



Եվրոպայում անկախության և
համագործակցության կազմակերպություն
Երևանյան գրասենյակ



ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԴԱՏԱՎՈՐՆԵՐԻ ՄԻՈՒՅՈՒՆ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՋԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

(Գիտագործնական վերլուծություն)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԴԱՏԱՎՈՐՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ

**ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՏՉԵԼԻՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

(Գիտազործնական վերլուծություն)

**ԵՐԵՎԱՆ
Ասողիկ
2013**

ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է ԵԱՀԿ ԵՐԵՎԱՆՅԱՆ ԳՐԱՍԵՆՅԱԿԻ ԱԶԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ

Ե Ա Հ Կ

Եվրոպայում անվտանգության և
համագործակցության կազմակերպություն
Երևանյան գրասենյակ

Աշխատանքում արտահայտված տեսակետները, մեկնաբանություններն ու
եզրակացությունները պատկանում են հեղինակային խմբին և կարող են
չհամընկնել ԵԱՀԿ-ի կամ ԵԱՀԿ Երևանյան գրասենյակի տեսակետներին:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԴԱՏԱՎՈՐՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ

**ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՏՉԵԼԻՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

(Գիտազործնական վերլուծություն)

Մասնագիտական խմբագիր՝

ԴԱՎԻԹ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ՀՀ վճռաբեկ դատարանի քրեական պալատի
նախագահ, ՀՀ վաստակավոր իրավաբան,
իրավագիտության թեկնածու, դոցենտ

Ընդհանուր խմբագիր՝

ՎԱՅԵ ԵՆԳԻԲԱՐՅԱՆ

ՀՀ դատավորների միության գործադիր տնօրեն,
ՀՀ ԳԱԱ ավագ գիտաշխատող, ԵՊՀ դոցենտ,
իրավագիտության թեկնածու, դոցենտ

ԵՐԵՎԱՆ
Ասողիկ
2013

ՀՏԴ 340(479.25)
ԳՄԴ 67(23)
Ա 858

**Տպագրվում է ՀՀ դատավորների միության
խորհրդի որոշմամբ**

Յեղինակային խումբ՝

ՎԱՅԵ ԵՆԳԻԲԱՐՅԱՆ *ՀՀ դատավորների միության գործադիր տնօրեն,
ՀՀ ԳԱԱ ավագ գիտաշխատող, ԵՊՀ
դոցենտ, իրավագիտության թեկնածու,
դոցենտ*

ԱՐԹՈՒՐ ՉԱԽՈՅԱՆ *ԵՊՀ ասիստենտ, իրավագիտության
թեկնածու*

ՄՅԵՐ ՅԱԿՈԲՅԱՆ *Ավան և Նոր-Նորք վարչական շրջանների
դատարանի դատավորի
օգնական, ԵՊՀ ասպիրանտ*

ԼՈՒՍԻՆԵ ԱԲՐԱՅԱՄՅԱՆ *ՀՀ դատական դեպարտամենտի
կազմակերպչիրավական վարչության
ավագ մասնագետ*

Ա858 Արդարադատության մատչելիության հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում: Գիտագործնական վերլուծություն/ Յեղ. խումբ: ՀՀ Դատավորների միություն. Խմբ. Դ. Ավետիսյանի և Վ. Ենգիբարյանի, - Երևան: Ասողիկ, 2013.-156 էջ:

Սույն աշխատանքը նվիրված է ՀՀ-ում արդարադատության մատչելիության իրավական, տեսական և գործնական հիմնախնդիրներին: Աշխատանքում վերլուծվել են թեմային վերաբերող տեսական տարբեր դրույթներ ու մոտեցումներ, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային պրակտիկան այնպիսի հիմնարար ինստիտուտների վերաբերյալ, որոնք իրենց ամբողջության մեջ կանխորոշում են արդարադատության մատչելիության ինստիտուտի էությունն ու առանձնահատկությունները:

Աշխատանքի նպատակն է աջակցել դատավորներին, դատական ծառայողներին, ինչպես նաև իրավակիրառ գործունեություն իրականացնող մյուս մարմիններին ու կազմակերպություններին ծանոթանալու ՀՀ-ում արդարադատության մատչելիության առավել իրատապ հիմնախնդիրներին:

Աշխատանքը կարող է օգտակար լինել նաև Եվրոպական դատարան դիմելու մտադրություն ունեցող քաղաքացիների, իրավաբանական բուհերի ուսանողների և իրավունքի բնագավառում գիտական հետազոտություններ կատարող անձանց համար:

ՀՏԴ 340(479.25)
ԳՄԴ 67(23)

ISBN 978-9939-50-200-7

© ՀՀ դատավորների միություն, 2013

© Յեղինակային խումբ, 2013

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	6
§ 1. «Դատական իշխանություն», «դատարան» և «արդարադատություն» հասկացությունների հարաբերակցությունը	9
§ 2. Արդար դատական քննության իրավունքի էությունը.....	18
§ 3. ՄԻԵԿ-ի 6-րդ հոդվածի կիրառելիությունը.....	24
3.1. «Քաղաքացիական իրավունքներ և պարտականություններ».....	25
3.2. «Քրեական մեղադրանք».....	33
§ 4. ՄԻԵԿ-ի 6 (1)-րդ հոդվածով երաշխավորված նյութական իրավունքները.....	42
4.1. Դատարանի մատչելիության իրավունք.....	42
4.2. Օրենքի հիման վրա ստեղծված անկախ և անաչառ դատարանի իրավունք.....	53
4.3. Սրցակցային դատավարության իրավունք.....	68
4.4. Պատճառաբանված դատական ակտ	78
4.5. Գործի քննության ողջամիտ ժամկետ.....	80
§ 5. Անմեղության կանխավարկած.....	89
§ 6. Քրեական դատավարությունում մեղադրյալի հիմնարար իրավունքները.....	106
6.1. Մեղադրյալին հասկանալի լեզվով մեղադրանքի մասին տեղեկացնելը.....	107
6.2. Բավարար ժամանակ և հնարավորություններ պաշտպանությունը նախապատրաստելու համար.....	112
6.3. Անձամբ կամ ներկայացուցչի միջոցով պաշտպանվելու իրավունք.....	115
6.4. Վկաներին հարցաքննելու իրավունք.....	133
6.5. Թարգմանչի օգնությունից անվճար օգտվելու իրավունք.....	145
§ 7. Քրեական դատավարությանը մասնակցող անձանց պաշտպանությունը.....	150

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Արդարադատության իրականացումը որպես պետական գործունեության տեսակ կոչված է ապահովելու քաղաքացիական հասարակության անդամների դատական պաշտպանության իրավունքի իրականացումը:

Քաղաքացիների դատական պաշտպանության իրավունքը միջազգայնորեն ճանաչված սկզբունք է, որն իր արտացոլումն է գտել բազմաթիվ միջազգային իրավական ակտերում: Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 8-րդ հոդվածում ամրագրված է. «Յուրաքանչյուր ոք ունի Սահմանադրությամբ կամ օրենքով իրեն տրված հիմնական իրավունքները ոտնահարվելու դեպքում իրավասու ազգային դատարանի միջոցով արդյունավետ վերականգնելու այդ իրավունքները»: Այս դրույթն իր ամրապնդումն է գտել նաև 1950թ. «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածում: Այն իր կարգավորումն է ստացել նաև ՀՀ Սահմանադրությամբ:

ՀՀ Սահմանադրության 18-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Յուրաքանչյուր ոք ունի իր իրավունքների ու ազատությունների դատական, ինչպես նաև պետական այլ մարմինների առջև իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների իրավունք»: ՀՀ դատական օրենսգրքի 7-րդ հոդվածը, նախատեսելով յուրաքանչյուրի դատական պաշտպանության իրավունքը, միաժամանակ սահմանում է, որ ոչ ոք չի կարող զրկվել հավասարության պայմաններում և արդարության բոլոր պահանջների պահպանմամբ իրավասու, անկախ և անկողմնակալ դատարանի կողմից ողջամիտ ժամկետում իր գործի հրապարակային քննության իրավունքից: Թերևս միջազգայնորեն ճանաչված այս սկզբունքի կիրառումը կկորցնեի իր արժեքը կամ արդյունավետ չէր կիրառվի, եթե չհռչակվեր կամ չկիրառվեր նաև օրենքի և դատարանի առջև քաղաքացիների հավասարության սկզբունքը: Այս մասին Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 7-րդ հոդվածում սահմանված է. «Օրենքի առջև բոլոր մարդիկ

հավասար են և առանց խտրականության ունեն օրենքով հավասար պաշտպանության իրավունք: Բոլոր մարդիկ ունեն սույն Ջոչակագիրը խախտող որևէ խտրականությունից և նման խտրականության սադրանքից պաշտպանվելու հավասար իրավունք»: Այս սկզբունքն ամրագրված է նաև ՀՀ Սահմանադրության 14.1-րդ հոդվածում, որի համաձայն՝ բոլոր մարդիկ հավասար են օրենքի առջև: Խտրականությունը, կախված սեռից, ռասայից, մաշկի գույնից, էթնիկական կամ սոցիալական ծագումից, գենետիկական հատկանիշներից, լեզվից, կրոնից, աշխարհայացքից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելությունից, գույքային վիճակից, ծնունդից, հաշմանդամությունից, տարիքից կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներից, արգելվում է: Քաղաքացիների հավասարությունն օրենքի և դատարանի առջև նախատեսված է նաև ՀՀ դատական օրենսգրքի 15-րդ և ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 8-րդ հոդվածներով:

Այս կապակցությամբ պետք է նշել, որ արդարադատության ճիշտ և թափանցիկ իրականացումը ենթադրում է մի կողմից խախտված իրավունքների վերականգնում կամ պաշտպանություն, իսկ մյուս կողմից՝ դատարանների և դատական իշխանության հանդեպ վստահության ձևավորում: Վերջիններիս իրագործման համար անհրաժեշտ նախապայման է համարվում արդարադատության մատչելիության սկզբունքի ապահովումը: Թերևս նշված սկզբունքի դրսևորումներից կարելի է համարել ՀՀ Սահմանադրության 20-րդ հոդվածով նախատեսված յուրաքանչյուրի իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունքը: Միաժամանակ սահմանվում է, որ օրենքով նախատեսված դեպքերում իրավաբանական օգնությունը ցույց է տրվում պետական միջոցների հաշվին: Նշված գաղափարը դարձյալ բխում է միջազգային իրավական ակտերից, մասնավորապես՝ «Մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածից:

Վերը նշված իրավական գաղափարախոսության վերլուծության հենքի վրա էլ սույն աշխատանքում ներկայացված են այն ինստիտուտներն ու հասկացությունները, որոնք առավել բնորոշում, իսկ իրենց համակցության մեջ կանխորոշում են արդարադատության մատչելիության հանրահայտ սկզբունքի իրագործումը: Ընդ որում, բոլոր հիմնախնդիրները շարադրված են որոշակի ներքին տրամաբանական կառուցվածքով և հաջորդականությամբ:

Այսպիսով, արդարադատության մատչելիության ապահովման համար կենսական անհրաժեշտություն է որոշակի ինստիտուտների փոխկապակցված և համակարգային գոյությունն ու արդյունավետ կենսագործումը:

Կարծում ենք ներկայացվող աշխատանքը կնպաստի Հայաստանի Հանրապետությունում արդարադատության մատչելիության ինստիտուցիոնալ հիմնախնդիրների վերհամանն ու դրանց կատարելագործման հեռանկարների նախանշմանը:

ԴԱՎԻԹ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ՀՀ վճռաբեկ դատարանի քրեական պալատի
նախագահ, ՀՀ վաստակավոր իրավաբան,
իրավագիտության թեկնածու, դոցենտ

ՎԱՐՇ ԵՆԳԻԲԱՐՅԱՆ

ՀՀ դատավորների միության գործադիր տնօրեն,
ՀՀ ԳԱԱ ավագ գիտաշխատող, ԵՊՀ դոցենտ,
իրավագիտության թեկնածու, դոցենտ

§ 1. «Դատական իշխանություն», «դատարան» և «արդարադատություն» հասկացությունների հարաբերակցությունը

ՀՀ Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետությունում պետական իշխանությունն իրականացվում է Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման հիման վրա:

ՀՀ Սահմանադրության 91-րդ և 92-րդ հոդվածների համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետությունում արդարադատությունն իրականացնում են միայն դատարանները՝ Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան: Դատարանի վերջնական ակտերն ընդունվում են Հայաստանի Հանրապետության անունից:

Հայաստանի Հանրապետությունում գործում են ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի, վերաքննիչ դատարանները և վճռաբեկ դատարանը, իսկ օրենքով նախատեսված դեպքերում՝ նաև մասնագիտացված դատարաններ:

Հայաստանի Հանրապետության բարձրագույն դատական ատյանը, բացի սահմանադրական արդարադատության հարցերից, վճռաբեկ դատարանն է, որը կոչված է ապահովելու օրենքի միատեսակ կիրառությունը: Վճռաբեկ դատարանի լիազորությունները սահմանվում են Սահմանադրությամբ և օրենքով:

Արտակարգ դատարանների ստեղծումն արգելվում է:

Վերոգրյալ իրավակարգավորումից կարելի է հետևություն անել, որ դատական իշխանությունը պետական իշխանության ինքնուրույն և անկախ ճյուղ է, որը պատկանում է բացառապես պետական հատուկ մարմիններին՝ դատարաններին, և կոչված է հատուկ դատավարական կարգով լուծելու իրավական բնույթ

ունեցող սոցիալական կոնֆլիկտները, այսինքն՝ իրականացնել արդարադատություն¹:

Վերոգրյալից հետևում է նաև, որ ՀՀ դատական համակարգի ընդհանուր բնութագիրը տալու համար նախ անհրաժեշտ է հստակեցնել «դատական իշխանություն», «դատարան» և «արդարադատություն» հասկացությունների հարաբերակցությունը:

«Դատական իշխանություն» հասկացությունը մատնանշում է լիազորություններ, գործառույթներ, բայց ոչ դրանք իրականացնողին: Դատական իշխանությունը կրող սու բյեկտը հատուկ կարգավիճակ ունեցող պետական մարմիններն են՝ դատարանները: Իշխանության յուրաքանչյուր ճյուղ իր գործառույթներն իրականացնում է որոշակի մարմինների միջոցով՝ համապատասխան ծառայողներով ու պաշտոնյաներով: «Դատական իշխանություն» եզրույթը ենթադրում է գործառույթ, լիազորություն, որը պետք է ունենա կրող, մարմնավորող սուբյեկտ: Այդ դերում հանդես են գալիս դատարանները:

«Դատարան» եզրույթն իրավաբանական իմաստով բարդ և բազմակողմանի նշանակություն ունեցող հասկացություն է: ՀՀ օրենսդրության մեջ այն օգտագործվում է մի քանի իմաստներով:

1) Դատարանն ընկալվում է որպես պետության մարմինների համակարգում հատուկ տեղ զբաղեցնող և հատուկ կարգավիճակ ունեցող պետական մարմին, որը պետական իշխանության այլ ճյուղերի մարմիններից անկախ է ու ինքնուրույն և Սահմանադրությամբ ու օրենքներով լիազորված է իրականացնելու դատական իշխանություն, այդ թվում՝ արդարադատություն: Դատարանը՝ որպես պետական իշխանության մարմին, կազմված է օրենքով սահմանված կարգով նշանակված (ընտրված) դատավորներից, ովքեր գործում են պրոֆեսիոնալիզմի հիման վրա:

¹ Տես՝ Գ.Ս.Ղազինյան և Ս.Ա.Դիլբանյան, «ՀՀ դատարանակազմությունը և իրավապահ մարմինները/ դասագիրք, 4-րդ հրատարակություն», - ԵՊՀ հրատ, Երևան: 2008, էջ 36:

2) «Դատարան» հասկացությունն ընդգրկում է նաև դատական համակարգի կառուցվածքային միավորները՝ ատյաններն ու օղակները, որոնցից յուրաքանչյուրը նշելու համար օգտագործվում է «դատարան» եզրույթը, ինչը ցույց է տալիս դատուն ու կարգավիճակը դատական համակարգում:

3) «Դատարան» հասկացության իրավաբանական իմաստներից մեկն էլ բացահայտում է դատական կազմը (միանձնյա կամ կոլեգիալ), որն օրենքի համաձայն իրավասու է քննելու և լուծելու կոնկրետ գործը:

Դատական իշխանությունը պետության հատուկ մարմինների՝ դատարանների բացառիկ իրավագործությունն է, որի հիմնական բովանդակությունն իրավաբանորեն միջնորդավորված սոցիալական կոնֆլիկտների քննությունն ու լուծումն է՝ հատուկ դատավարական ձևերով:

Սակայն դատական իշխանության խնդիրը (գործառույթը) ոչ միայն սոցիալական կոնֆլիկտների լուծումն է, այլև իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստերի և կացությունների հաստատումն է՝ քաղաքացիական ոլորտում, և դատական վերահսկողությունը՝ քրեական դատավարության ոլորտում: Սակայն, ի վերջո, դատական իշխանության գլխավոր խնդիրն արդարադատության իրականացումն է, քանզի մնացյալն իր բնույթով երկրորդական նշանակություն ունի դատարանների գործունեության մեջ, կամ էլ նպատակաուղղված է կամ հնարավոր կոնֆլիկտների կանխմանը, կամ «գլխավոր» կոնֆլիկտի արդյունավետ և արդարացի լուծմանը:

Արդարադատությունը Սահմանադրությամբ ամրագրված պետական գործունեության հատուկ տեսակ է, որն իրականացնում է միայն դատարանը՝ դատական համապարտադիր որոշումների օրինականությունը, արդարացիությունը, հիմնավորվածությունն ապահովող օրենքով սահմանված պահանջների ու կարգի խստագույն պահպանմամբ՝ համապատասխան դատավարական ձևերով, և ուղղված է սահմանադրական, վարչական, քրեական, քաղաքացիական գործեր քննելուն և լուծելուն: Այս-

պիսով, արդարադատությունը՝ որպես դատարանների բացառիկ լիազորություն, համարվում է դատական իշխանության իրականացման եղանակը, միջոցը:

Այսպիսով՝ կարելի է անել հետևյալ եզրահանգումները.

1/ արդարադատությունը դատական իշխանության իրականացման եղանակներից մեկն է,

2/ արդարադատությունն իրականացնում են միայն դատարանները՝ որպես պետության հատուկ մարմիններ,

3/ դատարաններն արդարադատությունն իրականացնում են Սահմանադրությանն ու օրենքներին համապատասխան:

Արդարադատությունը դատական իշխանության իրականացման եղանակներից մեկն է: Դատական իշխանության՝ որպես միասնական պետական իշխանության մեկ թևի, հիմնական խնդիրները քաղաքացիների և նրանց կոլեկտիվների իրավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի ապահովումն է, դրանք հնարավոր բոլոր խախտումներից պաշտպանելը, ծագող վեճերի և այլ իրավական հարցերի լուծումը, իշխանության մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց նորմատիվ իրավական ակտերի նկատմամբ հսկողությունը, իրավախախտումների դեպքում պատասխանատվության միջոցներ կիրառելը, այլ կերպ ասած՝ արդարադատության իրականացումը: Հետևաբար, արդարադատությունը պետության հանրային իշխանական գործունեության տեսակ (ձև) է, որի էությունն իրավունքի մասին վեճի լուծումն է: Այլ կերպ ասած՝ այն դատարանի կողմից սահմանադրական սկզբունքների վրա հիմնված դատավարական ձևի շրջանակներում իրականացվող պետական գործունեություն է՝ ուղղված սոցիալ-իրավական վեճերի օրինական և հիմնավոր լուծմանը: Պետական գործունեության այդ հատուկ տեսակում դատարանները դատական իշխանությունն իրացնում են քաղաքացիական, քրեական, վարչական գործերը, ինչպես նաև սահմանադրաիրավական վեճերը Սահմանադրությամբ և օրենքներով սահմանված կարգով քննելու միջոցով:

Արդարադատությունն իրականացնելուց զատ, դատական մարմիններն իրականացնում են նաև մի շարք այլ գործառույթներ, մասնավորապես՝ ստորադաս դատարանների նկատմամբ վճռաբեկ դատարանի կողմից վերահսկողություն և նրանց համար դատական նախադեպերի սահմանում, իրավական նորմերի պաշտոնական նորմատիվ մեկնաբանում, իրավաբանական փաստերի հաստատում, հաշվառման կազմակերպում, պետական այլ մարմինների հետ շփումներ և այլն:

Դատական իշխանությունը պետական իշխանության տարատեսակ (ճյուղ) է, որը ՀՀ Սահմանադրությանը և դատական օրենսգրքին համապատասխան հիմնադրված դատարաններն իրականացնում են ինքնուրույն, անկախ ու առանձնացված ձևով: Դրա էությունը պետության հատուկ գործառույթի՝ արդարադատության իրականացումն է: Վերջինս դատարանների մեկնաշնորհն է և չի կարող դրվել որևէ այլ մարմնի վրա, իրականացվում է միայն դատավարության (սահմանադրական, քաղաքացիական, քրեական, վարչական) օրենքով սահմանված կարգով և դատավարական որոշակի ձևերով: Արդարադատության իրականացման ձևը դատական նիստն է, որին մասնակցում են գործի ելքով շահագրգիռ անձինք և նրանց ներկայացուցիչները:

Արդարադատության իրավական բնորոշումը և բովանդակությունը, այլ կերպ ասած՝ դատարանների գործունեության բովանդակությունը Սահմանադրության մեջ տրված չէ: Սակայն սահմանադրական, քաղաքացիական, վարչական և քրեական դատավարության օրենսդրության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ այն իրականացվում է՝ ա) Սահմանադրության 100-րդ հոդվածում նշված գործերը սահմանադրական դատարանի, բ) մարդու և քաղաքացու իրավունքները, ազատություններն ու օրինական շահերը, պետության և իրավաբանական անձանց իրավունքներն ու օրինական շահերը շոշափող քաղաքացիական և վարչական գործերն ընդհանուր իրավասության և վարչական դատարանների, գ) հանցագործությունների վերաբերյալ

գործերը՝ դարձյալ ընդհանուր իրավասության դատարանների դատական նիստերում քննելու և լուծելու միջոցով:

Հարց է առաջանում, թե ինչու է օրենսդիրն արդարադատության իրականացումը վերապահել միայն դատարանին: Սահմանադրության և դրա հիման վրա ու դրան համապատասխան ընդունված օրենսդրության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ դատական մարմինները, իրենց կազմակերպման յուրահատկության և գործունեության դատավարական ձևի ուժով, դրված են հատուկ պայմանների մեջ, որոնք հնարավորություն են տալիս նրանց ըմբռնել քաղաքացիական և վարչական գործերով իրավախախտման, քրեական գործերով՝ հանցագործության բարդ հանգամանքները, պարզել գործով ճշմարտությունը, ճիշտ մեկնաբանել և կիրառել նյութական և դատավարական օրենքները, կայացնել օրինական, հիմնավորված և պատճառաբանված (արդարացի) դատական ակտեր: Եվ քանի որ պետությունը Սահմանադրության ուժով արդարադատության իրականացումը վերապահել է միայն դատարանին, այն դիտարկում է որպես նրա մենաշնորհ, ուստիև մնացած բոլոր մարմիններին ու հասարակական միավորումներին հրամայական ձևով արգելել է զբաղվել դատական գործունեությամբ և իրավախախտների նկատմամբ արդարադատության ձևով պետական հարկադրանք իրականացնել: Ահա թե ինչու Սահմանադրության 2-րդ հոդվածի 3-րդ մասի՝ «Իշխանության յուրացումը որևէ կազմակերպության կամ անհատի կողմից հանցագործություն է» ընդհանրական դրույթը հավասարապես վերաբերում է նաև դատական իշխանության, արդարադատության իրականացման իրավունքի յուրացմանը:

Արդարադատության իրականացումը միայն դատարանին հանձնելը պայմանավորված է հետևյալ հանգամանքներով: Դատարանների կողմից իրացվող դատական իշխանությունը՝ ա) միասնական պետական իշխանության իրականացման բնագավառում լիարժեքորեն ինքնուրույն է և անկախ իշխանության օրենսդիր (իրավաստեղծ) և գործադիր (իրավակիրառ, իրավա-

պահպան) ճյուղերից, ենթարկվում է միայն Սահմանադրությանը և օրենքներին, բ) միայն դատական իշխանությանն է վերապահված քաղաքացիական, քրեական, վարչական գործերով, ինչպես նաև սահմանադրաիրավական վեճերով արդարադատություն իրականացնելու պետական գործառույթը, դատական կարգով հաստատելու անձի մեղավորությունը կամ անմեղությունը, մեղավոր ճանաչված անձանց նկատմամբ օրենքով սահմանված պատիժ մշակելու, հանցանք չկատարած անձանց անպարտ ճանաչելու և արդարացնելու իրավունքը, պետության անունից լուծելու վեճերը, կիրառելու հարկադրանքի միջոցներ, քաղաքացուն կամ իրավաբանական անձին զրկելու գույքային, անձնական կամ այլ իրավունքներից, գ) ՀՀ-ում արդարադատությունը հիմնվում է Սահմանադրության և օրենսդրության մեջ ամրագրված ժողովրդավարական սկզբունքների վրա, այն է՝ 1) դատավորներն անկախ են և ենթարկվում են միայն օրենքին, 2) արդարադատություն իրականացնելիս արգելվում են ամեն տեսակի սահմանափակումները՝ կախված քաղաքացիների սեռից, ռասայից, մաշկի գույնից, այլ հանգամանքներից, 3) յուրաքանչյուրին երաշխավորվում է իր իրավունքների և ազատությունների դատական պաշտպանություն, 4) գործերի քննությունը բոլոր դատարաններում դռնբաց է, անցկացվում է շահագրգիռ անձանց ներկայությամբ, կողմերի մրցակցության և իրավահավասարության պայմաններում. դ) իրավական պետությանը ներհատուկ համակարգում, որպես իշխանության այլ ճյուղերի լիազորությունների հակակշիռ, դատական իշխանությանն է վերապահված նաև դրանց որոշումների, գործողությունների (անգործության) նկատմամբ դատական վերահսկողության իրականացումը, որպեսզի բացառվի իշխանության յուրացումը որևէ կազմակերպության կամ անհատի կողմից, ե) դատարանների կողմից կայացված որոշումները հոժարական չկատարվելու դեպքում դրանց կատարումն ապահովվում է պետական հարկադրանքի ուժով՝ «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքով հստակորեն սահմանված կարգով, և, ամենա-

կարևորը՝ գ) իրավունքների և ազատությունների դատական պաշտպանությամբ ցանկացած իրավական հարցով դատարան դիմելու իրավունքը բոլորի և յուրաքանչյուրի համար մատչելի է:

ՀՀ ներպետական օրենսդրության և ՀՀ իրավական համակարգի մաս կազմող միջազգային փաստաթղթերի համալիր ուսումնասիրությունից կարելի է կատարել մի շարք գործնական եզրակացություններ, մասնավորապես.

ա) այլ պետական և հասարակական մարմիններն ու կազմակերպությունները չպետք է խախտեն դատարանի գործառույթներն ու փորձեն լուծել դատարանի բացառիկ իրավասությանն օրենքով հանձնված գործերը,

բ) այլ մարմինների և կազմակերպությունների կողմից իրենց իրավասության սահմաններում իրավական հարցերի լուծումը, ասենք՝ դատախազական կամ վարչական մարմինների, արբիտրաժային տրիբունալի, կոլեկտիվ աշխատանքային վեճեր քննող հաշտեցման հանձնաժողովների, նոտարիատի գործունեությունը, արդարադատության իրականացում չի համարվում,

գ) երբ իրավական հարցը (վեճը) օրենքով քննարկվում է մի քանի մարմինների, այդ թվում՝ դատարանի կողմից, ապա վերջնական է համարվում կայացված դատական ակտը,

դ) արբիտրաժային տրիբունալի վճռի կատարման համար կատարողական թերթը տալիս է դատարանը, որի ընթացքում նա ստուգում է այդ վճռի օրինականությունը («Առևտրային արբիտրաժի մասին» ՀՀ օրենքի 36-րդ հոդված),

ե) վարչական կարգով կայացված որոշումները կարող են բողոքարկվել դատարանում (ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 13-րդ և Վարչական դատավարության օրենսգրքի 8-րդ հոդվածներ):

Վերը նշված հարցերի ճիշտ և արագ լուծման համար, իհարկե, կարևորվում է նաև ՀՀ-ում գործող դատական համակարգը, դատարանակազմության հաշվենկատ սկզբունքների կիրառումը, ինչպես նաև «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ

օրենքով, ՀՀ քաղաքացիական, քրեական և վարչական դատավարության օրենսգրքերով սահմանված գործերի ենթակայության և ընդդատության կանոնների պահպանումը, նկատի ունենալով, որ ոչ ոք չի կարող զրկվել իր գործն այն դատարանում և այն դատավորի կողմից քննվելու իրավունքից, որի ընդդատությանն է այն հանձնված օրենքով:

Արդարադատությունը դատական իշխանության իրականացման եղանակ (միջոց) է այդ իշխանության լուծմանը հանձնված ցանկացած հարցով՝ անկախ դրա իրավական բնույթից: Եվ որովհետև օրենսդիրը դատարանների իրավասությանն է հանձնել և՛ սահմանադրական, և՛ քաղաքացիական, և՛ քրեական, և՛ վարչական իրավահարաբերություններից ծագող գործերի քննումն ու լուծումը, ուստի դատական իշխանությունն իրականացվում է վարույթների հենց այդ տեսակների՝ սահմանադրական, քաղաքացիական, վարչական և քրեական դատավարությունների միջոցով:

«Դատավարություն» հասկացությունը, որ փաստորեն գործի վարույթն է դատարանում, սերտորեն կապված է «արդարադատություն» եզրույթի հետ, որն իրականացվում է դատական նիստերում գործի ելքով շահագրգիռ անձանց մասնակցությամբ:

Դատավարության այս կամ այն տեսակներով արդարադատություն իրականացնող դատարանի գործունեությունը, իսկ մյուս կողմից՝ այդ գործերի քննության հետ կապված ընթացակարգերի ամբողջությունը: Դատավարության տեսակներն իրարից տարբերվում են քննվող գործերի մասնակիցների կազմով, նրանց միջև եղած վեճի և իրավահարաբերությունների բնույթով, դրանց հարուցման, քննության և լուծման, նույնիսկ դրանցով կայացված ակտերի կատարման, մի խոսքով՝ դատավարության մասնակիցների դատավարական գործունեության առանձնահատկություններով:

Այդ է պատճառը, որ գործող օրենսդրությունը տարբերակում է դատավարության վերը նշված չորս տեսակները, դրան-

ցից յուրաքանչյուրի մասնակիցների, այդ թվում՝ դատարանի իրավունքներն ու պարտականությունները, գործունեության կարգը: Սահմանադրական դատավարության համար այդ կարգը սահմանված է «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքով, քաղաքացիական դատավարության համար՝ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով, վարչական դատավարության համար՝ Վարչական դատավարության օրենսգրքով, քրեական դատավարության համար՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով²:

§ 2. Արդար դատական քննության իրավունքի էությունը

Նախորդ գլխում ներկայացվեց դատական համակարգի ընդհանուր բնութագիրը, որի ուսումնասիրությունից պարզ դարձավ, որ Հայաստանի Հանրապետությունում դատական իշխանությունը պետության հատուկ մարմինների՝ դատարանների բացառիկ իրավագործությունն է, որի հիմնական բովանդակությունն իրավաբանորեն միջնորդավորված սոցիալական կոնֆլիկտների քննությունն ու լուծումն է՝ հատուկ դատավարական ձևերով: Այդ դատավարական ձևերը տարբեր դրսևերումներ ունեն՝ քաղաքացիական, քրեական, վարչական, սահմանադրական և այլն: Թեև դատավարություններն ունեն տարբեր դրսևորումներ, դրանց առջև դրված են տարբեր խնդիրներ ու հետապնդում են տարբեր նպատակներ, սակայն դրանք ունեն նաև ընդհանրություններ: Այդ ընդհանրությունների շարքում կենտրոնական դերը պատկանում է արդար դատական քննության իրավունքին՝ որպես անձի հիմնարար իրավունք: Այս իրավունքը միջազգայնորեն ճանաչված իրավունք է. այն ներառված է թե՛ միջազգային ունիվերսալ փաստաթղթերում, թե՛ Հայաստանի Հան-

² Տես՝ «Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ»/ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ.Հարությունյանի և Ա.Վաղարշյանի.-եր: «Իրավունք», 2010, էջեր 897-904:

րապետության Սահմանադրության 18-22-րդ հոդվածներում ու այլ նորմատիվ-իրավական փաստաթղթերում: Մարդու իրավունքը համարվում է միջազգայնորեն ճանաչված, եթե այն նախատեսված է Մարդու իրավունքների միջազգային օրինաչարում կամ որը վերջինիս հիման վրա զարգացել է Միավորված ազգերի կազմակերպության (այսուհետ՝ նաև ՄԱԿ) Գլխավոր ասամբլեայի կողմից ընդունած հետագա գործիքներում, որոնք՝ ընդունված մասնագիտացված հաստատությունների և տարածաշրջանային կազմակերպությունների կողմից, ՄԱԿ-ի ընդունած և միջազգայնորեն ճանաչված իրավունքների հետագա մշակումներն ու փոփոխված տարբերակներն են, իսկ դրանց հիմնական «կմախքը», ամեն դեպքում, կարելի է գտնել Մարդու իրավունքների միջազգային օրինաչարում: Միջազգային օրինաչարը ներառում է Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը (այսուհետ՝ նաև ՄԻՉՀ) և այդ հռչակագրի հիման վրա ընդունված երկու դաշնագիր՝ Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը (այսուհետ՝ նաև ՔՔԻՄԴ) ու Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը (այսուհետ՝ նաև ՏՍՄԻՄԴ): Մարդու իրավունքների միջազգային օրինաչարն իր հետագա զարգացումն է ստացել մեծ թվով կոնվենցիաների և հռչակագրերի տեսքով, որոնք ընդունվել են թե՛ համընդհանուր, թե՛ տարածաշրջանային մակարդակներում³:

Տարածաշրջանային մակարդակում կարևոր նշանակություն ունեցող միջազգային փաստաթղթերի շարքում առաջնահերթ նշանակություն ունի Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիան (այսուհետ՝ նաև Կոնվենցիա), որի 6-րդ հոդվածի համաձայն՝ «1. Յուրաքանչյուր ոք, երբ որոշվում են նրա քաղաքացիական իրավունքներն ու պարտականությունները, կամ նրան ներկայացված ցանկացած քրեական մեղադրանքը, ունի օրենքի

³ Տես՝ Ա.Էյդե, Կ.Կրամոզե, Ա.Ռոզաս, «Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային - իրավունքներ: Դասագիրք», -Եր.: «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2009, էջեր 11-12:

հիման վրա ստեղծված անկախ ու անաչառ դատարանի կողմից ողջամիտ ժամկետում արդարացի և հրապարակային դատաքննության իրավունք: Դատարանի որոշումը հայտարարվում է հրապարակավ, սակայն մամուլի ներկայացուցիչների և հանրության ներկայությունը կարող է չթույլատրվել ամբողջ դատաքննության կամ նրա մի մասի ընթացքում՝ ժողովրդավարական հասարակության մեջ բարոյականության, հասարակական կարգի կամ պետական անվտանգության շահերից ելնելով, երբ դա են պահանջում անչափահասների շահերը կամ կողմերի մասնավոր կյանքի պաշտպանությունը, կամ այնքանով, որքանով դա, դատարանի կարծիքով, հատուկ հանգամանքների բերումով խիստ անհրաժեշտ է, եթե հրապարակայնությունը կխախտեր արդարադատության շահերը:

2. Յուրաքանչյուր ոք, ով մեղադրվում է քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ, համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղավորությունն ապացուցված չէ օրենքին համապատասխան:

3. Քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք ունի հետևյալ նվազագույն իրավունքները.

ա) իրեն հասկանալի լեզվով անհապաղ ու հանգամանորեն տեղեկացվելու իրեն ներկայացված մեղադրանքի բնույթի և հիմքի մասին.

բ) բավարար ժամանակ ու հնարավորություններ ունենալու իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու համար.

գ) պաշտպանել իրեն անձամբ կամ իր կողմից ընտրված պաշտպանի միջոցով կամ, եթե նա բավարար միջոցներ չունի պաշտպանի ծառայությունների դիմաց վճարելու համար, ունենալ անվճար նշանակված պաշտպան, երբ դա են պահանջում արդարադատության շահերը.

դ) հարցաքննելու իր դեմ ցուցմունքներ տվող վկաներին կամ իրավունք ունենալու, որ այդ վկաները ենթարկվեն հարցաքննության, և իրավունք ունենալու իր վկաներին կանչելու ու

հարցաքննելու միևնույն պայմաններով, ինչ իր դեմ ցուցմունք տված վկաները.

ե) օգտվելու թարգմանչի անվճար օգնությունից, եթե ինքը չի հասկանում դատարանում գործածվող լեզուն կամ չի խոսում այդ լեզվով»:

Արդար դատական քննության իրավունքը հիմնարար նշանակություն ունի ժողովրդավարական հասարակությունում: Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի նպատակն ու առարկան ամրագրում են օրենքի գերակայության սկզբունքը, որի հիման վրա էլ ձևավորվում է և կառուցվում հասարակությունը⁴: Արդար դատական քննության իրավունքն ամենից կիրառականն է: Այսպես, Կոնվենցիայի 6 (1)-րդ հոդվածով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (այսուհետ՝ նաև ՄԻԵԴ) կայացրած վճիռների թիվը, 2010 թվականի ապրիլի 1-ի դրությամբ, կազմում է ՄԻԵԴ-ի կայացրած վճիռների ընդհանուր թվի մոտ կեսը (12631-ից 6112-ը)⁵: ՀՀ սահմանադրական դատարանը ևս ամենամեծ թվով գործերով՝ 15 գործով, օրենքի նորմերն անվավեր է ճանաչել ՀՀ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածին չհամապատասխանելու հիմքով⁶: Նման պայմաններում ամենևին զարմանալի չէ, որ 6-րդ հոդվածի հիման վրա ՄԻԵԴ-ի կողմից ձևավորվել է բավականին ընդգրկուն նախադեպային իրավունք, որը ժամանակի ընթացքում, հաշվի առնելով ՄԻԵԴ-ի այն դիրքորոշումը, որ ՄԻԵԿ-ը կենդանի փաստաթուղթ է, ենթարկվել է բազմաթիվ առաջադիմական փոփոխությունների⁷:

⁴ Տես՝ «Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ»/ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ.Հարությունյանի և Ա.Վաղարշյանի.-Եր: «Իրավունք», 2010, էջ 221:

⁵ Տվյալները՝ ըստ ՄԻԵԴ-ի ակտերի HUDOC ինտերնետային որոնողական համակարգի:

⁶ Տես՝ ՀՀ սահմանադրական դատարանի ՍԴՈ-664, ՍԴՈ-665, ՍԴՈ-690, ՍԴՈ-691, ՍԴՈ-773, ՍԴՈ-751, ՍԴՈ-758, ՍԴՈ-765, ՍԴՈ-767, ՍԴՈ-780, ՍԴՈ-787, ՍԴՈ-818, ՍԴՈ-833, ՍԴՈ-851, ՍԴՈ-873 որոշումները:

⁷ Տես՝ Y.Grozev, D.Vitkauskas, S.L.Anthony, D. Straisteanu, D.Vedernikova, “Right to a fair trial under European Convention on Human Rights (Article 6): Interights manual - for lawyers” Interights, 2007, էջ 2,

Չնայած սույն իրավունքի կարևորությանը՝ դրա անվանման, սահմանման, կառուցվածքի և տարրերի հարաբերակցության հարցում միասնական մոտեցում չի ձևավորվել: Գոլդերի գործով ՄԻԵԴ-ը մատնանշել է, որ «6-րդ հոդվածով ամրագրված են առանձին իրավունքներ, որոնք, սակայն, բխում են նույն հիմնարար գաղափարից և համակցության մեջ վերցրած՝ կազմում են մեկ միասնական իրավունք, որն առանձին եզրույթով հստակ սահմանված չէ» (կետ 28): ՄԻԵԴ-ի գործունեության սկզբնական շրջանում այս իրավունքն ընդունված էր անվանել «արդարադատության պատշաճ իրականացման իրավունք» («Right to a good administration of justice»), սակայն ներկայում առավել ընդունված է «արդար դատաքննության իրավունք» արտահայտություներ: Ամեն դեպքում, ցանկացած անվանում պետք է պայմանական համարել, քանի որ այս իրավունքն իրենից բարդ երևույթ է ներկայացնում, որն ընդգրկում է թե՛ արդարադատության մարմնի կազմակերպմանը և թե՛ արդարադատության իրականացման ընթացակարգին վերաբերող բազմաթիվ փոխկապակցված տարրեր: Այդ տարրերը մարդու իրավունքների տարբեր հիմնարար փաստաթղթերում կարող են տարբեր ձևակերպումներ և բաշխում ունենալ: Օրինակ՝ թե՛ ՄԻԵԿ-ում և թե՛ ԶԲԻՄԴ-ում այս իրավունքի բոլոր տարրերը սահմանված են մեկ միասնական հոդվածով՝ ՄԻԵԿ-ի 6-րդ հոդվածով, ԶԲԻՄԴ-ի 14-րդ հոդվածով, մինչդեռ ԶԶ Սահմանադրությամբ արդար դատաքննության իրավունքի տարրերը բաշխված են 18-22-րդ հոդվածներում: Ընդ որում, 18, 20 և 22-րդ հոդվածները՝ արդար դատաքննության իրավունքի (լայն իմաստով) տարրերի հետ մեկտեղ պարունակում են նաև այդ իրավունքի տարր չհանդիսացող երաշխիքներ: Օրինակ՝ ԶԶ Սահմանադրության 20-րդ հոդվածի 4-րդ մասով սահմանված՝ ներման կամ նշանակված պատիժը մեղմացնելու խնդրանքի՝ յուրաքանչյուր դատապարտյալի իրավունքը⁸:

⁸ Տես՝ «Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ»/ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ.Հարությունյանի և Ա.Վաղարշյանի.-եր: «Իրավունք», 2010, էջեր 221-222:

Հարկ է նշել, որ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի մի շարք դրույթներ ունեն ինքնուրույն նշանակություն և պահանջում են ազգային իրավունքից ու ազգային իշխանությունների կողմից տրված մեկնաբանությունից տարբերվող մեկնաբանություն: Այդ իսկ պատճառով արդար դատական քննության իրավունքն ազգային մակարդակում չի տարածվում բոլոր դատավարությունների վրա: Կոնվենցիայում օգտագործվող հասկացությունները՝ «քրեական մեղադրանք», «քաղաքացիական իրավունքներ և պարտականություններ», և այլն, հանդիսանում են ինքնուրույն հայեցակարգեր, այսինքն՝ դրանց բովանդակությունը կարող է տարբերվել այդ նույն հասկացությունների՝ ազգային իրավունքում տրված բովանդակությունից: Սակայն այս հարցում անդամ պետությունները հայեցողության լայն շրջանակ չունեն, քանի որ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածը սահմանում է արդար դատական քննության իրավունքի այն նվազագույն երաշխիքները, որոնց պահպանումը պարտադիր է ազգային պետությունների դատարանների կողմից:

Հարկ է նշել նաև, որ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերը պարունակում են լրացուցիչ ընթացակարգային նորմեր, որոնք կիրառվում են բացառապես այն անձանց նկատմամբ, ովքեր մեղադրվում են քրեական իրավախախտումների մեջ, իսկ 6-րդ հոդվածի 1-ին մասը տարածվում է ինչպես «քրեական», այնպես էլ «քաղաքացիական» դատավարությունների վրա: Հարկ է նշել, որ Դատարանին ներկայացվող պահանջների մեծ մասը, որոնք ներկայացվում են 6-րդ հոդվածի՝ «քրեական մեղադրանք» բաժնի ներքո, վերաբերում են առանձին պետական պաշտոնյաների դատավարական գործողությունների արդարացիության հարցին, որի արդյունքում կայացվել է մեղադրական դատավճիռ: Միևնույն ժամանակ, 6-րդ հոդվածի՝ «քաղաքացիական իրավունքներ և պարտականություններ» բաժնի ներքո Դատարանին ներկայացվող պահանջների մեծ մասը վերաբերում է 3 տարաբնույթ խնդիրների՝ քաղաքացիական վեճի լուծման համար դատարանի մատչելիության իրավունքի սահ-

մանափակմանը, դատավարության անարդարացիությանը, երբ դատարանի մատչելիության իրավունքը չի սահմանափակվել, և դատարանի որոշման կատարման ժամկետի ողջամտությանը, երբ քաղաքացիական վեճը դրական լուծում է ստացել⁹:

Հարկ է նշել նաև, որ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի ներքո ներկայացված պահանջի քննության ժամանակ ՄԻԵԴ-ի խնդիրն է որոշելու, թե դատավարական գործողությունները, որպես մեկ ամբողջություն, արդյոք եղել են արդարացի և արդյոք համապատասխանել են 6-րդ հոդվածի երաշխիքներին: Ոչ մի դեպքում պետք չէ մոռանալ, որ 6-րդ հոդվածի իրավասության մեջ չի մտնում ներպետական դատավարության վերսկսումը կամ ներպետական ատյանների եզրակացության փոփոխությունը ՄԻԵԴ-ի կողմից հաստատված փաստական հանգամանքներին համապատասխան կամ ներպետական իրավունքի մասին եզրակացության կազմումը¹⁰:

§ 3. ՄԻԵԿ 6-րդ հոդվածի կիրառելիությունը

ՄԻԵԿ-ի 6-րդ հոդվածի կիրառելիության հարցը պետք է պարզել յուրաքանչյուր գործով: Հարցը կայանում է նրանում, որ յուրաքանչյուր դեպքում պետք է պարզել, թե արդյոք տվյալ դատական գործն ընկնում է «քաղաքացիական իրավունքներ և պարտականություններ կամ քրեական մեղադրանք» կատեգորիաների ներքո, թե՛ ոչ: Այն դեպքում, երբ գործն ընկնում է այս երկու կատեգորիաներից որևէ մեկի ներքո, այդ դեպքում կիրառվում է 6-րդ հոդվածի 1-ին մասը: Բացի դրանից, այն դեպքում, երբ դատական գործն ընկնում է «քրեական մեղադրանք» կա-

⁹ Stu` Y.Grozev, D.Vitkauskas, S.L.Anthony, D. Straisteanu, D.Vedernikova, “Right to a fair trial under European Convention on Human Rights (Article 6): Interights manual for lawyers” Interights, 2007, էջեր 2-3:

¹⁰ Stu` Y.Grozev, D.Vitkauskas, S.L.Anthony, D. Straisteanu, D.Vedernikova, “Right to a fair trial under European Convention on Human Rights (Article 6): Interights manual for lawyers” Interights, 2007, էջ 2:

տեգորիայի ներքո, ապա կիրառվում են նաև 6-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերը¹¹:

3.1. «Քաղաքացիական իրավունքներ և պարտականություններ»

Նախ հարկ է նշել, որ 6-րդ հոդվածի քաղաքացիական բաժնի գործելու համար անհրաժեշտ է, որ առկա լինի «քաղաքացիական իրավունքի կամ պարտականության» մասին վեճ («վիճարկում»(contestation)): Բացի դրանից, հիշյալ վեճը պետք է հիմնված լինի ներպետական օրենսդրության վրա: Այնուհետև՝ վերոհիշյալ վեճը պետք է տա «իրավունքի» ուղղակի և կատեգորիկ սահմանում: Վերջիվերջո, վերոհիշյալ իրավունքը կամ պարտականությունը պետք է կրի քաղաքացիաիրավական բնույթ: Միայն այս չափանիշների առկայության մասին դրական հետևության հանգեցնուց հետո ՄԻԵԴ-ն անցնում է դիմողի պահանջի ուսումնասիրությանն առ այն, որ տեղի է ունեցել 6-րդ հոդվածի պահանջների խախտում:

Հասկանալի է, որ «քաղաքացիական իրավունքներ և պարտականություններ» հասկացությունը ներառում է մասնավոր իրավահարաբերություններից ծագող քաղաքացիաիրավական վեճերը: Միևնույն ժամանակ, շատ դժվար է որոշել, թե այս հասկացության ներքո են ընկնում այն իրավահարաբերությունները, որոնք ծագում են մասնավոր անձանց և պետության միջև, քանի որ այս դեպքում մի շարք օրենսդրական համակարգեր այդ հարաբերությունները կարգավորում են հանրային իրավունքի նորմերով: Այս հարցի վերաբերյալ ՄԻԵԴ-ի դիրքորոշումը հստակ է, որի համաձայն՝ «քաղաքացիական իրավունքներ և պարտականություններ» հասկացության սահմանումը չի կարող տրվել բացառապես ներպետական իրավունքի հիման վրա, քանի որ 6-րդ հոդվածի 1-ին մասում նշված հիշյալ հասկացությունն ունի ինք-

¹¹ Stu` Y.Grozev, D.Vitkauskas, S.L.Anthony, D. Straisteanu, D.Vedernikova, “Right to a fair trial under European Convention on Human Rights (Article 6): Interights manual for lawyers” Interights, 2007, էջ 3:

նուրույն իմաստ և նշանակություն: Նման դեպքերում ՄԻԵԴ-ը որպես ելակետ ընդունում է տարբեր հանգամանքներ, ինչպես, օրինակ, դիտարկվող իրավունքի տնտեսական բնույթն ու ներպետական իրավունքում դրա կարգավորումը, և այլն: Նման մոտեցումը թույլ է տալիս աստիճանաբար ընդլայնել վեճերի քանակը, որոնց վրա տարածվում է 6-րդ հոդվածի «քաղաքացիական» բաժինը: Սակայն, միևնույն ժամանակ, նման մոտեցումը դժվարություններ է ստեղծում որոշելու համար, թե 6-րդ հոդվածը կիրառելի է պետական ծառայողներին աշխատանքի ընդունելու վերաբերյալ վեճերում: Նախադեպային իրավունքի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս հետևություն անել, որ այս հարցում ներպետական իրավունքը որոշիչ դեր չունի. ՄԻԵԴ-ը հաշվի է առնում ամեն ինչ՝ վեճի բնույթը, էական իմաստը, ինչպես նաև քննարկվող իրավունքի կիրառման հետևանքները¹²:

Պարտադիր չէ, որ գործի (contestation [վեճ (ֆրանսերեն)]) նկատմամբ 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը կիրառելի լինի միայն այն դեպքերում, երբ վարույթի երկու կողմն էլ մասնավոր անձինք են (ինչը հանձնաժողովի և կառավարության մեծամասնության տեսակետն է): 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի շարադրանքը շատ ավելի լայն է: Ֆրանսերեն contestations sur (des) droits et obligations de caractere civil արտահայտությունն ընդգրկում է բոլոր վարույթները, որոնց արդյունքը որոշիչ է մասնավոր իրավունքների և պարտավորությունների համար: Անգլերեն determination of ... civil rights and obligations [« (...) որոշվում են (...) քաղաքացիական իրավունքները և պարտավորությունները»] արտահայտությունը հաստատում է այդ մեկնաբանությունը:

Որոշման ենթակա հարցին վերաբերող օրենսդրության բնույթը (քաղաքացիական, առևտրային, վարչական օրենքներ և այլն), ինչպես նաև այդ ոլորտում իրավասություններով օժտված մարմնի ձևը (սովորական դատարան,

¹² Stu` Y.Grozev, D.Vitkauskas, S.L.Anthony, D. Straisteanu, D.Vedernikova, “Right to a fair trial under European Convention on Human Rights (Article 6): Interights manual for lawyers” Interights, 2007, էջեր 3-4:

վարչական մարմին և այլն), հետևաբար, առանձնապես ազդեցություն չունեն (**Ringelsen v. Austria, 1971 թվականի հուլիսի 16-ի վճիռ, կետ 94, König v. Germany, 1978 թվականի հունիսի 28-ի վճիռ, կետ 90**):

Համաձայն դատարանի նախադեպային իրավունքի՝ «քաղաքացիական իրավունքները և պարտավորությունները» չեն կարող մեկնաբանվել՝ սոսկ պատասխանող պետության ազգային օրենքը վկայակոչելով: Մի քանի առիթով Դատարանը հաստատել է այն սկզբունքը, որ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի իմաստով այս հայեցակարգն «անկախ» է (**König v. Germany, 1978 թվականի հունիսի 28-ի վճիռ, կետեր 88-89, Baraona v. Portugal, 1987 թվականի հուլիսի 8-ի վճիռ, կետ 42**): Սույն գործում դատարանը հաստատում է այդ նախադեպային իրավունքը: Դատարանը համարում է, որ ցանկացած այլ լուծում հանգեցնելու է այնպիսի արդյունքների, որոնք հակասում են Կոնվենցիայի առարկային և նպատակին (**mutatis mutandis König v. Germany, 1978 թվականի հունիսի 28-ի վճիռ, կետ 88, Maaouia v. France, 2000 թվականի հոկտեմբերի 5-ի վճիռ, կետ 34**), **Ferrazzini v. Italy, 2001 թվականի հուլիսի 12-ի վճիռ, կետ 24**):

Ինչպես հանձնաժողովը, այնպես էլ կառավարությունը համաձայն են, որ «քաղաքացիական իրավունքների և պարտավորությունների» հայեցակարգը չի կարող մեկնաբանվել միայն համապատասխան պետության ազգային օրենքի վկայակոչմամբ: Կոնվենցիայում օգտագործված արտահայտությունների իմաստի «անկախության» խնդիրը՝ ազգային օրենքներում դրանց ունեցած իմաստի համեմատությամբ, արդեն մի քանի առիթով բարձրացվել է Դատարանի առջև: Այսպիսով, Դատարանը որոշել է, որ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետում օգտագործված «մեղադրանք» բառը պետք է ընկալվի «Կոնվենցիայում օգտագործված իմաստով» (**Wemhoff v. Federal Republic of Germany, 1968 թվականի հունիսի 27-ի վճիռ, կետ 19**,

Ringeisen v. Austria, 1971 թվականի հունիսի 16-ի վճիռ, կետ 110, Engel and others v. The Netherlands, 1976 թվականի հունիսի 8-ի վճիռ, կետ 81):

Տվյալ դեպքում Դատարանը հաստատել է այս նախադեպային իրավունքը: Այսպիսով, նա համարել է, որ խնդրո առարկա հայեցակարգի վրա տարածվում է անկախության միևնույն սկզբունքը: Որևէ այլ լուծում կարող է հանգեցնել Կոնվենցիայի խնդրին և նպատակին հակասող արդյունքների (**mutatis mutandis, Engel and others v. The Netherlands, 1976 թվականի հունիսի 8-ի վճիռ, կետ 81), König v. Germany, 1978 թվականի հունիսի 28-ի վճիռ, կետ 88):**

Այսպիսով, թեև Դատարանը եզրակացրել է, որ «քաղաքացիական իրավունքների և պարտավորությունների» հայեցակարգն անկախ է, այնուամենայնիվ, չի համարում, որ այս համատեքստում խնդրո առարկա պետության օրենսդրությունը չի կարևորվում: Որպեսզի որոշվի՝ այդ իրավունքը Կոնվենցիայում օգտագործված արտահայտության իմաստով քաղաքացիական իրավունք է, թե՛ ոչ, հարկ է համապատասխան պետության ազգային օրենքի շրջանակներում հղում կատարել այդ իրավունքի նյութական բովանդակությանը և ազդեցությանը, ոչ թե դրա իրավական դասակարգմանը: Իր վերահսկողական գործառույթները կատարելիս Դատարանը պետք է նաև ուշադրություն դարձնի Կոնվենցիայի և անդամ պետությունների ազգային իրավական համակարգերի առարկային և նպատակին (**Engel and others v. The Netherlands, 1976 թվականի հունիսի 8-ի վճիռ, կետ 82, König v. Germany, 1978 թվականի հունիսի 28-ի վճիռ, կետ 90):**

Դատարանը նկատել է, որ թեև եզրակացրել է, որ «քաղաքացիական իրավունքների և պարտավորությունների» հայեցակարգն անկախ է, այս համատեքստում նաև վճռել է, որ խնդրո առարկա պետության օրենսդրությունը նույն-

պես կարևոր նշանակություն ունի **(Konig v. Germany, 1987 թվականի հունիսի 28-ի վճիռ, կետ 89)**¹³:

Հարկ է նշել, որ անձի որոշ իրավունքների պաշտպանությունը քրեական դատավարությունում նույնպես իրականացվում է քաղաքացիական իրավունքների և պարտականությունների իրականացման համատեքստում: Դրանք այն դեպքերն են, երբ խախտվել են անձի (զոհ-տուժողի)՝ Կոնվենցիայով երաշխավորված իրավունքները, կամ քրեական գործով վարույթը կարճվել է արդարացման հիմքով, կամ կայացվել է արդարացման դատավճիռ, որոնց արդյունքում անձն ստանում է՝ հանցագործությամբ կամ ապօրինի ձերբակալման, կամ ապօրինի կալանքի տակ գտնվելու հետևանքով իրեն պատճառված վնասի հատուցում պահանջելու հնարավորություն»: Այսպես, «Ղայան ընդդեմ Թուրքիայի» գործով դիմողը հետևյալ պահանջն է ներկայացրել. «(...) իր եղբոր մահվան հանգամանքների պաշտոնական քննության անբավարարությունը զրկել է իրեն՝ սպանվածի այրուն և երեխաներին, ի խախտումն Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով երաշխավորված իրավունքի, դատարան դիմելուց, որպեսզի նա հայց հարուցի վնասի հատուցման մասին»: Այս փաստարկին ՄԻԵԴ-ը տվել է հետևյալ գնահատականը. «ոչ ոք չի վիճարկում Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը պետության ներկայացուցիչների կողմից կյանքից զրկված անձի մերձավորագույն ազգականներին վնասի հատուցման մասին քաղաքացիական հայցի նկատմամբ կիրառելու հնարավորությունը»: Այսպիսով, քրեական դատավարությունում դրա որոշ մասնակիցներ՝ տուժողը կամ նրա ներկայացուցիչը, ձերբակալվածը և կալանավորվածն իրենց պատճառված վնասի հատուցման համար կարող են օգտվել 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով նա-

¹³ Տես՝ Ն.Կարապետյան, Ն.Մանասյան և Կ.Արզումանյան, «Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումները» /ընդ. խմբ. Ա.Սկրտունյանի/-Երևան, Եվրոպայի խորհուրդ, 2012, էջեր 150-170:

խատեսված քաղաքացիական իրավունքների և պարտականությունների պաշտպանության ինստիտուտից¹⁴:

Քննարկվող հարցի տեսանկյունից ՀՀ ներպետական օրենսդրության համար կարևոր նշանակություն ունի ՀՀ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածի ձևակերպումը, որի ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ դրանում ամրագրված՝ արդար դատաքննության իրավունքի կիրառության շրջանակն են կազմում հետևյալ երկու ոլորտները՝ խախտված իրավունքների վերականգնումը և անձին ներկայացված մեղադրանքի հիմնավորվածության պարզումը:

ՀՀ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածում եթե քրեական ոլորտն արտահայտող ձևակերպման ընտրության հարցում ՀՀ Սահմանադրությունը հետևել է ՔՔԻՄԴ-ի 14-րդ և ՄԻԵԿ-ի 6-րդ հոդվածների եզրաբանությանը, ապա նույնը չի կարելի ասել 19-րդ հոդվածի կիրառելիությունը սահմանող երկրորդ հասկացության՝ «խախտված իրավունքների վերականգնման» պարագայում: ՔՔԻՄԴ-ում կիրառված համարժեք արտահայտությունն է «իրավական հայցով անձի իրավունքների և պարտականությունների որոշումը», իսկ ՄԻԵԿ-ում՝ «քաղաքացիական իրավունքների և պարտականությունների որոշումը»: Այդուհանդերձ, «խախտված իրավունքների վերականգնում» սահմանադրական հասկացության բովանդակությունը պարզաբանելիս նույնպես անհրաժեշտ է ելնել ՄԻԵԿ-ի մշակած համապատասխան իրավական չափորոշիչներից և տրամաբանությունից:

Մասնավորապես, «խախտված իրավունք» հասկացությունը չի կարող մեկնաբանվել այնպես, որ 19-րդ հոդվածի կիրառության համար իրավունքի խախտման փաստի արձանագրումը լինի նախապայման, այլ ոչ թե հնարավոր վերջնարդյունք, քանի որ այդ դեպքում արդար դատաքննության իրավունքը կդառնա երևութական: Բացի դրանից, 19-րդ հոդվածի երաշխիքները պետք է հավասարապես վերաբերեն թե՛ դատարանի առջև են-

¹⁴ Տես՝ Մ.Գ.Խաչատրյան, «Արդարացի դատական քննության իրավունք».-Եր., 2004, էջեր 8-10:

թաղրաբար խախտված իրավունք պաշտպանող անձին, թե՛ նրա դատավարական հակառակորդին, որը չի ներկայացնում խախտված իրավունքների վերականգնման պահանջ, այլ առարկում է իրեն ներկայացված նման պահանջի դեմ:

19-րդ հոդվածի առարկայական կիրառելիության խնդրին ՀՀ սահմանադրական դատարանն անդրադարձել է 2008 թվականի փետրվարի 5-ի թիվ 733 որոշմամբ. «Ինչ վերաբերում է դիմողի այն պնդմանը, որ դատապարտյալին պայմանական վաղաժամկետ ազատելու հարցով անմիջականորեն դատարան դիմելու հնարավորությունից զրկելը հակասում է ՀՀ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածի պահանջներին՝ խախտելով դատարանի մատչելիության իրավունքը, ապա հարկ է նշել, որ նշված հարցով դատարան դիմելու ոչ անմիջական հնարավորությունը չի առնչվում դատարանի մատչելիության իրավունքին:

ՀՀ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածը երաշխավորում է դատարանի մատչելիության իրավունքը, երբ առկա է կամ խախտված իրավունքները վերականգնելու, կամ ներկայացված մեղադրանքի հիմնավորվածությունը պարզելու անհրաժեշտություն:

Մինչդեռ պատժից պայմանական վաղաժամկետ ազատելու համար դիմելու դեպքում հարցը չի առնչվում ո՛չ խախտված իրավունքների վերականգնմանը, ո՛չ էլ ներկայացված մեղադրանքի հիմնավորվածությունը պարզելու անհրաժեշտությանը: Նման անհրաժեշտություն կարող է առաջանալ օրենքով նախատեսված կարգի խախտման, ինչպես նաև պայմանական վաղաժամկետ ազատման հարցում օրենքով սահմանված կարգով որոշակի լիազորություն իրականացնող հանձնաժողովների գործողությունների կամ անգործության բողոքարկման առնչությամբ, որի բողոքարկման կարգը նույնպես սահմանվում է օրենքով» (9-րդ կետ, 2-րդ պարբերություն):

Զնայած նշված իրավական դիրքորոշմամբ Սահմանադրական դատարանը չի համաձայնել 19-րդ հոդվածի չափազանց լայն կիրառելիության վերաբերյալ մոտեցմանը, այնուհանդերձ,

գտել է, որ 19-րդ հոդվածը որոշակի դեպքերում կարող է կիրառվել նաև քրեակատարողական իրավունքի ոլորտում, երբ առկա է «օրենքով նախատեսված կարգի խախտում», ինչպես նաև «պայմանական վաղաժամկետ ազատման հարցում ... որոշակի լիազորություն իրականացնող հանձնաժողովների գործողությունների կամ անգործության բողոքարկման» խնդիր:

Այսպիսով, Սահմանադրական դատարանի մեկնաբանմամբ՝ «խախտված իրավունքների վերականգնումը» կարող է ավելի ընդարձակ ծավալ ընդգրկել, քան արդար դատաքննության իրավունքի կիրառության համար ավանդաբար մատնանշվող մասնավոր իրավական և վարչաիրավական վեճերից բխող վարույթները:

19-րդ հոդվածի կիրառելիության խնդիրը վերաբերում է ոչ միայն հորիզոնական, այլև ուղղահայաց հարթությանը՝ վերադաս դատական աստիճաններին: ՀՀ սահմանադրական դատարանն այս հարցում ուղղակիորեն հենվում է ՄԻԵԴ-ի իրավաբանության վրա և կիրառում է այդ դատարանի մշակած իրավական չափորոշիչները: Այսպես, 2008 թվականի հոկտեմբերի 8-ի թիվ 765 որոշմամբ ՀՀ սահմանադրական դատարանը հայտնել է հետևյալ իրավական դիրքորոշումը. «ՄԻԵԴ-ի հստակ ձևավորված նախադեպային իրավունքի համաձայն՝ ՄԻԵԿ-ը Պայմանավորվող պետություններին չի պարտադրում ստեղծել վերաքննիչ կամ վճռաբեկ դատարաններ, այնուամենայնիվ, եթե ստեղծվել է, պետք է ապահովվի, որ շահագրգիռ անձինք այդ դատարաններում ևս օգտվեն Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով նախատեսված՝ արդար դատաքննության հիմնարար երաշխիքներից, այդ թվում՝ նաև քաղաքացիական իրավունքների և պարտականությունների կապակցությամբ դատարանի մատչելիությունը:

Այն հանգամանքը, թե 6-րդ հոդվածը որքանով է կիրառելի վերաքննիչ կամ վճռաբեկ դատարանների առնչությամբ, կախված է այդ դատարաններում վարույթի առանձնահատկություններից, դիտարկվելով իր ամբողջության մեջ՝ հաշվի առնելով վճռաբեկ դատարանի առանձնահատուկ կարգավիճակը (տե՛ս -

Սիալկովսկան ընդդեմ Լեհաստանի գործով (Sialkowska v. Poland) 2007 թվականի մարտի 22-ի վճիռը):

ՀՀ Սահմանադրության 92, 18 և 19-րդ հոդվածներում ամրագրված դրույթների համադրված մեկնաբանությունը՝ ՄԻԵԴ նախադեպային իրավունքի լույսի ներքո, թույլ է տալիս արձանագրել, որ ՀՀ Սահմանադրությամբ երաշխավորվող դատական պաշտպանության իրավունքը ներառում է նաև վճռաբեկ դատարանում անձի իրավունքների պաշտպանության իրավունքը, որն իր հերթին ներառում է վճռաբեկ ատյանի մատչելիության իրավունքը, որը պետք է ապահովվի՝ հաշվի առնելով վճռաբեկ դատարանի սահմանադրաիրավական կարգավիճակը և վճռաբեկ դատարանում վարույթի առանձնահատկությունները» (12-րդ կետ): Այսպիսով, ՀՀ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածի կիրառության շրջանակն առնվազն վերաբերում է քրեական, քաղաքացիական, վարչական, քրեակատարողական բնույթի գործերով առաջին ատյանի, վերաքննիչ և վճռաբեկ դատարաններում վարույթներին¹⁵:

3.2. «Քրեական մեղադրանք»

«Ինչպես քաղաքացիական իրավունքներ և պարտականություններ» հասկացությունը, այնպես էլ «քրեական մեղադրանք» հասկացությունն ունի ինքնուրույն նշանակություն: Բազմաթիվ են դեպքերը, երբ անձի վարքագիծը ներպետական օրենսդրությամբ բնորոշվում է որպես վարչական իրավախախտում, այլ ոչ թե՝ քրեական: ՄԻԵԴ-ի կողմից ձևավորած մոտեցումն անդամ պետություններին թույլ չի տալիս ներպետական իրավակարգավորման միջոցով հասնել 6-րդ հոդվածով նախատեսված երաշխիքների բացառմանը: ՄԻԵԴ-ն իր նախադեպային իրավունքում սահմանել է, որ թեև անդամ պետություններն ունեն քրեական և վարչական իրավախախտումները սահմանազատելու հայեցո-

¹⁵ Տես՝ «Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ»/ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ.Հարությունյանի և Ա.Վաղարշյանի.-Եր: «Իրավունք», 2010, էջեր 223-225:

ղություն, սակայն ՄԻԵԴ-ը պետք է համոզված լինի, որ այդ սահմանազատումը չի իրականացվում ի վնաս 6-րդ հոդվածի առարկայի և նպատակների: Սակայն պետք է նշել, որ իրավախախտման՝ ներպետական բնորոշումն ունի կարևոր նշանակություն, քանի որ ազգային օրենսդրության շրջանակներում գործի քրեական բնորոշումը որոշ չափով պատճառ է դրա նկատմամբ 6-րդ հոդվածի կիրառման համար, եթե նույնիսկ անձի արարքն աննշան է¹⁶:

Այսինքն՝ յուրաքանչյուր գործով «քրեական մեղադրանք» հասկացությունը ՄԻԵԴ-ը մեկնաբանում է նախ ելակետ ընդունելով, թե ինչպես է անձի արարքը բնութագրվում ներպետական իրավունքով, այնուհետև պարզում է, թե անձի վարքագիծը հասարակական ինչպիսի վտանգավորություն է ներկայացնում, դրա բնույթը, ինչպես նաև պարզում է, թե ինչպիսի պատիժ է սպասվում այդ խախտման համար, մասնավորապես՝ պատժի բնույթն ու խստության աստիճանը: Օրինակ՝ «Օսթյուրքն ընդդեմ Գերմանիայի» գործով ՄԻԵԴ-ը սահմանել է, որ «(...) Կոնվենցիան դեմ չէ մի շարք անդամ երկրներում ընթացող ապաքրեականացման գործընթացին: Սակայն, եթե Բարձր պայմանավորվող կողմերն իրենց հայեցողությամբ են բնորոշում իրավախախտումը որպես վարչական՝ քրեականի փոխարեն, որպեսզի դրանով իսկ բացառվի 6-րդ և 7-րդ հոդվածներով ընձեռնված հիմնարար սկզբունքների ներգործությունը, ապա հոդվածների կիրառման հարցը ենթակա է նրանց ինքնիշխան կամքին: Նման ինքնուրույնության ծայրահեղ դրսևորումը կարող է հանգեցնել այնպիսի հետևանքների, որոնք հակասության մեջ կգտնվեն Կոնվենցիայի հիմնական առարկայի ու նպատակների հետ»:

Նշված գործով որոշելով, թե դիմողի «վարչական իրավախախտումը» արդյոք վերաբերում է «քրեական մեղադրանքի» ոլորտին, ՄԻԵԴ-ը վկայակոչել է այն չափանիշները, որոնք նա

¹⁶ Stu` Y.Grozev, D.Vitkauskas, S.L.Anthony, D. Straisteanu, D.Vedernikova, “Right to a fair trial under European Convention on Human Rights (Article 6): Interights manual for lawyers” Interights, 2007, էջեր 15-16:

ամփոփ շարադրել էր «Էնգելը և այլոք ընդդեմ Նիդեռլանդների» գործով 1976 թվականի հունիսի 8-ի վճռի մեջ՝ հետևյալ ձևակերպմամբ. «Առաջին հարցը, որը պետք է պարզել՝ արդյոք այն տեքստը, որը խոսում է տվյալ իրավախախտման մասին, պատասխանող պետության իրավական համակարգում վերաբերում է քրեական իրավունքի ոլորտին, այնուհետև՝ որոշել իրավախախտման բնույթը և, վերջապես՝ այն պատժի բնույթն ու խստության աստիճանը, որը սպառնում է շահագրգռված անձին, և այս ամենը՝ 6-րդ հոդվածի առարկայի ու նպատակի և նրանում օգտագործվող տերմինների սովորական նշանակության լույսի ներքո:

Գործելով այդ սկզբունքներին համահունչ՝ Դատարանը հանգել է այն եզրակացությանը, որ այն ժամանակ քննության առնված իրավախախտումը կրել է «քրեական իրավախախտման» բնույթ՝ 6-րդ հոդվածի նպատակների եւ լույսի ներքո»: Նշված չափանիշներից ելնելով՝ ՄԻԵԴ-ը հանգեց նույնպիսի եզրակացության նաև «Լուբցն ընդդեմ Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության» գործով»:

Այսպիսով, հանցագործությունը վարչական կամ կարգապահական իրավախախտումից տարանջատելիս ՄԻԵԴ-ն իր դատողությունների հիմքում դնում է ոչ թե այն, թե անդամ երկրի որ՝ քրեական, վարչական կամ կարգապահական օրենսգրքով է նախատեսված տվյալ արարքը, այլ այն, թե ինչպիսին է տվյալ կոնկրետ իրավախախտման էությունը, ինչպիսին է դրա վտանգավորության աստիճանը տվյալ հասարակությունում, համապատասխանաբար՝ ինչպիսի հարկադրանքի միջոցներ կարող են կիրառվել այն կատարող անձի նկատմամբ, այդ միջոցների կիրառման խստությունը, դրանք կրելու պայմանները և այլն: Սա նշանակում է, որ հնարավոր են դեպքեր, երբ անդամ պետության ներպետական օրենսդրությամբ որպես վարչական կամ կարգապահական որակվող իրավախախտումը ՄԻԵԴ-ի կողմից կարող է դիտվել որպես հանցագործություն՝ դրանից բխող բոլոր հետևանքներով: Առաջին հերթին, խոսքը վերաբերում է նրան, որ

տվյալ անձը կդիտվի որպես «քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող», որի նկատմամբ կիրառելի կլինեն Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածում ամրագրված բոլոր իրավական երաշխիքները:

Որոշակի հետաքրքրություն են ներկայացնում վարչական և կարգապահական այն իրավախախտումները, որոնց համար կարող է նշանակվել ազատությունից զրկելու հետ կապված պատժամիջոց, մասնավորապես՝ կալանք: Այս տեսանկյունից ուսանելի է «Էնգելը և այլոք ընդդեմ Նիդեռլանդների» գործով ՄԻԵԴ-ի վճիռը:

Տվյալ գործով էնգելն ու թվով չորս այլ զինծառայողներ, զինվորական կարգապահությունը խախտելու համար, համապատասխան հրամանատարների կողմից ենթարկվել էին տարբեր կարգապահական տույժերի: Նրանցից երեքն ուղարկվել էին կարգապահական գումարտակ, իսկ երկուսի նկատմամբ կիրառվել էր մի քանի օրով կալանավորում: Զինծառայողները բողոքարկել էին կարգապահական տույժերը նախ՝ վերադաս հրամանատարին, ապա՝ Բարձրագույն զինվորական դատարան: Վերջինս, այնուամենայնիվ, պակասեցրել էր պարոն Դե Վիտի պատժաչափը՝ ընդհուպ մինչև 12 օր, պահման խստացված ռեժիմով, և պարոն Շուլի պատժաչափը՝ չորսից մինչև երեք ամիս:

Նշված հանգամանքներում, ՄԻԵԴ-ն արձանագրել է հետևյալը. «(...) այն հասարակությունում, որտեղ գործում է իրավունքի գերակայության սկզբունքը, ազատագրկման ձևով պատիժները գտնվում են «քրեական ոլորտում»՝ բացառությամբ այնպիսիների, որոնք իրենց բնույթով, տևողությամբ կամ կատարման եղանակով չեն կարող դիտվել որպես զգալի վնաս հասցնող պատժամիջոցներ: Այն բանի կարևորությունը, թե ինչ է դրված խաղասեղանին, պետության ավանդույթները և Կոնվենցիայով՝ անհատի ֆիզիկական ազատությանը տրվելիք նշանակությունը՝ հենց այս չափանիշների հիման վրա է Դատարանը պարզելու, թե արդյոք բոլոր դիմումատուներն են եղել «քրեա-

կան մեղադրանքի» օբյեկտներ՝ 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի համատեքստում, թե՛ միայն մի քանիսը:

Վերը նշված անձանց թվից ՄԻԵԴ-ն առանձնացրել է երեքին՝ նշելով, որ «պարոնայք Դե Վիտի, Դոնի և Շուլի դեմ առաջադրված մեղադրանքները, իրոք, մտնում են «քրեական» ոլորտի մեջ, քանի որ տանում էին դեպի լուրջ պատժի նշանակման՝ ազատազրկման ձևով»:

ՄԻԵԴ-ը նշել է, որ «(...) ճիշտ է, Բարձրագույն զինվորական դատարանը պարոն Դե Վիտին դատապարտել էր միայն 12 օրվա կալանքի՝ պահման ուժեղացված ռեժիմով, այսինքն՝ ազատազրկման հետ չկապված պատժի, սակայն գանգատի հիման վրա կայացված վերջնական որոշումը չի կարող պակասեցնել այն պատժի խստությունը, որը նրան սպառնում էր ի սկզբանե»:

Վերոգրյալից հետևում է, որ նախ՝ կալանքն ու ազատազրկումը հստակ տարանջատվում են միմյանցից, և դրանց կիրառումն առաջացնում է տարբեր իրավաբանական հետևանքներ, քանի որ տարբեր են դրանք կրելու պայմանները: Այլ կերպ ասած՝ կալանքն ու ազատազրկումը կրելու պայմանները ՄԻԵԴ-ն արդարացիորեն դիտում է որպես հարկադրանքի նշված միջոցների բաղադրիչ տարրեր: Երկրորդ՝ ՄԻԵԴ-ը հասկացնել է տալիս, որ եթե ի սկզբանե Դե Վիտը ենթարկվեր 12 օրվա կալանքի, ապա «մեղադրանքը չէր դիտվի «քրեական», քանի որ պատժի ազդեցությունը նա զգացել է այն ժամանակ, երբ նրան ազատազրկել են 4 ամսով, և գանգատի հիման վրա կայացված վերջնական որոշումը չի կարող պակասեցնել այն պատժի խստությունը, որը նրան սպառնում էր ի սկզբանե¹⁷»:

Դատարանը գտել է, որպեսզի պարզվի թե արդյոք իրավախախտումը Կոնվենցիայի իմաստով որակվում է որպես «քրեական», նախ՝ անհրաժեշտ է որոշակիացնել, թե արդյոք իրավախախտումը սահմանող դրույթը Պատասխանող

¹⁷ Տես՝ Մ.Գ.Խաչատրյան, «Արդարացի դատական քննության իրավունք».-Եր., 2004, էջեր 11-15:

պետության իրավական համակարգում գտնվում է քրեական իրավունքում, ապա՝ պետք է հաշվի առնել «իրավախախտման բնույթը» և հնարավոր պատժի ծանրությունը (**Engel and others v. The Netherlands**) 1976 թվականի հունիսի 8-ի վճիռ, կետ 82, **Ozturk v. Germany**, 1984 թվականի փետրվարի 21-ի վճիռ, կետ 50, **Demicoli v. Malta**, 1991 թվականի օգոստոսի 27-ի վճիռ, կետեր 31-34):

Ինչ վերաբերում է ներպետական դասակարգմանը, ապա Դատարանը նախկինում քննարկել է որոշակի իրավական համակարգերում «վարչական» բնորոշվող ոլորտները և հանգել այն եզրակացությանը, որ դրանք ընդգրկում են մի շարք իրավախախտումներ, որոնք բնութիւնով քրեական են, սակայն չափազանց պարզ և հասարակ են՝ քրեական իրավունքի և դատավարության համատեքստում դիտարկվելու համար (**Palaoro v. Austria**, 1995թ. հոկտեմբերի 23-ի վճիռը, կետեր 33-35):

Բոլոր դեպքերում, ներպետական իրավական համակարգում տրված բնորոշումը 6-րդ հոդվածի իմաստով որոշիչ չէ և խնդրո առարկա իրավախախտման բնույթը առավել կարևոր գործոն է (**Campbell and Fell v. the United Kingdom**, 1984 թվականի հունիսի 28-ի վճիռ, կետ 71, **Weber v. Switzerland**, 1990 թվականի մայիսի 22-ի վճիռ, կետ 32):

Ի վերջո, ինչ վերաբերում է պատժի խստությանը, Դատարանը գտնում է, որ ազատությունից զրկման կիրառումը՝ որպես պատիժ, ընդհանուր առմամբ պատկանում է քրեական ոլորտին, եթե, իհարկե, այն իր բնույթով, տևողությամբ կամ իրականացման եղանակով էականորեն վնասակար չէ (**Engel and others v. The Netherlands**, 1976 թվականի հունիսի 8-ի վճիռ, կետ 82, **Ezeh and Connors v. the United Kingdom**, 2003 թվականի հոկտեմբերի 9-ի Մեծ պալատի վճիռ, կետեր 69-130),

Galstyan v. Armenia, 2007 թվականի նոյեմբերի 15-ի վճիռ, կետեր 56-59):

Դատարանը մեկ անգամ ևս նշել է, որ «քրեական մեղադրանք» հասկացությունը 6-րդ հոդվածի իմաստով ինքնավար բնույթ ունի (տե՛ս վերը վկայակոչված Յանոշկիչի վճիռը, կետ 65): Որոշելիս, թե արդյոք հանցանքը որակվում է «քրեական», պետք է կիրառվեն երեք չափանիշներ՝ հանցանքի իրավական դասակարգումը ներպետական օրենսդրությունում, հանցանքի բնույթը և հնարավոր պատժի խստության աստիճանը (**Engel and others v. The Netherlands, 1976 թվականի հունիսի 8-ի վճիռ, կետ 82, Ozturk v. Germany, 1984 թվականի փետրվարի 21-ի վճիռ, կետ 50, Ezeh and Connors v. the United Kingdom, 2003 թվականի հոկտեմբերի 9-ի Մեծ պալատի վճիռ, կետ 82**): Երկրորդ և երրորդ չափանիշներն այլընտրանքային են և ոչ անհրաժեշտաբար միասնական. «քրեական մեղադրանք» բառերի միջոցով 6-րդ հոդվածը կիրառելու համար բավարար է, որ տվյալ հանցանքն իր բնույթով լինի «քրեական»՝ Կոնվենցիայի իմաստով, կամ համապատասխան անձին դատապարտած լինի պատժի, որն իր բնույթով և խստության աստիճանով ընդհանուր առմամբ պատկանում է «քրեական» ոլորտին:

Հարկային վեճերի կամ այլ դեպքերում պատժի ցածր աստիճանը որոշիչ չէ, այլապես քրեական բնույթ ունեցող հանցանքը 6-րդ հոդվածի շրջանակից դուրս բերելու համար (**Paykar yev HaghTanak LTD v. Armenia, 2007 թվականի դեկտեմբերի 20-ի վճիռ, կետ 33**)¹⁸:

Ինչպես արդեն նշվել էր, արդար դատաքննության իրավունքի կիրառության շրջանակը ներառում է երկու ոլորտներ՝ խախտված իրավունքների վերականգնումը և անձին ներկայացված մեղադրանքի հիմնավորվածության պարզումը:

¹⁸ Տե՛ս՝ Ն.Կարապետյան, Ն.Մանասյան և Կ.Արզումանյան, «Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումները» /ընդ. խմբ. Ա.Սկրտունյանի/-Երևան, Եվրոպայի խորհուրդ, 2012, էջեր 171-179:

Այսպես, «անձին ներկայացված մեղադրանքի հիմնավորվածությունը պարզելու» հասկացությունն արտահայտում է քրեական ոլորտը, որի սահմանադրաիրավական ծավալը կարող է ավելի լայն լինել, քան ճյուղային-իրավականը: Այլ կերպ՝ եթե արարքը պատժելի է ոչ թե ՀՀ քրեական օրենսգրքով, այլ ուրիշ օրենքով (ոչ թե հանցագործություն է, այլ վարչական կամ կարգապահական իրավախախտում), սակայն՝ (ա) այն իր բնույթով համարժեք է ՀՀ քրեական օրենսգրքով նախատեսված որևէ հանցանքի և/կամ (բ) դրա համար սահմանված է քրեական պատժին համարժեք պատասխանատվության միջոց, ապա ՀՀ - Սահմանադրության իմաստով այդ արարքով վարույթը պետք է ներառվի «ներկայացված մեղադրանքի հիմնավորվածության պարզում» հասկացության շրջանակ¹⁹:

Հարկ է նշել, որ ՀՀ ճյուղային օրենսդրությունն ավելի մանրամասն կարգավորում է «քրեական մեղադրանք» հասկացությունը, մասնավորապես, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 6-րդ հոդվածի 20-րդ կետում մեղադրանքը բնութագրվում է որպես ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված կարգով ներկայացված հիմնավորում՝ որոշակի անձի կողմից քրեական օրենսգրքով չթույլատրված կոնկրետ արարքի կատարման մեջ, իսկ ՀՀ քրեական օրենսգրքը հանցագործությունը սահմանում է որպես մեղավորությամբ կատարված՝ հանրության համար վտանգավոր այն արարքը, որը նախատեսված է քրեական օրենսգրքով: Վերոգրյալ իրավակարգավորումից հետևում է, որ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի և ՀՀ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածի քրեական բաժինն ամբողջությամբ կիրառվում է այն դեպքում, երբ անձին ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանված կարգով մեղադրանք է առաջադրվում՝ անկախ այն հանգամանքից, թե անձը կատարել է ոչ մեծ ծանրության կամ ծանր հանցագործություն: Ընդ որում,

¹⁹ Տես՝ «Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ»/ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ.Հարությունյանի և Ա.Վաղարշյանի.-Եր: «Իրավունք», 2010, էջ 223:

հարկ է նշել նաև, որ արդար դատական քննության իրավունքի պահանջներից է, որ անձի նկատմամբ այս իրավունքի քրեական բաժինը կիրառվի ոչ թե անձին մեղադրանք առաջադրելու պահից, այլ քրեական հետապնդումն սկսելու պահից, հակառակ պարագայում չի կարող ապահովվել այս իրավունքի նպատակների իրականացումը:

Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 9-րդ մասը սահմանում է, թե ինչ է վարչական իրավախախտումը, մասնավորապես՝ վարչական իրավախախտում (զանցանք) է համարվում պետական կամ հասարակական կարգի, քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների, կառավարման սահմանված կարգի դեմ ոտնձգվող հակաիրավական, մեղավոր (դիտավորյալ կամ անզգույշ) այնպիսի գործողությունը կամ անգործությունը, որի համար օրենսդրությամբ նախատեսված է վարչական պատասխանատվություն: Սույն օրենսգրքով նախատեսված իրավախախտումների համար վարչական պատասխանատվություն առաջանում է, եթե այդ խախտումներն իրենց բնույթով քրեական պատասխանատվություն չեն առաջացնում գործող օրենսդրությանը համապատասխան:

Վերոգրյալից հետևում է, որ ՀՀ ներպետական օրենսդրությունը կարծես թե հստակ սահմանում է այն չափանիշները, որոնցով կարելի է սահմանազատել քրեական և վարչական իրավախախտումները, սակայն պրակտիկայում երբեմն դժվար է նման սահմանազատում անցկացնել: Վերջինիս վառ օրինակն են Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի այն հոդվածները, որոնք սահմանում են կալանք՝ մինչև 15 օր ժամկետով:

2003 թվականի առաջին կիսամյակում ՀՀ վճռաբեկ դատարանի քրեական և զինվորական գործերով պալատ են մուտքագրվել քաղաքացիներ Վարդան Խաչատրյանի, Էդուարդ Սիմոնյանի, Մխիթար Մխիթարյանի, Արթուր Սաքունցի և Ամուր Պետրոսյանի բողոքները, ովքեր վարչական կալանքի էին ենթարկվել տարբեր ժամկետներով. Վ.Խաչատրյանը՝ 3, Է.Սիմոն-

յանը՝ 5, Մ.Մխիթարյանը և Ա.Սաքունցը՝ 10, իսկ Ա.Պետրոսյանը՝ 15 օրով: ՀՀ վճռաբեկ դատարանի քրեական և գինվորական գործերով պալատը բոլոր բողոքները թողեց առանց քննության՝ նկատի ունենալով, որ նշանակված կալանքներն իրենց տևողությամբ և կրելու պայմաններով չեն կարող քրեական պատիժ համարվել, հետևաբար՝ նրանք չեն կարող օգտվել ՄԻԵԿ-ի 6-րդ հոդվածով սահմանված կանոններից, և այդպիսիք չեն կարող ընթացք ստանալ քրեադատավարական կարգով²⁰: Սակայն ՄԻԵԿ-ն իր մի շարք վճիռներում (*inter alia*, «Գալստյանն ընդդեմ Հայաստանի» (*Galstyan v. Armenia*) 2007 թվականի նոյեմբերի 15-ի վճիռ), հիմք ընդունելով վերոհիշյալ չափանիշները, արձանագրել էր, որ նման մոտեցումը հակասում է Հայաստանի Հանրապետության կողմից Կոնվենցիայով ստանձնած միջազգային պարտավորություններին, որից հետո վարչական կալանքի ինստիտուտը վերացվեց Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքից:

§ 4. ՄԻԵԿ-ի 6 (1)-րդ հոդվածով երաշխավորված նյութական իրավունքները

4.1. Դատարանի մատչելիության իրավունք

Դատարանի մատչելիության իրավունքը Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասով երաշխավորված այն իրավունքներից է, որոնք անմիջականորեն Կոնվենցիայի տեքստում նախատեսված չեն, այլ հատուկ լրացվել են ՄԻԵԿ-ի կողմից: Այս իրավունքի էությունը կայանում է նրանում, որ անհատն իր ճանապարհին առանց հանդիպելու ոչ իրավաչափ իրավական և գործնական արգելքների՝ իր գանգատը դատարան ներկայացնելու հնարավորություն ունենա:

ՄԻԵԿ-ի կողմից տրված մեկնաբանության համաձայն՝ այս իրավունքը հանդիսանում է 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի անբաժա-

²⁰ Տես՝ Մ.Գ.Խաչատրյան, «Արդարացի դատական քննության իրավունք».-Եր., 2004, էջեր 11-15:

նելի մասը: Յուրաքանչյուր ոք, ով հնարավորություն չի ունեցել իր գանգատն իրավունքի կամ փաստերի մասով դատարան ներկայացնելու հնարավորություն, կարող է դիմել ՄԻԵԴ-ին՝ հղում կատարելով դատարանի մատչելիության իրավունքի բացակայությանը: Այս իրավունքը տարածվում է 6-րդ հոդվածի թե՛ «քաղաքացիական», թե՛ «քրեական» բաժնի վրա: ՄԻԵԴ-ն այս իրավունքն առաջին անգամ ճանաչել է Գոլդերն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության գործում, որտեղ հանգել էր այն եզրակացությանը, որ արդար դատական քննության իրավունքը՝ առանց դատավարություն սկսելու հնարավորության, ինքնին իմաստ չունի: Այս գործում ՄԻԵԴ-ն արձանագրեց, որ 6-րդ հոդվածի 1-ին մասն արդարադատություն իրականացնելուց հրաժարվելու միջազգային սկզբունքի գոյության հետ միաժամանակ ներառում է դատարանի մատչելիության անքակտելի իրավունքը²¹:

Հարկ է նշել, որ ՄԻԵԴ-ը սահմանել է, որ դատարանի մատչելիության իրավունքը ներառում է դատարանի կողմից որոշում կայացնելու իրավունքը, քանի որ պահանջում է, որ տրիբունալը, որն իրավասություն ունի քննելու գանգատը, ունենա վերջնական որոշում կայացնելու իրավական հնարավորություն և դատական գործառույթներ: ՄԻԵԴ-ը դատարանի մատչելիության իրավունքի խախտում է արձանագրել այն դեպքերում, երբ դատարանը կամ դատավորները կորցրել են գործի նյութերն ու չեն կարողացել որոշում կայացնել:

ՄԻԵԴ-ը սահմանել է նաև, որ այն դեպքերում, երբ վարչական իշխանությունը չի կարող ապահովել 6-րդ հոդվածով երաշխավորված իրավունքները, պետությունը պետք է տեսական և գործնական հնարավորություն ապահովի դատական իշխանությանը դիմելու համար²²:

²¹ Stu` Y.Grozev, D.Vitkauskas, S.L.Anthony, D. Straisteanu, D.Vedernikova, “Right to a fair trial under European Convention on Human Rights (Article 6): Interights manual for lawyers” Interights, 2007, էջ 22,

²² Stu` Y.Grozev, D.Vitkauskas, S.L.Anthony, D. Straisteanu, D.Vedernikova, “Right to a fair trial under European Convention on Human Rights (Article 6): Interights manual for lawyers” Interights, 2007, էջեր 22-23:

Կոնվենցիան նպատակ ունի երաշխավորել ոչ թե տեսական կամ վերացական, այլ գործնական և գործող իրավունքներ: Սա հատկապես վերաբերում է դատարանների մատչելիության իրավունքին, քանի որ ժողովրդավարական հասարակությունում մեծ դեր ունի արդար դատաքննության իրավունքը (**Airey v. Ireland, 1979 թվականի հոկտեմբերի 9-ի վճիռ, կետ 24**):

6-րդ հոդվածի 1-ին կետը դարձյալ հստակ չի սահմանում դատարաններ կամ տրիբունալներ դիմելու իրավունքը: Այն հռչակում է իրավունքներ, որոնք տարբեր են, սակայն առաջանում են նույն հիմնական գաղափարից և միասին վերցրած՝ կազմավորում են առանձին իրավունք, որն առանձնահատուկ ձևով և ավելի նեղ իմաստով սահմանված չէ: Դատարանի պարտականությունն է համոզվել մեկնաբանությունների միջոցով, որ դատարաններ դիմելու իրավունքը կազմում է այդ իրավունքի մեկ գործոնը կամ մասը (**Golder v. The United Kingdom, 1975 թվականի փետրվարի 21, կետ 28**):

Ինչպես նշվել է Վիեննայի կոնվենցիայի 31-րդ հոդվածի 2-րդ կետում՝ յուրաքանչյուր համաձայնագրի նախաբանը նրա բովանդակության անբաժանելի մասն է: Բացի դրանից, նախաբանը շատ կարևոր է որոշելու համար մեկնաբանվող փաստաթղթի «առարկան» և «նպատակը»:

Սույն գործի պարագայում Եվրոպական կոնվենցիայի նախաբանի ամենակարևոր մասում ստորագրող կողմերը հռչակել են, որ որպես «սույն Կոնվենցիան ստորագրած և միասնական հայացքներ և քաղաքական ավանդույթներ, իդեալներ, ազատության և իրավական պետության ընդհանուր ժառանգություն ունեցող եվրոպական երկրների կառավարություններ՝ ձեռնարկել են առաջին քայլերը Միավորված ազգերի կազմակերպության Գլխավոր ասամբլեայի կողմից 1948թ. դեկտեմբերի 10-ին ընդունված Մարդու իրավունքների հանրնդհանուր հռչակագրում ամրագրված

որոշ իրավունքների հավաքական իրականացման ճանապարհին»: Ինչ վերաբերում է քաղաքացիական խնդիրներին, ապա դժվար է պատկերացնել, որ գոյություն ունի օրենքի գերակայություն՝ առանց դատարաններ դիմելու հնարավորության (**Golder v. The United Kingdom, 1975 թվականի փետրվարի 21, կետ 34**):

Ամենահստակ ցուցումներն ամփոփված են ֆրանսերեն տեքստի առաջին նախադասությունում: Քաղաքացիական հայցերի contestations civiles (civil claims) առունով յուրաքանչյուր անձ իրավունք ունի, որ նրա կողմից կամ նրա դեմ հարուցված վարույթն իրականացվի որոշակի սկզբունքով՝ equitabement («արդար»), publiquement («դռնբաց»), dans undelai raisonnable («ողջամիտ ժամկետում») և այլն: Սակայն, նախևառաջ՝ a ce que sa cause soit entendue («որ նրա գործը լսվի») ոչ թե իշխանություն ունեցող ինչ-որ մարմնի, այլ 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի իմաստով par un tribunal-ի (դատարանի կամ տրիբունալի) կողմից (**Ringeisen v. Austria, 1971 թվականի հուլիսի 16-ի վճիռ, կետ 95**): Կառավարությունը, այնուամենայնիվ, իրավացիորեն շեշտել է, որ ֆրանսերեն cause բառը կարող է նշանակել proces qui se plaide [դատավարության ընթացքում գտնվող գործ] (Littre, Dictionnaire de la langue francaise, հտ. I, էջ 509, 5): Սա, այնուամենայնիվ, այս գոյականի միակ սովորական իմաստը չէ: Շարունակելով նույն գիծը՝ այն նաև նշանակում է l'ensemble des interets a soutenir, a faire prevaloir [բոլոր պաշտպանվող գերակա շահերը] (Paul Robert, Dictionnaire alphabetique et analogique de la langue francaise, հտ. I, էջ 666, II–2): Նմանապես, contestation-ը (claim-ը/պահանջը) ընդհանուր առմամբ գոյություն ունի նախքան դատավարությունը և դրանից անկախ հասկացություն է: Ինչ վերաբերում է tribunal independant et impartial etabli par la loi (օրենքով ստեղծված անկախ և անաչառ տրիբունալ) արտահայտությանը,

այն ավելի շուտ անդրադառնում է կազմակերպության և հաստատության, քան գործունեության կամ ընթացակարգերի գաղափարներին:

Իր հերթին, անգլերեն տեքստն անդրադառնում է independent and impartial tribunal established by law-ին («օրենքով ստեղծված անկախ և անաչառ տրիբունալին»): Բացի դրանից՝ «քաղաքացիական իրավունքների և պարտավորությունների որոշման ժամանակ» արտահայտությունը, որը կառավարությունը վկայակոչել է իր առարկությունը հիմնավորելու համար, պարտադիր չէ, որ վերաբերի միայն ընթացքի մեջ գտնվող դատավարություններին: Ինչպես նկատել է հանձնաժողովը՝ այն կարող է համարվել «երբ որոշվում են նրա քաղաքացիական իրավունքները և պարտավորությունները» արտահայտությանը համարժեք: Այս դեպքում այն ևս նշանակում է դատարանի կամ «տրիբունալի»՝ քաղաքացիական իրավունքներին և պարտավորություններին վերաբերող վեճերի քննության իրավունք:

Կառավարությունը ներկայացրել է, որ «արդար և հրապարակային դատավարություն» և «ողջամիտ ժամկետում» արտահայտությունները, 1-ին կետի երկրորդ նախադասությունը («դատավճիռ», «դատավարություն») և 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետը հստակորեն ենթադրում են դատարանում ընթացքի մեջ գտնվող քննության առկայություն: Եթե արդար, հրապարակային և արագ դատական ընթացակարգը վստահաբար կարող է կիրառվել միայն գոյություն ունեցող վարույթների պարագայում, այնուամենայնիվ, դա անպայման չի նշանակում, որ այդ պատճառով բացառվում է բուն այդ վարույթներն իրականացնող հաստատությունների նկատմամբ իրավունքը: Բացի դրանից, քրեական գործերում «ողջամիտ ժամկետը» կարող է սկսվել ավելի վաղ, քան գործի դատավարությունը «քրեական մեղադրանքի վերաբերյալ ... որոշում կայացնելու» լիազորություն ունեցող առաջին ատյանի դատարանում՝

«տրիբունալում» (**Wemhoff v. Federal Republic of Germany, 1968 թվականի հունիսի 27-ի վճիռ, կետ 19, Neumeister v. Austria, 1968 թվականի հունիսի 27-ի վճիռ, կետ 18, Ringeisen v. Austria, 1971 թվականի հունիսի 16-ի վճիռ, կետ 110**): Չնարավոր է նաև, որ քաղաքացիական գործերի պարագայում լինեն որոշ հանգամանքներ, որոնց դեպքում ողջամիտ ժամկետն սկսվի նախքան հայցն ընդունած դատարանի կողմից դատական վարույթ սկսելու վերաբերյալ ծանուցելը (**Golder v. The United Kingdom, 1975 թվականի փետրվարի 21, կետ 32**):

Քաղաքացիական հայցը դատավորին ներկայացնելու սկզբունքը համարվում է իրավունքի համընդհանուր «ճանաչում ունեցող» հիմնարար սկզբունքներից մեկը: Նույնը վերաբերում է նաև միջազգային իրավունքի այն սկզբունքին, որն արգելում է արդարադատության մերժումը: 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը պետք է ընթերցվի այս սկզբունքների դիրքերից:

Եթե 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը պետք է հասկացվեր միայն որպես դատարանում արդեն սկսված վարույթի վրա ազդեցություն ունեցող դրույթ, ապա պայմանավորվող պետությունները կարող էին, առանց տեքստը խախտելու, շրջանցել իրենց դատարանները կամ նրանցից վերցնել որոշ կարգի քաղաքացիական հայցերի վերաբերյալ որոշում կայացնելու իրավասությունը՝ հանձնելով այն կառավարությունից կախման մեջ գտնվող մարմիններին: Այսպիսի ենթադրությունները, որոնք հնարավոր չէ տարանջատել կամայական լիազորությունների վտանգից, լուրջ հետևանքներ կունենային՝ հակասելով վերը նշված սկզբունքներին, ինչը Դատարանը չի կարող անտեսել (**Lawless v. Ireland, 1961 թվականի հունիսի 1-ի վճիռ, Delcourt v. Belgium, 1970 թվականի հունվարի 17-ի վճիռ**):

Դատարանի կարծիքով՝ հնարավոր չէ ըմբռնել, որ 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը պետք է մանրամասն նկարագրի

ընթացիկ դատական գործում կողմերին տրամադրվող ընթացակարգային երաշխիքները, սակայն չպետք է առաջին հերթին պաշտպանի դատարան դիմելու իրավունքը, ինչի միջոցով է միայն, որ կողմերը կարող են օգտվել այդ երաշխիքներից: Եթե դատավարություն տեղի չի ունենում, ապա այդ վարույթի արդար, հրապարակային և արագ բնորոշումներն առհասարակ արժեզրկվում են:

Եթե ի մի բերենք բոլոր նախորդ նկատառումները, կստացվի, որ դատարան դիմելու իրավունքը 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի նշված իրավունքի բաղկացուցիչ մասն է: Սա պայմանավորվող պետությունների վրա նոր պարտավորություններ դնող լայն մեկնաբանությունն է: Այն հիմնված է 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի առաջին նախադասության սահմանումների վրա, որոնք ընթերցվում են իրենց համատեքստում, և հաշվի առնելով Կոնվենցիայի՝ որպես օրինաստեղծ համաձայնագրի առարկան և նպատակը (**Wemhoff v. Federal Republic of Germany, 1968 թվականի հունիսի 27-ի վճիռ, կետ 8**) նաև իրավունքի ընդհանուր սկզբունքների վրա:

Այսպիսով, առանց Վիեննայի կոնվենցիայի 32-րդ հոդվածով նախատեսված «մեկնաբանության լրացուցիչ» միջոցներին դիմելու անհրաժեշտության՝ Դատարանը եզրակացրել է, որ 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը բոլորի համար երաշխավորում է իրենց քաղաքացիական իրավունքներին և պարտավորություններին վերաբերող յուրաքանչյուր հայց դատարան կամ տրիբունալ ներկայացնելու իրավունք: Այս կերպ հոդվածն ամփոփում է «դատարանի իրավունքը», դատարան դիմելու իրավունքը (այսինքն՝ քաղաքացիական հայցերով դատարանում վարույթ սկսելու իրավունքը)՝ դրա ընդամենը մեկ կողմն է: Ինչ վերաբերում է դատարանի ձևավորմանը, կազմին և քննության կարգին, ապա սրան հավելվում են նաև 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով ամրագրված երաշխիքները: Արդյունքում՝ սրանց ամբողջ-

ջությունը կազմավորում է արդար դատաքննության իրավունքը: Դատարանը սույն գործում կարիք չունի պարզելու, թե արդյոք և որքանով է 6-րդ հոդվածի 1-ին կետն այնուհետև պահանջում վեճի բուն էության վերաբերյալ որոշման կայացում (անգլերեն՝ *determination*, ֆրանսերեն՝ *decidera*) (**Golder v. The United Kingdom, 1975 թվականի փետրվարի 21, կետեր 35-36**):

Կոնվենցիան անդամ երկրներին չի հարկադրում հիմնել վերաքննիչ կամ վճռաբեկ դատարաններ: Սակայն եթե նման դատարաններ գոյություն ունեն, ապա 6-րդ հոդվածով սահմանված երաշխիքները պետք է տրամադրվեն, օրինակ, այն դեպքերում, երբ հայցվորներին իրենց «քաղաքացիական իրավունքներն ու պարտականությունները» որոշելու համար երաշխավորվում է դատարանի մատչելիության իրավունք (**Levages Prestations Services v. France, 1996 թվականի հոկտեմբերի 23-ի վճիռ, կետ 44, Poitrimol v. France, 1993 թվականի նոյեմբերի 23-ի վճիռ, կետեր 13-15, Staroszczyk v. Poland, 2007 թվականի մարտի 22-ի վճիռ, կետ 125**):

Վերաքննիչ կամ վճռաբեկ դատարաններին 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի վերաբերելիությունը կախված է տվյալ վարույթի առանձնահատկություններից, ընդ որում, պետք է հաշվի առնվեն ներպետական օրենսդրությամբ սահմանված կարգով իրականացված դատավարությունը՝ ամբողջությամբ, ինչպես նաև վճռաբեկ դատարանի դերն այդ դատավարությունում: Հաշվի առնելով վճռաբեկ դատարանի դերակատարության առանձնակի բնույթը, որը սահմանափակվում է օրենքի կիրառման օրինականության վերանայմամբ, Դատարանը կարող է ընդունել, որ վճռաբեկ դատարանում իրականացված վարույթը կարող է առավել ֆորմալ լինել (**mutatis mutandis, Meftah and Others v. France, 2002 թվականի հուլիսի 26-ի վճիռ, կետ 41, Staroszczyk v. Poland, 2007 թվականի մարտի 22-ի վճիռ, կետ 126**):

Դատարանը կրկնել է, որ ինչպես բազմիցս նշվել է՝ 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը յուրաքանչյուրի համար երաշխավորում է իր քաղաքացիական իրավունքներին և պարտականություններին առնչվող հայցով դատարան դիմելու իրավունք: Այդ դրույթը մարմնավորում է «դատարանի իրավունքը», որում դատարան դիմելու իրավունքը, այն է՝ քաղաքացիական գործով դատարանում հայց հարուցելու իրավունքը, հանդիսանում է այդ իրավունքի մի մասը միայն: Այդուհանդերձ, այդ մասն է, որ հնարավորություն է տալիս օգտվել 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի հիմքում ընկած մնացած երաշխիքներից: Դատական վարույթի արդար, հրապարակային և արագ բնութագրիչները, անշուշտ, արժեք չեն ունենա, եթե այդ գործընթացներին ընթացք չի տրվում: Դժվար է պատկերացնել իրավունքի գերակայություն քաղաքացիական գործերով արդարադատություն իրականացնելիս, եթե դատարան դիմելու իրավունքը չի ապահովվում (**Kreuz v. Poland, 2001 թվականի հունիսի 19-ի վճիռ, կետ 52, Golder v. The United Kingdom, 1975 թվականի փետրվարի 21, կետ 34**):

Դատարանը նշել է, որ 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ դատարան դիմելու ադյունավետ իրավունքի երաշխավորումը չի նշանակում ընդամենը միջամտության բացակայություն, այլ կարող է պահանջել, որ Պետությունը ձեռնարկի որոշակի դրական քայլեր այդ ուղղությամբ, այդ դրույթը չի վերաբերում ոչ քաղաքացիական գործով անվճար դատավարության իրավունքներին (**mutatis mutandis, Airey v. Ireland, 1979 թվականի հոկտեմբերի 9-ի վճիռ, կետեր 25-26**), **Kreuz v. Poland, 2001 թվականի հունիսի 19-ի վճիռ, կետ 59**):

Այն հարցը, թե արդյո՞ք արդար դատաքննության ապահովման համար անհրաժեշտ է տրամադրել իրավաբանական օգնություն, պետք է որոշվի յուրաքանչյուր գործի առանձին փաստերի և հանգամանքների հիման վրա և

պետք է կախված լինի, ի թիվս այլնի, վարույթում գտնվող գործից, համապատասխան օրենքի և ընթացակարգի բարդությունից և դիմողի՝ իրեն արդյունավետորեն ներկայացնելու կարողությունից (**Steel and Morris v. UK, 2005 թվականի փետրվարի 15-ի վճիռ, կետ 61**):

Այնուհետև, Դատարանը կրկնել է, որ ներպետական օրենսդրության մեկնաբանումը թողնված է ներպետական մարմիններին, և առաջին հերթին՝ դատարաններին, և որ Դատարանը կամայականության բացակայության դեպքում դրանք չի փոխարինի իր իսկ մեկնաբանություններով: Մասնավորապես, դա վերաբերում է դատարանների կողմից այնպիսի դատավարական նորմերի մեկնաբանմանը, ինչպիսիք են փաստաթղթերի ներկայացման կամ բողոքարկման համար սահմանված ժամկետները (**Tejedor Garca v. Spain, 1997 դեկտեմբերի 16-ի վճիռ, կետ 31**):

Դիմումների, բողոքների կամ այլ գանգատների ներկայացման համար սահմանված ժամկետները, անկասկած, նպատակ ունեն ապահովել արդարադատության պատշաճ իրականացումը և համապատասխանությունը, մասնավորապես, իրավական որոշակիության սկզբունքին: Շահագրգիռ անձինք պետք է ակնկալեն, որ այդ կանոնները կկիրառվեն: Սակայն նման կանոնները կամ դրանց կիրառումը չպետք է խոչընդոտ հանդիսանան դատավարության մասնակիցների համար՝ առկա պաշտպանության միջոցներից օգտվելիս (**Mamikonyan v. Armenia, 2010 թվականի մարտի 16-ի վճիռ, կետեր 26-27, Perez de Rada Cavanilles v. Spain, 1998 թվականի հոկտեմբերի 28-ի վճիռ, կետ 45**):

Դատարանը կրկնել է, որ 6-րդ հոդվածի 1-ին մասը պաշտպանում է քաղաքացիական իրավունքների և պարտականությունների հետ կապված հայց հարուցելու յուրաքանչյուրի իրավունքը: Այդպիսով, այն ներառում է «դատարան դիմելու իրավունք»-ը, որի տեսակետներից մեկը

հանդիսանում է դատարանի մատչելիության իրավունքը, այսինքն՝ դատարանում քաղաքացիական գործերով վարույթ հարուցելու իրավունքը: Մինչդեռ այդ իրավունքը կլիներ անիրական, եթե պայմանավորվող պետության իրավական համակարգը թույլ տար, որ վերջնական, պարտադիր դատական որոշումները մնան չկատարված՝ ի վնաս մի կողմի: Անընդունելի կլիներ, եթե 6-րդ հոդվածի 1-ին մասը մանրամասն նկարագրեր կողմերին տրված դատավարական երաշխիքները (արդարացի, հրապարակային դատավարություն և գործերի քննության անընդհատության սկզբունք)՝ առանց դատական որոշումների կատարման երաշխիքների: Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի մեկնաբանումը միայն դատարանի մատչելիության և դատավարությունների անցկացման իրավունքի շրջանակներում, հավանաբար, կառաջացներ մի իրավիճակ, որն անհամատեղելի կլիներ օրինականության սկզբունքի հետ, որը պայմանավորվող պետությունները Կոնվենցիան վավերացնելիս պարտավորվել են հարգել: Ցանկացած դատարանի կողմից ընդունված դատական որոշման կատարումը Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի իմաստով պետք է դիտվի որպես «դատավարության» բաղկացուցիչ մաս (**Khachatryan v. Armenia, 2009 թվականի դեկտեմբերի 1-ի վճիռ, կետ 66, Burdov v. Russia, 2002 թվականի մայիսի 7-ի վճիռ, կետ 34**):

Դատարանը կրկնում է, որ իշխանությունները չեն կարող որպես վճռի չկատարման արդարացում վկայակոչել միջոցների պակասը: Ինչպես հայտնի է, վճռի կատարման ուշացումը կարող է արդարացվել հազվադեպ դեպքերում: Ինչևէ, այն չի կարող լինել այնպիսին, որ նվազեցնի Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասով երաշխավորված իրավունքի էությունը (**Khachatryan v. Armenia 2009 թվականի դեկտեմբերի 1-ի վճիռ, կետ 67, Immobiliare**

Saffi v. Italy, 1999 թվականի հուլիսի 28-ի վճիռ, կետ 74)²³:

4.2. Օրենքի հիման վրա ստեղծված անկախ և անաչառ դատարանի իրավունք

Արդարադատության անաչառ իրականացման անկյունաքարը պետության կողմից դատարանների անկախության ապահովումն է: Ընդ որում, դատարանի անկախության սկզբունքը պետք է կենսագործվի՝ այդ սկզբունքի իրականացման համար սահմանելով ազգային օրենսդրության մեջ իրական երաշխիքներ: Հակառակ դեպքում, դատարանի անկախության սկզբունքը կվերածվի ձևական իրողության և այդպես էլ լիարժեք կյանքի չի կոչվի:

ՀՀ Սահմանադրության 97-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատավորը և սահմանադրական դատարանի անդամն անկախ են, ենթարկվում են միայն Սահմանադրությանը և օրենքին: Այնուհետև, նույն հոդվածում, որպես նշված սկզբունքի ապահովման երաշխիք, սահմանված է, որ դատավորի և սահմանադրական դատարանի անդամի գործունեության երաշխիքները և պատասխանատվության հիմքերն ու կարգը սահմանվում են Սահմանադրությամբ և օրենքով:

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածում ասվում է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի օրենքի հիման վրա ստեղծված անկախ և անկողմնակալ դատարանի կողմից իր գործի քննության իրավունք: Այս երկու չափանիշները՝ անկախությունը և անկողմնակալությունը, սերտորեն կապված են միմյանց հետ, և հաճախ Դատարանը դիտարկում է դրանք միաժամանակ:

Որպես կանոն, համարվում է, որ դատարաններն անկախ են, և դատավորների համար հազվադեպ է լինում որոշել, թե արդյոք դատարանն անկախ է, թե՛ ոչ, բացառությամբ այն իրավիճակներ-

²³ Տես՝ Ն.Կարապետյան, Ն.Մանասյան և Կ.Արզումանյան, «Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումները»/ընդ. խմբ. Ա. Սկրտունյանի/-Երևան, Եվրոպայի խորհուրդ, 2012, էջեր 180-201:

րի, երբ նրանց հանձնարարված է քննել ոչ դատական մարմինների կողմից ընդունված որոշումները: Այն դեպքերում, երբ դատարան չհանդիսացող մարմինների վրա դրված է քաղաքացիաիրավական բնույթի կամ քրեական մեղադրանքների հետ կապված հարցերի քննության գործառույթ, դրանք պետք է գործեն անկախության և անկողմնակալության սկզբունքներին համապատասխան:

Դատական մարմնի անկախության հարցը որոշելիս՝ Դատարանը հաշվի է առնում հետևյալ հանգամանքները՝

- դրա անդամների նշանակման կարգը,
- նրանց պաշտոնավարման տևողությունը,
- նրանց վրա ճնշում գործադրելուն խոչընդոտող երաշխիքների գոյությունը,
- տվյալ մարմնի՝ անկախության արտաքին ատրիբուտներ ունենալը:

Դատարանը գտել է, որ դատական մարմինը պետք է անկախ լինի ինչպես գործադիր իշխանությունից, այնպես էլ կողմերից:

Չամաձայն էվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի՝ դատարանի անկախության և անկողմնակալության մասին դրույթներն իրենց արտացոլում են գտել ՀՀ օրենսդրության մեջ: Դատարանի անկախությունն առաջին հերթին պայմանավորված է դատավորի անկախությամբ: Այսպես՝ ՀՀ Սահմանադրության 94-րդ հոդվածի համաձայն. «Դատարանների անկախությունը երաշխավորվում է Սահմանադրությամբ և օրենքներով», իսկ արդեն վերը նշված 97-րդ հոդվածը սահմանում է, որ արդարադատություն իրականացնելիս դատավորը և սահմանադրական դատարանի անդամն անկախ են և ենթարկվում են միայն օրենքին:

Դատարանը նշել է, որ դատական մարմնում իրավաբանական որակավորում ունեցող դատավորների կամ այլ ներկայացուցիչների առկայությունը վերջինիս անկախության վառ ապացույցն է:

Սրամեկն ընդդեմ Ավստրիայի գործով Ղատարանը վճռել է, որ քննող մարմինը (անշարժ գույքի հետ կապված գործարքների տարածքային բաժանմունքը) չի եղել անկախ: Կառավարությունը հանդես էր գալիս որպես դատավարության կողմերից մեկը, և Կառավարության ներկայացուցիչը դատարանում որպես հաշվետու հանդես եկող անձի պետն էր: Այն փաստը, որ դատական մարմնի անդամները նշանակվում են գործադիր իշխանության կողմից, ինքնին չի հանդիսանում Կոնվենցիայի խախտում: Կոնվենցիան խախտված կարող է համարվել այն դեպքում, եթե դիմողը կարողանա ցույց տալ, որ դատական մարմնի անդամներին նշանակելու կարգը, ընդհանուր առմամբ, կրել է անբավարար բնույթ, կամ որ գործի քննության համար հատուկ մարմնի ձևավորումը թելադրված է եղել այնպիսի դրդապատճառներով, որոնք կապված են դրա ընթացքի վրա ազդելու փորձի հետ:

Ուստի, եթե դատարանի անդամները նշանակվում են որոշակի տևողությամբ, ապա դա դիտարկվում է որպես նրա անկախության երաշխիք: «Լե Կոնտն ընդդեմ Բելգիայի» գործով ընդունվել է, որ Վերաքննիչ խորհրդի անդամների՝ 6-ամյա տևողությամբ պաշտոնավարությունը հանդիսանում է դրա անկախության երաշխիքը: «Քենփբլը և Ֆելն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության գործում» Այցելուների բանտային խորհրդի անդամները նշանակվում էին 3-ամյա ժամկետով: Այդպիսի ժամկետը համարվել է համեմատաբար ոչ երկարատև, սակայն, դրա հետ մեկտեղ, նշվել է, որ Խորհրդի անդամներն իրենց պարտականություններն իրականացնում են անհատուցելիության հիման վրա, և որ դժվար է գտնել անձինք մնան աշխատանքի համար: Այդ պատճառով 6-րդ հոդվածի խախտում չի հայտնաբերվել:

Անկախության արտաքին ատրիբուտների նկատմամբ փոքրինչ կասկածելի վերաբերմունքը կարող է որոշ չափով ունենալ օբյեկտիվ արդարացում: «Բելիլոսն ընդդեմ Շվեյցարիայի գործով» որոշ մանր իրավախախտումների քննությամբ զբաղվող տեղական «Ոստիկանական հանձնաժողովը», բաղկացած էր սոսկ մեկ անդամից՝ ոստիկանական պաշտոնյայից, որը գոր-

ծում էր իր իսկ հայեցողությամբ: Չնայած նա չպետք է ենթարկվեր իշխանությունների ցուցումներին, որ նա երդում է տվել և ենթակա չէ ազատման, ի վերջո՝ պետք է վերադառնար իր պարտականությունների կատարմանը քաղաքապետարանում: Նրան կարելի էր դիտել որպես ոստիկանության ներկայացուցիչ, որը ենթարկվում է իր ղեկավարներին և համերաշխ է իր գործընկերների հետ, ինչը, հետևաբար, կարող էր վերացնել այն վստահությունը, որը պետք է ունենան դատարանները: Այդպիսով, եղել են հիմնավոր կասկածներ՝ կապված Ոստիկանական հանձնաժողովի անկախության և կազմակերպչական անկողմնակալության հետ, ինչն այդ առումով չէր համապատասխանում 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի պահանջներին:

Դատարանը պետք է իրավասու լինի ընդունելու պարտավորեցնող որոշումներ, որոնք չեն կարող փոխվել ոչ դատական մարմինների կողմից: Այդ կապակցությամբ չի հայտնաբերվել 6-րդ հոդվածի խախտում զինվորական տրիբունալների և այլ զինվորական կարգապահական մարմինների կողմից:

Գործադիր մարմինը կարող է ընդունել ղեկավար ցուցումներ իր անդամների համար՝ կապված նրանց պարտականությունները կատարելու հետ, բայց նման ղեկավար ցուցումներն ընդհանրապես չպետք է դիտվեն որպես դատական բնույթի որոշումներ ընդունելու կանոններ:

Պակաս կարևոր չէ նաև դատարանների անկողմնակալության սկզբունքը: «Պյերսակն ընդդեմ Բելգիայի գործով» Դատարանը հայտարարել է. «Չնայած անկողմնակալությունը սովորաբար նշանակում է նախահանոգման կամ կողմնապահության բացակայություն՝ դրա բացակայությունը կամ, ընդհակառակը՝ առկայությունը կարող է ստուգվել տարբեր միջոցներով՝ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետին համապատասխան: Տվյալ համատեքստում կարելի է տարբերություններ գտնել կոնկրետ գործով տվյալ դատավորի անձնական հանոգմունքներն արտացոլող սուբյեկտիվ մոտեցման և օբյեկտիվ մոտեցման միջև, որը հնարավորություն է տալիս որոշել, թե արդյոք եղել են բավարար

երաշխիքներ այդ կապակցությամբ ցանկացած կասկած բացառելու համար»:

Սուբյեկտիվ անկողմնակալության կապակցությամբ Դատարանից պահանջվում են նախահանոգման փաստական առկայության ապացույցներ: Պաշտոնապես նշանակված դատավորի անձնական անկողմնակալությունը չի դրվում կասկածի տակ, եթե միայն ի հայտ չեն գալիս հակառակն ապացուցող վկայություններ: Տվյալ կանխավարկածը շատ ուժեղ է, քանի որ գործնականում բավականին դժվար է ապացուցել անձնական կողմնապահության առկայությունը: Չնայած նման բողոքները հաճախ ուղղվում են Ստրասբուրգ. դրանցից ոչ մեկը դեռ չի ճանաչվել իրավաչափ:

Ինչ վերաբերում է օբյեկտիվության թեստին, ապա «Ֆեյն ընդդեմ Ավստրիայի գործով» Դատարանը հայտարարել է. «Օբյեկտիվության թեստի սահմաններում անհրաժեշտ է որոշել՝ արդյոք անկախ դատավորի անձնական վարքագծի համար գոյություն ունե՞ն անվիճելի փաստեր, որոնք կարող են կասկած հարուցել նրա անկողմնակալության վերաբերյալ: Այդ կապակցությամբ նույնիսկ արտաքին ատրիբուտները կարող են ունենալ որոշակի նշանակություն: Տվյալ դեպքում կարևորվում է այն վստահությունը, որ ժողովրդավարական հասարակությունում պետք է առաջանա դատարանների նկատմամբ հասարակության և, նախևառաջ, քրեական դատավարությունում՝ մեղադրյալների մոտ: Դա նշանակում է, որ եթե հիմքեր կան կասկածելու կոնկրետ դատավորի անկողմնակալության վերաբերյալ, մեղադրյալի կարծիքը կարևոր, բայց ոչ վճռորոշ դեր է կատարում: Այստեղ վճռորոշն այն է, թե որքանով է տվյալ կասկածն օբյեկտիվորեն արդարացված»: Դատարանը վճռել է, որ ցանկացած դատավոր, որի անկողմնակալության վերաբերյալ կան հիմնավոր կասկածներ, պետք է դուրս գա դատարանի կազմից: Տվյալ դեպքում նշանակություն ունի նաև ազգային օրենսդրության մեջ դատական քննության անկողմնակալությունն ապահովող ընթացակարգերի առկայությունը: Եվ այն դեպքում, երբ Կոնվենցիա-

յուն ուղղակիորեն այնպիսի մեխանիզմների գոյության անհրաժեշտության մասին դրույթ ձևակերպված չէ, որոնց օգնությամբ դատաքննության մասնակիցները կկարողանային վիճարկել նրա անկողմնակալությունը, 6-րդ հոդվածի խախտումները, որպես կանոն, տեղի են ունենում դրանց բացակայությամբ: Եթե դիմողը կասկածներ է հայտնում դատարանի անկողմնակալության վերաբերյալ, ապա անհրաժեշտ է քննություն իրականացնել, եթե միայն նման կասկածն «ամբողջովին հիմնազուրկ չէ»:

Ամենից հաճախ Ստրասբուրգում նման հարց առաջանում է ռասիզմի դրսևորումներին վերաբերող գործերով: Ներքոհիշյալ գործերում շարադրված սկզբունքները հավասարապես կիրառելի են նաև կողմնապահության կամ կանխակալ կարծիքի այլ ձևերի նկատմամբ:

«Ռեմլին ընդդեմ Ֆրանսիայի գործով» ատենակալներից մեկի հայտարարությունը՝ «Ես նաև ռասիստ եմ», լսել էր երրորդ անձը: Ազգային դատական մարմինը որոշել է գործին չմիացնել այնպիսի փաստեր, որոնք իբրև թե տեղի են ունեցել դատարանի դահլիճից դուրս: Դատարանը նշել է, որ ազգային դատարանը պատշաճ կերպով ստուգում չի կատարել դատական քննության անկողմնակալության կապակցությամբ՝ դրանով իսկ դիմողին զրկելով իրավիճակը շտկելու հնարավորությունից, որը հակասում է Կոնվենցիայի պահանջներին: Այդպիսով, Դատարանն արձանագրել է 6-րդ հոդվածի խախտում: Այն դեպքերում, երբ ազգային դատական մարմինն իրականացրել է պատշաճ քննություն՝ կողմնակալության մեղադրանքի փաստով, և հանգել է այն եզրակացությանը, որ դիտարկվող դատական քննությունը եղել է արդարացի, Դատարանը հակված չէ կասկածի տակ դնել տվյալ որոշումը: «Գրեգորին ընդդեմ Սիացյալ Թագավորության գործով» քննության ընթացքում դատավորը երդվյալ ատենակալներից ստացել է հետևյալ նամակը. «Երդվյալները ցույց են տալիս ռասիստական տրամադրություններ: Անդամներից մեկը պետք է դուրս գա ատենակալների կազմից»: Դատարանը նամակը ցույց է տվել մեղադրանքի և պաշտպանության կողմերի

ներկայացուցիչներին: Դատարանը նաև դիմել է ատենակալներին՝ զգուշացնելով նրանց՝ գործը քննել միայն ապացույցների հիման վրա՝ զերծ մնալով բոլոր տեսակի կանխակալ համոզմունքներից: Դատարանը վերջինս բավարար է համարել 6-րդ հոդվածի լույսի ներքո: Նա կարևոր է համարել, որ պաշտպանը չի պահանջել ատենակալների կազմի փոփոխություն և դռնբաց դատաքննության ժամանակ նրանց չի դիմել, թե արդյոք նրանք ընդունակ են շարունակել քննությունը և ընդունել որոշում բացառապես ապացույցների հիման վրա: Դատաքննությունն իրականացնող դատավորը հստակ, մանրամասն և համոզիչ հայտարարություն է արել՝ կոչ անելով ատենակալներին զերծ մնալ «բոլոր տեսակի նախահամոզմունքներից»: Այնուհետև, համեմատելով տվյալ գործը «Ռեմլին ընդդեմ Ֆրանսիայի գործի» հետ՝ Դատարանը հայտարարել է. «Այն գործում քննությունն իրականացնող դատավորները չկարողացան պատշաճ կերպով արձագանքել այն հայտարարությանը, որ ինչ-որ մեկը լսել է, թե ինչպես երդվյալներից մեկը, որի անձը հնարավոր էր պարզել, ասել է, որ ինքը ռասիստ է: Իսկ տվյալ գործում դատավորն առնչվել է ռասիզմի համար երդվյալներին մեղադրելու փաստի հետ, որը, չնայած դրա անորոշությանը և ոչ հստակությանը, կարելի էր բովանդակային համարել: Տվյալ հանգամանքներում դատարանն անհրաժեշտ միջոցներ է ձեռնարկել, որոնք հաստատում էին, որ դատարանը հանդես է եկել որպես անկողմնակալ մարմին՝ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի լույսի ներքո, և առաջարկել է բավարար երաշխիքներ այդ կապակցությամբ ծագած ցանկացած կասկած վերացնելու համար»: Սակայն հետագայում «Սանդերն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության գործով» Դատարանը եկել է այն հետևության՝ քանի որ դատավորը պատշաճ կերպով չի արձագանքել երդվյալների կողմից ռասիզմի նման դրսևորումներին, ապա տեղի է ունեցել 6-րդ հոդվածի խախտում:

Ինչպես տեսնում ենք, դատարանների անկախության եվրոպական մոտեցումները բավականին լուրջ են, և այս առումով

պատահական չենք համարում նշել, որ միջազգային այնպիսի հեղինակավոր կառույց, ինչպիսին Դատավորների միջազգային միությունն է, որը հիմնադրվել է 1953թ. Ավստրիայի Ջալցբուրգ քաղաքում, որին ներկայումս անդամակցում են աշխարհի ավելի քան 70 երկրների դատավորների միություններ, իսկ 2005 թվականից անդամակցում է նաև ՀՀ դատավորների միությունը, իր գործունեության հիմնաքարը, ինչպես նաև անդամության նախապայմանը համարում է դատավորի անկախության գաղափարը²⁴:

Դատարանը կրկնել է, որ 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը չի պարտադրում Պայմանավորվող կողմերին քաղաքացիական վեճերը ցանկացած փուլում լուծել լրիվ համապատասխանող ընթացակարգով: Առանց համապատասխան դատական իրավասությունների՝ վարչական կամ մասնագիտական մարմինների նախնական միջամտությունը, որը չի համապատասխանում բոլոր պահանջներին, կարող է համապատասխանել 6-րդ հոդվածի 1-ին կետին, եթե նշված մարմինները ղեկավարվում են դատական մարմնի կողմից, որը երաշխավորում է 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով նշված իրավունքներ (**Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium, 1986 թվականի հունիսի 23-ի վճիռ, կետ 51, Albert and Le Compte v. Belgium, 1983 թվականի փետրվարի 10-ի վճիռ, կետ 29, Buzescu v. Romania, 2005 թվականի մայիսի 24-ի վճիռ, կետ 60**):

Համաձայն իր նախադեպային իրավունքի՝ «տրիբունալը» բառի նյութական իմաստով բնութագրվում է իր դատարանային գործառույթով, ասել է թե՛ օրենքով սահմանված կանոնների հիման վրա և նախատեսված կարգով վարույթի իրականացումից հետո իր իրավասության մեջ մտնող հարցերի վերաբերյալ որոշման կայացմամբ: Այն պետք է բավարարի նաև մի շարք այլ պահանջներ, մասնավորա-

²⁴ Տես՝ «Դատավորի ձեռնարկ: Գիտագործնական վերլուծություն», հեղինակային խումբ՝ Ա.Սկրտումյան, Գ.Ավետիսյան, և այլք., ընդհանուր խմբագիր՝ Վ.Ենգիբարյան, -Երևան, Աստղիկ, 2010, էջեր 22-29:

պես՝ գործադիր մարմիններից անկախության, անաչառության, անդամների պաշտոնավարման տևողության, իր ընթացակարգով ապահոված երաշխիքների առումներով: Սրանց մի մասը հանդիպում է 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի տեքստում (**Belilos v. Switzerland, 1988 թվականի ապրիլի 29-ի վճիռ, կետ 64, Demicoli v. Malta, 1991 թվականի օգոստոսի 27-ի վճիռ, կետ 39**):

Դատարանը հիշեցրել է, որ պարզելու համար, թե արդյոք մարմինը կարող է համարվել «անկախ», մասնավորապես՝ գործադիրից կամ գործի կողմ հանդիսացող անձանցից, անհրաժեշտ է հաշվի առնել դրա անդամների նշանակման կարգը, նրանց պաշտոնավարման ժամկետը, արտաքին ճնշումների դեմ առկա երաշխիքները և այն հարցը, թե արդյոք այդ մարմինը դրսևորվում է որպես անկախ (**Galstyan v. Armenia, 2007 թվականի նոյեմբերի 15-ի վճիռ, կետ 61**):

Որպեսզի որոշվի, թե արդյոք տրիբունալը կարող է համարվել «անկախ» տրիբունալ, ուշադրություն պետք է դարձվի, ի թիվս այլնի, նրա անդամների նշանակման ձևի և պաշտոնավարման ժամկետի, արտաքին ճնշումից պաշտպանող երաշխիքների առկայության և այն հարցի վրա, թե արդյո՞ք այդ մարմինն ունի անկախ մարմնի ձև:

Ինչ վերաբերում է «անաչառության» հարցին, այս պահանջը երկու կողմ ունի: Նախ՝ տրիբունալը պետք է զերծ լինի անձնական նախապաշարումից կամ կողմնապահությունից: Երկրորդ՝ այն պետք է անաչառ լինի նաև օբյեկտիվ տեսանկյունից, այսինքն՝ այս կապակցությամբ առաջացող որևէ օրինական կասկած բացառելու նպատակով պետք է ապահովի բավարար երաշխիքներ: Անկախության և անկողմնակալության հայեցակարգերը սերտ առնչության մեջ են (**Findlay v. UK, 1997 թվականի փետրվարի 25-ի վճիռ, կետ 73, McGonnell v. UK, 2000 թվականի փետրվարի 8-ի վճիռ, կետ 48**):

Թեև անաչառությունը սովորաբար ենթադրում է նախապաշարունների և կանխակալության բացակայություն, դրանց առկայությունը, հատկապես Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով, կարող է ստուգվել տարբեր եղանակներով: Սույն գործի համատեքստում տարբերակում կարող է մտցվել տվյալ դատավորի անձնական համոզմունքների պարզմանն ուղղված սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ մոտեցումների միջև, որի նպատակն է պարզել, թե արդյոք օրինական կասկածները բացառելու նպատակով ապահովվե՞լ են բավարար երաշխիքներ:

(ա) Ինչ վերաբերում է առաջին մոտեցմանը՝ Ղատարանը նկատել է, որ դիմողը բարեհաճորեն է արտահայտվում պարոն Վան դե Վալլեի անձնական անկողմնակալության մասին: Այս առումով նա կասկածի որևէ հիմք չունի, և, իրավամբ, հակառակ ապացույցների բացակայության պայմաններում նախապատվությունը պետք է տրվի անձնական անկողմնակալության կանխավարկածին (**Le Compte, Van Leuven and De Meyere, 1981 թ. հունիսի 23-ի վճիռ, կետ 58**):

Այնուամենայնիվ, անհնար է սահմանափակվել միայն զուտ սուբյեկտիվ ստուգմամբ: Այս ոլորտում նույնիսկ ձևական կողմը որոշակի կարևորություն ունի (**Delcourt v. Belgium, 1970 թվականի հունվարի 17-ի վճիռ, կետ 31**): Ինչպես նկատել է Բելգիայի վճռաբեկ դատարանն իր՝ 1979թ. փետրվարի 21-ի վճռում, յուրաքանչյուր դատավոր, որի առնչությամբ օրինական կասկած կա, թե նա անաչառ չէ, պետք է ինքնաբացարկ հայտնի: Կշեռքի նժարին այս դեպքում դրված է այն վստահությունը, որ պետք է ներշնչեն դատարանները հանրությանը ժողովրդավարական հասարակությունում:

(բ) Հակառակ ծայրահեղություն է այն պնդումը, համաձայն որի՝ պետական մեղադրողի գրասենյակում նախկինում աշխատած դատական պաշտոնյաները չեն կարող

գբաղեցնել դատավորի պաշտոնն այն գործերի դատաքննությունների ժամանակ, որոնց նախաքննությունը կատարվել է այդ բաժնի կողմից, եթե նույնիսկ նրանք անձամբ երբևէ այդ գործերի հետ որևէ կապ չեն ունեցել: Այսպիսի արմատական լուծումը, որը հիմնված է պետական մեղադրողի բաժնի միասնության և անբաժանելիության պաշտոնական և հստակ ըմբռնման վրա, սկզբունքորեն անհաղթահարելի պատնեշ կստեղծեր այդ բաժնի և դատավորների միջև: Որոշ Պայմանավորվող պետություններում, որտեղ այդ պաշտոնյաների տեղափոխումը մի գրասենյակից մյուսը՝ հաճախ է տեղի ունենում, դա կհանգեցնեի ավելի բարձր դիրք ունեցող դատական համակարգի ձևավորմանը: Առավել ևս, միայն այն փաստը, որ դատավորը նախկինում եղել է պետական մեղադրողի գրասենյակի անդամ, հիմք չէ նրա անաչառությունը կասկածի տակ դնելու համար: Այս առումով **Դատարանը համամիտ է կառավարության հետ (Piersack v. Belgium, 1982 թվականի հոկտեմբերի 1-ի վճիռ, կետ 30):**

Դատարանը հիշեցրել է, որ Կոնվենցիայի 6.1-րդ հոդվածով սահմանված «անաչառության» պահանջը ներառում է երկու հատկանիշ: Առաջին՝ դատարանը պետք է սուբյեկտիվորեն ազատ լինի անձնական նախապաշարումներից և կանխակալ մոտեցումներից: Երկրորդ՝ նա պետք է անաչառ լինի նաև օբյեկտիվ տեսանկյունից, այսինքն, առկա լինեն բավարար երաշխիքներ, որոնք այս առումով կբացառեն որևէ իրավաչափ կասկած (**Gautrin and others v. France, 1998 թվականի մայիսի 20-ի վճիռ, կետ 58, Morris v. United Kingdom 2002 թվականի փետրվարի 26-ի վճիռ, կետ 58**): Ինչ վերաբերում է սուբյեկտիվ թեսթին, ապա առկա է դատավորի անձնական անաչառության կանխավարկած, քանի դեռ հակառակն ապացուցված չէ (**Galstyan v. Armenia, 2007 թվականի նոյեմբերի 15-ի վճիռ, կետ 79, Hauschild v. Denmark, 1989 թվականի մայիսի 24-ի վճիռ, կետ 47, Henrikas Daktaras v.**

Lithuania, գանգատի ընդունելիության վերաբերյալ 2000 թվականի հունվարի 11-ի որոշում, կետ 30):

Դատարանը նշել է, որ ժողովրդավարական հասարակությունում հիմնարար նշանակություն ունի այն հանգամանքը, որ դատարանները վստահություն ներշնչեն հասարակությանը և, ամենից առավել, քրեական հետապնդման առումով, մեղադրյալին: Այդ նպատակով շարունակաբար շեշտել է, որ տրիբունալը, ներառյալ երդվյալ ատենակալները, պետք է անաչառ լինեն ինչպես սուբյեկտիվ, այնպես էլ օբյեկտիվ տեսանկյուններից:

Դատարանը նաև նշել է, որ սույն գործը վերաբերում է հստակ և որոշակի պնդումների, համաձայն որոնց՝ ասիական ծագում ունեցող մեղադրյալին քննելու համար հրավիրված երդվյալ ատենակալներն արել են ռասիստական մեկնաբանություններ: Հաշվի առնելով, որ բազմամշակութային եվրոպական հասարակություններում ռասիզմի վերացումը դարձել է անդամ պետությունների ընդհանուր առաջնահերթ նպատակը, Դատարանը համարել է, որ սա շատ լուրջ խնդիր է (**Sander v. UK, 2000 թվականի օգոստոսի 9-ի վճիռ, կետ 22-23**):

Դատարանը նշել է, որ այն դեպքում, երբ հակառակ պայացույցներ չկան, պետք է ենթադրվի, որ դատավորն ունեցել է անձնական անկանխակալ մոտեցում (**Piersack v. Belgium, 1982 թվականի հոկտեմբերի 1-ի վճիռ, կետ 30**): Նույնը վերաբերում է նաև երդվյալ ատենակալներին (**Sander v. UK, 2000 թվականի օգոստոսի 9-ի վճիռ, կետ 25**):

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի նպատակների համար անկանխակալության գոյությունը պետք է որոշվի սուբյեկտիվ ստուգման հիման վրա (այսինքն՝ տվյալ գործում տվյալ դատավորի անձնական համոզմունքի հիման վրա), ինչպես նաև օբյեկտիվ ստուգման հիման վրա (այսինքն՝ հավաստիանալով, որ դատավորն առաջարկել է ե-

րաշխիքներ, որոնք բավարար են այս առումով օրինական կասկածը բացառելու համար):

Ինչ վերաբերում է սուբյեկտիվ ստուգմանը, հակառակն ապացուցող փաստերի բացակայության դեպքում դատավորի անձնական անկանխակալությունը պետք է համարվի երաշխավորված:

Օբյեկտիվ ստուգման դեպքում պետք է որոշվի, թե, դատավորի անձնական պահվածքից բացի, կա՞ն արժանահավատ փաստեր, որոնք կարող են կասկածներ առաջացնել նրա անկանխակալության վերաբերյալ: Այս առումով նույնիսկ ձևական կողմը կարող է որոշակի կարևորություն ունենալ: Խնդրո առարկան տվյալ դեպքում այն վստահությունն է, որը ժողովրդավարական հասարակություններում դատարանները պետք է ներշնչեն հասարակությանը: Յետևաբար, յուրաքանչյուր դատավոր, որի անկանխակալությունը կասկածի տակ դնելու հիմքեր կան, պետք է ինքնաբացարկ հայտնի: Սա ենթադրում է, որ այն ժամանակ, երբ որոշվում է, թե արդյոք տվյալ դեպքում կա՞ այնպիսի օրինական պատճառ, որը կասկածի տեղիք է տալիս, թե դատավորն անկանխակալության կարիք ունի, ապա տվյալ կողմի տեսակետը կարևոր է, սակայն՝ ոչ վճռորոշ: Որոշիչ է այն, թե կարելի՞ է ասել, որ այս մտավախությունն օբյեկտիվորեն արդարացված է (**Sigurdsson v. Iceland, 2003 թվականի ապրիլի 10-ի վճիռ, կետ 37**)²⁵:

Ինչպես արդեն նշվել է, դատարանի անկախության և անաչառության իրավունքն իր ամրագրումն է ստացել նաև ՀՀ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածում: Հարկ է նշել, որ այս հոդվածում նշված վերոհիշյալ դրույթներն իրենց մեկնաբանությունն են ստացել ՀՀ սահմանադրական դատարանի մի շարք որոշումներում:

²⁵ Տես՝ Ն.Կարապետյան, Ն.Մանասյան և Կ.Արզումանյան, «Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումները» /ընդ. խմբ. Ա.Սկրտունյանի/-Երևան, Եվրոպայի խորհուրդ, 2012, էջեր 202-209:

Նախ հարկ է նշել, որ անկախությունն առավելապես համակարգային, ընդհանրական, կառուցակարգային կատեգորիա է, մինչդեռ անկողմնակալությունը՝ առավելապես կոնկրետ կատեգորիա:

Դատարանի անկախությունը գործառնական և անձնային բաղադրիչների համակցություն է: Դատարանի անկախության գործառնական բաղադրիչներն են սահմանադրական և փաստական անկախությունը: Սահմանադրական անկախությունը ենթադրում է իշխանությունների բաժանում և արդարադատության գործառույթի առանձնացում օրենսդիր ու գործադիր գործառույթներից: Այլ կերպ՝ սահմանադրական անկախությունը նշանակում է, որ դատարանը չպետք է ենթակա լինի որևէ պետական մարմնի կարգադրությունների: Փաստական անկախությունը վերաբերում է դատարանի փոխհարաբերությանը մյուս բոլոր հանրային ինստիտուտների հետ (դատախազություն, փաստաբանություն, կուսակցություններ, հասարակական, կրոնական կազմակերպություններ, տնտեսական կառույցներ, ազդեցության խմբեր և այլն): Այն ներառում է նաև ներհամակարգային (ներքին) անկախությունը՝ դատավորների անկախությունը դատական մարմինների ներսում:

Դատարանի անկախության անձնային բաղադրիչը վերաբերում է դատավորների նշանակման, ծառայական առաջխաղացման, լիազորությունների ժամկետի, անվտանգության, անձեռնմխելիության, լիազորությունների դադարեցման հիմքերի, գործուղումների ու փոխատեղումների, վճարման ու նյութական սոցիալական այլ պայմանների, կարգապահական պատասխանատվության հարցերին: Այս բաղադրիչը ենթադրում է նշված հարցերի այնպիսի կանոնակարգում ու կարգավորումների այնպիսի կենսագործում, որ դատարանն ու դատավորը ողջամտորեն ապահովագրված լինեն ներհամակարգային և արտահամակարգային կառուցակարգային ազդեցություններից: Դատարանի անկախության անձնային բաղադրիչի բովանդակությունը կազմող հարցերն ստացել են ինչպես սահմանադրական, այնպես էլ

օրենսդրական կարգավորում (ՀՀ դատական օրենսգիրք, «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենք, «ՀՀ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանության ղեկավար աշխատողների պաշտոնային դրույքաչափերի մասին» ՀՀ օրենք):

Դատարանի անկախության այս բաղադրիչին է վերաբերում ՀՀ սահմանադրական դատարանի ՍԴՈ-782 որոշումը: Գործը վերաբերում է մասնագիտացված քրեական դատարաններ ընդհանուր իրավասության դատարաններից դատավորների գործուղման սահմանադրականությանը. այդ գործուղումները 2008 թվականի դատական համակարգում համատարած բնույթ էին կրում և կատարվում էին ՀՀ վճռաբեկ դատարանի նախագահի որոշմամբ: Բացահայտելով խնդրի օրենսդրական պատճառները՝ Սահմանադրական դատարանը նշել է, որ դրանց արդյունքում «(...) ստեղծվել է մի իրավիճակ, երբ ամեն մի կոնկրետ գործի համար վճռաբեկ դատարանի նախագահը ձևավորել է մասնագիտացված քրեական դատարան, որի կազմում մեծամասնություն են կազմել ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանի դատավորները՝ բացառապես հայեցողական ընտրության արդյունքում: Նման իրավիճակում խոսք անգամ լինել չի կարող անկախ ու անկողմնակալ դատարանի մասին»:

Դատարանի անկախությունը ենթադրում է նշված բաղադրիչների ու հատկանիշների ոչ միայն ըստ էության գոյություն, այլև երևութական դրսևորում (appearance): Հատուկ իրավաբանական կրթություն չունեցող անձի համար դատարանը պետք է ընկալելի լինի որպես անկախ դատական մարմին: Ավելին, հաճախ դատարանի անկախության ըստ էության հատկանիշների մասին կարելի է պատկերացում կազմել դրանց դրսևորման ձևերի հիման վրա:

Ինչպես արդեն նշվել է, դատարանի անկողմնակալությունը կոնկրետ գործով դատավորի մոտ նախատրամադրվածության, կանխակալ կամ աչառու վերաբերմունքի բացակայությունն է: Քանի որ անկողմնակալությունը կոնկրետ և սուբյեկտիվ կատե-

գորիա է, այն առավել բարդ է բացահայտել, քան անկախությունը:

Դատարանի անկողմնակալությունը կարող է վտանգվել նաև պայմանավորված դատարանի ունեցած գործառույթների ծավալով: Նման իրավական դիրքորոշում է արտահայտել ՀՀ սահմանադրական դատարանը 2007 թվականի հուլիսի 24-ի ՍԴՈ-710 որոշման մեջ, որով քրեական գործը լրացուցիչ նախաքննության ուղարկելու քրեադատավարական ինստիտուտը ճանաչվել է ՀՀ Սահմանադրությանը չհամապատասխանող և անվավեր: Այդ որոշման մեջ, մասնավորապես, նշված է. «ՀՀ Սահմանադրության 19 հոդվածի պահանջն է, ի թիվս արդար դատաքննության այլ երաշխիքների, դատաքննության իրականացումը կողմերի հավասարության պայմաններում և անկողմնակալ դատարանի կողմից: ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված կարգով գործը լրացուցիչ նախաքննության ուղարկելով՝ դատարանը դուրս է գալիս դատավարությունում անկողմնակալ իր դերի շրջանակներից և ուղղորդում է լրացուցիչ նախաքննության ընթացքը՝ իրականացնելով արդարադատության գործառույթի հետ անհամատեղելի գործողություններ» (մաս 7)²⁶:

Այդուհանդերձ, դատավորների անկախության խնդիրը մեր հանրապետությունում ամբողջովին լուծված համարել չի կարելի, և այն հետագա կատարելագործման կարիք ունի:

4.3. Մրցակցային դատավարության իրավունք

Մրցակցային դատավարության սկզբունքը կամ հավասարության պայմաններում, արդարության բոլոր պահանջների պահպանմամբ գործի քննության իրավունքը գործի քննության արդարացիության առավել ընդհանուր տարրն է: Այն հստակորեն սահմանված չէ ո՛չ ՀՀ սահմանադրական դատարանի որո-

²⁶ Տես՝ «Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ»/ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ.Հարությունյանի և Ա.Վաղարշյանի.-Եր: «Իրավունք», 2010, էջեր 225-227:

շումներում, ո՛չ ՄԻԵԴ-ի նախադեպային պրակտիկայում և ո՛չ էլ ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտեի կողմից: Այնուհանդերձ, արդար դատաքննության այս տարրի առանձին դրսևորումներ և չափորոշիչներ բավականաչափ կոնկրետացված են:

Մասնավորապես, արդարացիության առանցքային բնութագրիչը կողմերի հավասարությունն է («զենքերի հավասարությունը»՝ ՄԻԵԴ-ի մոտեցումներում, «մրցակցությունը»՝ ՀՀ սահմանադրական դատարանի դիրքորոշումներում): Առանձին ամրագրված լինելով 19-րդ հոդվածի տեքստում՝ այն միաժամանակ հանդիսանում է «արդարության բոլոր պահանջներից» առաջնայինը:

Ըստ ՄԻԵԴ-ի նախադեպային պրակտիկայի՝ կողմերի հավասարությունն արդարացի դատական քննության առավել լայն հասկացության բաղկացուցիչ տարրերից է. այն պահանջում է, որպեսզի կողմերից յուրաքանչյուրն ունենա իր գործն այնպիսի պայմաններում ներկայացնելու ողջամիտ հնարավորություն, երբ կողմերից որևէ մեկը հակառակ կողմի նկատմամբ (visavis) ակնհայտ առավելություն չունի (Կրեսն ընդդեմ Ֆրանսիայի, 07.06.2001թ., կետ 72, Դե Հայեսը և Գիժսելսն ընդդեմ Բելգիայի, 24.02.1997թ., կետ 53, Բոնիշն ընդդեմ Ավստրիայի, 02.06.1986թ., կետ 32):

Մրցակցության և կողմերի հավասարության վերաբերյալ սահմանադրական և կոնվենցիոն դրույթներն իրենց հետագա կարգավորումն են ստացել ՀՀ համապատասխան ճյուղային օրենսդրության մեջ:

Այսպես, ըստ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 5-րդ հոդվածի՝ «Վարչական դատարանը պարտավոր է ապահովել, որ կողմերն ունենան հավասար հնարավորություններ գործի քննության ամբողջ ընթացքում, այդ թվում՝ յուրաքանչյուր կողմին ընձեռել քննվող գործի վերաբերյալ իր դիրքորոշումը ներկայացնելու լիարժեք հնարավորություն»: ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 23-րդ հոդվածը սահմանում է.

«1. Քրեական դատավարությունն իրականացվում է մրցակցության սկզբունքի հիման վրա:

2. Քրեական հետապնդումը, պաշտպանությունը և գործի լուծումը տարանջատված են. դրանք իրականացնում են տարբեր մարմիններ և անձինք:

3. Դատարանը հանդես չի գալիս մեղադրանքի կամ պաշտպանության կողմում և արտահայտում է միայն իրավունքի շահերը:

(...)

5. Քրեական դատավարությանը մասնակցող կողմերը քրեական դատավարական օրենսդրությամբ օժտված են իրենց դիրքորոշումը պաշտպանելու հավասար հնարավորություններով: Դատարանը դատավճիռը հիմնավորում է միայն այն ապացույցներով, որոնց հետազոտման ընթացքում կողմերից յուրաքանչյուրի համար ապահովվել են հավասար պայմաններ»: Հավասարության պայմաններում դատավարության իրականացման հիմնարար սկզբունքն իր ամրագրումն է ստացել նաև ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 6-րդ հոդվածում, ինչպես նաև ՀՀ դատական օրենսգրքի 7-րդ հոդվածում:

Կողմերի մրցակցության և հավասարության սկզբունքի բովանդակությունը որոշակիացվել է ՀՀ սահմանադրական դատարանի կողմից, որը, հիմնվելով ՄԻԵԴ-ի նախադեպային պրակտիկայի վրա, 2007 թվականի հուլիսի 24-ի ՍԴՈ-710 որոշման մեջ արտահայտել է հետևյալ իրավական դիրքորոշումը. «(...) Չնայած նրան, որ դատաքննության հավասարության և մրցակցության սկզբունքները հստակ ամրագրված չեն Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածում, ՄԻԵԴ-ի կողմից 6-րդ հոդվածում նշված «արդարացի լսումներ» հասկացության մեկնաբանությունների արդյունքում ձևավորվել է հստակ նախադեպ, համաձայն որի՝ լսումների արդարացիության տարրերից են դատավարության կողմերի հավասարությունը և մրցակցային դատավարությունը, որոնք սերտորեն կապված են միմյանց հետ: ՄԻԵԴ-ը Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի պահանջը համարելով դատավարության մրցակցու-

յան և հավասարության սկզբունքներ, միաժամանակ հետևողականորեն իր վճիռներում բացահայտել է այդ սկզբունքների բովանդակությունը, որոնց համաձայն՝ «կողմերի հավասարությունը» նշանակում է, որ դատավարության յուրաքանչյուր կողմին պետք է ընձեռվի պատշաճ հնարավորություններ կայացնելու իր գործը, ներառյալ՝ ապացույցները, այնպիսի պայմաններում, որոնք նրա համար մյուս կողմի համեմատությամբ չեն ստեղծի անբարենպաստ վիճակ» (10-րդ կետ):

Հավասար պայմանների սկզբունքը ենթադրում է նաև մրցակցող կողմերի լսվելու իրավունքը (հայտնի է ֆրանսերեն անվանմամբ՝ «le principe du contradictoire»), այդ թվում՝ վարույթի ընթացքում կատարվող գործողությունների վերաբերյալ հայտարարություններ անելու և հակառակ կողմի հայտարարությունների վերաբերյալ առարկություն կամ կարծիք հայտնելու իրավունքները (Կամասինսկին ընդդեմ Ավստրիայի, 19.12.1989թ., կետ 102):

«Ձեռքերի հավասարությունն» անհրաժեշտ է ընկալել ոչ միայն դատավարական միջոցների օգտագործման հարցում հավասարության, այլև դրանցից օգտվելու պայմանների ապահովման առումով: Այսպես, ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտեն վարույթի արդարացիության պահանջ է համարել այն, որ գործի հրապարակային դատաքննության ընթացքում մեղադրյալը չպետք է հանրության կողմից ենթարկվի թշնամանքի՝ դատարանի դրսևորած հանդուրժողականության պայմաններում (ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտեի ընդհանուր մեկնաբանություն թիվ 32, ընդունվել է 2007 թվականի օգոստոսի 23-ին):

Մրցակցության սկզբունքի լայն ընկալում է դրսևորված նաև ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2010 թվականի հունվարի 14-ի ՍԴՈ-851 որոշմամբ, որով արդար դատաքննության իրավունքի մրցակցության ու հավասարության չափանիշի խախտում է արձանագրված այն պարագայում, երբ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 343-րդ հոդվածով դատարանի նկատմամբ անհարգալից վերա-

սերմունքը դիտվել է հանցագործություն պաշտպանի համար, իսկ մեղադրողի համար՝ ոչ²⁷:

Այն, որ քրեական դատավարությունները, ներառյալ դրանց ընթացակարգերին վերաբերող առանձնահատկությունները, պետք է մրցակցային լինեն, ինչպես նաև մեղադրող և պաշտպանական կողմերի միջև պետք է զենքերի հավասարություն լինի, արդար դատաքննության իրավունքի հիմնարար կողմն է: Մրցակցային դատավարության իրավունքը նշանակում է, որ քրեական գործում ինչպես մեղադրող, այնպես էլ պաշտպանության կողմերին պետք է հնարավորություն տրվի ծանոթանալու մյուս կողմի ռեպլիկներին ու ներկայացրած փաստերին և մեկնաբանելու դրանք (**Brandstetter v. Austria, 1991 թվականի օգոստոսի 28-ի վճիռ, կետեր 66, 67**): Բացի դրանից, 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը պահանջում է, որ դատախազական մարմինները պաշտպանության կողմին տեղեկացնեն մեղադրյալի օգտին կամ մեղադրյալի դեմ իրենց տրամադրության տակ եղած ողջ փաստական նյութերի մասին:

Համապատասխան փաստերի բացահայտման իրավունքը բացարձակ իրավունք չէ: Ցանկացած քրեական վարույթում կարող են լինել մրցակցող շահեր (ինչպես, օրինակ, ազգային անվտանգության շահը, վրեժխնդրության ռիսկի ենթակա վկաներին պաշտպանելու կամ հանցագործության հետաքննության ոստիկանական մեթոդները զաղտնի պահելու անհրաժեշտությունը), որոնք պետք է հակադրվեն մեղադրյալի իրավունքներին (**Doorson v. Netherlands, 1996 թվականի մարտի 26-ի վճիռ, կետ 70**): Որոշ դեպքերում այլ անձանց հիմնարար իրավունքները կամ կարևոր հանրային շահը պաշտպանելու նպատակով կարող է պաշտպանության կողմից որոշ փաստեր

²⁷ Տես՝ «Հայաստանի Հանրապետության Մահմանադրության մեկնաբանություններ»/ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ.Հարությունյանի և Ա.Վաղարշյանի.-Եր: «Իրավունք», 2010, էջեր 228-230:

թաքցնելու անհրաժեշտություն զգացվել: Այնուամենայնիվ, 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով թույլատրվում են միայն պաշտպանության կողմի իրավունքները սահմանափակող այսպիսի միջոցները, որոնք խստորեն անհրաժեշտ են (**Van Mechelen v. Netherlands, 1997 թվականի ապրիլի 23-ի վճիռ, կետ 58**): Բացի դրանից, մեղադրյալի նկատմամբ արդար դատաքննությունը երաշխավորելու համար պաշտպանական կողմի իրավունքի սահմանափական հետևանքով առաջացած դժվարությունները պետք է բավարար չափով հակակշռվեն դատական մարմինների որդեգրած ընթացակարգերի միջոցով (**Doorson v. Netherlands, 1996 թվականի մարտի 26-ի վճիռ, կետ 72, Van Mechelen v. Netherlands, 1997 թվականի ապրիլի 23-ի վճիռ, կետ 54**):

Դատարանի խնդիրը չէ որոշել, թե արդյո՞ք փաստերի բացահայտման/տրամադրման մերժումը խիստ անհրաժեշտ է եղել, քանի որ, որպես ընդհանուր կանոն, այն դեպքերում, երբ պաշտպանության կողմից փաստերը թաքցնելու հանգամանքը պայմանավորված է հանրային շահով, ապա ազգային դատարանների խնդիրն է գնահատել իրենց ներկայացված փաստերը: Դրա փոխարեն, Եվրոպական դատարանի խնդիրն է հավաստիանալ, թե արդյոք կիրառված որոշումը կայացնելու ընթացակարգը յուրաքանչյուր դեպքում հնարավորինս համապատասխանե՞լ է մրցակցային վարույթի և զենքերի հավասարության պահանջներին և ընդգրկել մեղադրյալների իրավունքների պաշտպանության համապատասխան երաշխիքներ (**Rowe and Davis v. UK, 2000 թվականի փետրվարի 16-ի վճիռ, կետեր 60-62**):

Ամեն դեպքում, այն, որ քրեական դատավարությունները, ներառյալ դրանց ընթացակարգերին վերաբերող տարրերը պետք է լինեն մրցակցային, և պետք է գոյություն ունենա զենքերի հավասարություն մեղադրող և պաշտպանության կողմերի միջև, արդար դատաքննության իրավուն-

քի հիմնարար առանձնահատկությունն է: Քրեական գործերի դեպքում մրցակցային դատավարության իրավունքը նշանակում է, որ ինչպես մեղադրող, այնպես էլ պաշտպանության կողմերին պետք է հնարավորություն տրվի ծանոթանալու ներկայացված փաստարկներին և մյուս կողմի ապացույցներին, ինչպես նաև մեկնաբանելու դրանք: Բացի դրանից, 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը պահանջում է, որ մեղադրող մարմինները պաշտպանության կողմին ներկայացնեն մեղադրյալի դեմ իրենց տրամադրության տակ եղած բոլոր նյութական փաստերը:

Համապատասխան ապացույցների վերաբերյալ իրազեկված լինելու իրավունքը, այնուամենայնիվ, բացարձակ իրավունք չի համարվում: Ցանկացած քրեական վարույթում կարող են լինել մրցակցող շահեր, ինչպես, օրինակ, ազգային անվտանգության կամ վրեժխնդրությունից վկաներին պաշտպանելու կամ հանցագործության հետաքննության ոստիկանական մեթոդների գաղտնիության պահպանման անհրաժեշտությունը, որոնք պետք է հակակշռվեն մեղադրյալի իրավունքների հետ: Երբեմն մեկ այլ անձի հիմնարար իրավունքները կամ կարևոր հանրային շահը պաշտպանելու նպատակով կարող է որոշ փաստեր պաշտպանության կողմից գաղտնի պահելու անհրաժեշտություն զգացվել: Այնուամենայնիվ, 6-րդ հոդվածի 1-ին կետով նման միջոցները, որոնք սահմանափակում են պաշտպանության կողմի իրավունքները, թույլատրելի են միայն խիստ անհրաժեշտության դեպքում: Բացի դրանից, մեղադրյալի նկատմամբ արդար դատաքննության իրականացումը երաշխավորելու համար հարկ է, որ պաշտպանության կողմին իրավունքների սահմանափակման հետևանքով պատճառված ցանկացած դժվարություն բավարար չափով հակակշռվի դատական մարմինների կողմից կիրառվող ընթացակարգերով:

Այն դեպքերում, երբ հանրային շահի նկատառումներից ելնելով ապացույցները գաղտնի են պահվում պաշտպանության կողմից, Դատարանի խնդիրը չէ որոշել, թե այդ չբացահայտումը եղե՞լ է խիստ անհրաժեշտություն, թե՞ ոչ, քանի որ, որպես կանոն, փաստերի գնահատումն ազգային դատարանների խնդիրն է: Ամեն դեպքում, շատ գործերում, ներառյալ սույն գործում, երբ խնդրո առարկա փաստերը երբեք չեն բացահայտվել, Դատարանը չի կարող տեղեկությունները չբացահայտելու հանրային շահը հակակշռել մեղադրյալի՝ նյութին ծանոթանալու շահի հետ: Յետևաբար, որպեսզի հնարավորինս երաշխավորի, որ ընթացակարգը համահունչ է եղել մրցակցային վարույթի և զենքերի հավասարության պահանջներին և ընդգրկել է մեղադրյալի շահերի պաշտպանության անհրաժեշտ երաշխիքներ, Դատարանը պետք է մանրամասն ուսումնասիրի որոշում կայացնելու գործընթացը (**Edwards and Lewis v. UK, 2003 թվականի հուլիսի 22-ի վճիռ, կետեր 52-54**):

«Արդար դատաքննության» հայեցակարգից անբաժանելի պահանջներն անհրաժեշտաբար նույնը չեն քաղաքացիական իրավունքներին և պարտավորություններին վերաբերող և քրեական գործերի վարույթների դեպքում:

Սա հաստատվում է առաջին խմբի գործերի նկատմամբ 6-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ կետերի նման գործող մանրամասն դրույթների բացակայությամբ: Այսպիսով, թեպետ զուտ քրեական իրավունքի շրջանակներից դուրս այս դրույթները որոշակի նշանակություն ունեն (**mutatis mutandis, Albert and Le Compte v. Belgium, 1983 թվականի փետրվարի 10-ի վճիռ, կետ 39**), քաղաքացիական իրավունքներին և պարտավորություններին վերաբերող գործերի դեպքում պայմանագրի կողմերն ավելի մեծ ազատություն ունեն, քան քրեական գործերի դեպքում:

Այնուամենայնիվ, Դատարանի նախադեպային իրավունքը բացահայտում է քաղաքացիական իրավունքներին

և պարտավորություններին վերաբերող գործերի «արդար դատաքննությանը» վերաբերող որոշ սկզբունքներ: Ակնհայտ է, որ սույն գործի առումով ամենանշանակալիցն այն է, որ կողմերի միջև «արդար հավասարակշռության» պահպանման նպատակով «զեմքերի հավասարության» պահանջն սկզբունքորեն գործում է ինչպես այս կարգի, այնպես էլ քրեական գործերի նկատմամբ:

Դատարանը համաձայնել է հանձնաժողովի հետ, որ բախվող մասնավոր շահերին վերաբերող գործերի դատական վարույթների առումով «զեմքերի հավասարությունը» ենթադրում է, որ յուրաքանչյուր կողմին տրված է նրա գործը, ներառյալ նրա փաստարկները ներկայացնելու ողջամիտ հնարավորություն այնպիսի պայմաններում, որոնք նրան իր հակառակորդի համեմատությամբ չեն դնում զգալիորեն անբարենպաստ իրավիճակի մեջ:

Յուրաքանչյուր առանձին դեպքում «արդար դատաքննության» երաշխավորումն ազգային մարմինների խնդիրն է (**Edwards and Lewis v. UK, 2003 թվականի հուլիսի 22-ի վճիռ, կետեր 52-54**):

Դատարանը հիշեցրել է, որ այն դեպքերում, երբ դատաքննությունը ներառում է հակադիր մասնավոր շահեր, կողմերի հավասարության պահանջը, որն արդար դատաքննության հասկացության հատկանիշներից մեկն է, ենթադրում է, որ յուրաքանչյուր կողմին ողջամիտ հնարավորություն պետք է տրվի ներկայացնելու իր փաստարկները, ներառյալ՝ ապացույցներ, այնպիսի պայմաններում, որոնք նրան չեն դնում էականորեն ավելի նվազ բարենպաստ պայմաններում՝ համեմատած հակառակ կողմի հետ (**Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands, 1993 թվականի հոկտեմբերի 27-ի վճիռ, կետ 33, Steck-Risch and Others v. Liechtenstein, 2005 թվականի մայիսի 19-ի վճիռ, կետ 54**): Ավելին՝ իշխանությունների կողմից դատաքննության կողմերից մեկին չժանուցելը այնպես, որ

նրան հնարավորություն ընձեռվի իրականացնելու իր ներկա գտնվելու իրավունքը, կարող է որոշ դեպքերում հարցեր առաջացնել՝ կապված 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի հետ (**mutatis mutandis, Yakovlev v. Russia, 2005 թվականի մարտի 15-ի վճիռ, կետ 21, Groshev v. Russia, 2005 թվականի 20-ի վճիռ, կետ 29, Nikoghosyan and Melkonyan v. Armenia, 2007 թվականի դեկտեմբերի 6-ի վճիռ, կետ 37, Ashot Harutyunyan v. Armenia, 2010 թվականի հունիսի 15-ի վճիռ, կետ 136**):

Դատարանը կրկնում է, որ քրեական գործում կողմերի հավասարության սկզբունքը նշանակում է, որ մեղադրանքի և պաշտպանության կողմերին պետք է հնարավորություն տրվի ծանոթանալ հակառակ կողմի ներկայացրած փաստարկներին ու ապացույցներին և դրանց վերաբերյալ հայտնել իրենց նկատառումները: Հնարավոր են տարբեր միջոցներ, որոնցով ներպետական օրենսդրությունը կբավարարի այս պահանջները: Այնուամենայնիվ, ինչ մեթոդ էլ ընտրվի, պետք է երաշխավորվի, որ հակառակ կողմը տեղյակ է ներկայացված փաստարկներին և ունի դրանք մեկնաբանելու իրական հնարավորություն (**Belziuk v. Poland, 1998 թվականի մարտի 25-ի վճիռ, կետ 37, Daktaras v. Lithuania, 2000 թվականի հունվարի 11**):

Արդար դատաքննության հայեցակարգը ենթադրում է նաև մրցակցային վարույթի իրավունք, համաձայն որի՝ կողմերը պետք է հնարավորություն ունենան ոչ միայն հրապարակելու ցանկացած փաստ, որն անհրաժեշտ է նրանց պահանջների հաջողության ապահովման համար, այլև, նպատակ ունենալով ազդել դատարանի որոշման վրա, իմանալ և մեկնաբանել բոլոր ներկայացված փաստերը կամ դիտողությունները (**Komanicky v. Slovakia, 2002 թվականի հունիսի 4-ի վճիռ, կետեր 45-46, Niderost-Huber v. Switzerland, 1997 թվականի փետր-**

վարի 18-ի վճիռ, Mantovanelli v. France, 1997 թվականի մարտի 18-ի վճիռ, կետ 33)²⁸:

4.4. Պատճառաբանված դատական ակտ

Արդարացիության կարևոր բաղադրատարր է նաև դատական որոշումների պատճառաբանումը: Այս իրավունքը հիմնվում է ավելի լայն՝ Կոնվենցիայում ամրագրված սկզբունքի վրա, որն անհատներին պաշտպանում է կամայականություններից: Տվյալ իրավունքը ներպետական մարմիններին չի պարտավորեցնում կողմերի ներկայացրած յուրաքանչյուր փաստարկին տրամադրել մանրակրկիտ պատասխան: Բայց, մինչև ժամանակ, դատարանների պատասխանը պետք է լինի բավականին մանրակրկիտ կողմի՝ փաստական հանգամանքների կամ իրավունքի պահանջի վերաբերյալ²⁹: Հարկ է նշել, որ այս իրավունքը Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածում ուղղակիորեն նախատեսված չէ. այն դուրս է բերվել ՍԻԵԴ-ի կողմից՝ վերջինիս նախադեպային իրավունքում: Նույնը կարելի է ասել նաև ՀՀ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածի մասին, որում դատական ակտերի պատճառաբանվածության պահանջը նույնպես նախատեսված չէ:

Որոշումների պատճառաբանված լինելու վերաբերյալ իրավական պահանջներ են տեղ գտել ՀՀ քրեական, քաղաքացիական, ինչպես նաև վարչական դատավարության օրենսգրքերում:

Այս հարցի վերաբերյալ իրավական դիրքորոշում է արտահայտել ՀՀ սահմանադրական դատարանը 2007 թվականի ապրիլի 9-ի ՍԴՈ-690 որոշման մեջ: Դրանում, մասնավորապես, նշված է. «(...) վճռաբեկ բողոքը վերադարձնելու մասին որոշման վերաբերյալ, չնայած հետապնդվող անհրաժեշտ նպատակին, առանց այդպիսի որոշման պատճառաբանման նորմատիվ

²⁸ Տես՝ Ն.Կարապետյան, Ն.Մանասյան և Կ.Արզումանյան, «Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումները» /ընդ. խմբ. Ա.Սկրտումյանի/-Երևան, Եվրոպայի խորհուրդ, 2012, էջեր 210-215:

²⁹ Տես՝ Y.Grozev, D.Vitkauskas, S.L.Anthony, D. Straisteanu, D.Vedernikova, “Right to a fair trial under European Convention on Human Rights (Article 6): Interights manual for lawyers” Interights, 2007, էջեր 57-59:

պահանջի չի կարող բավարարել արդարացի հավասարակշռության, որոշակիության, իրավահավասարության և իրավունքի գերակայության իրավական սկզբունքների պայմանները: Սահմանադրական դատարանի գնահատմամբ բողոքը վերադարձնելու մասին վճռաբեկ դատարանի որոշման պատճառաբանվածության վերաբերյալ նորմատիվ պահանջը կարևոր երաշխիք է ինչպես արդարադատության մատչելիությունը, այնպես էլ անձանց սահմանադրական իրավունքների դատական պաշտպանության արդյունավետությունն ապահովելու համար»:

Նույնպիսի մոտեցում ՀՀ սահմանադրական դատարանի կողմից արտահայտվել է նաև 2007 թվականի ապրիլի 11-ի ՍԴՈ-691 որոշման մեջ: Որոշումների պատճառաբանման պահանջն արտացոլվել է նաև ՄԻԵԴ-ի նախադեպային վճիռներում: Մասնավորապես, ըստ ՄԻԵԴ-ի՝ դատարանները պետք է բավարար հստակությամբ հիշատակեն այն փաստարկները, որոնք ընկած են իրենց որոշումների հիմքում (Հաջիանաստասիուն ընդդեմ Հունաստանի, 16.12.1992թ., կետ 33, Գարսիա Ռուիզն ընդդեմ Իսպանիայի, 21.01.1999թ., կետ 26):

Դրա հետ մեկտեղ, ՄԻԵԴ-ն ընդգծել է, որ որոշումների պատճառաբանման պահանջը չպետք է հասկանալ բացարձակ իմաստով: Այն չի նշանակում, որ դատարանը պետք է մանրամասն անդրադառնա կողմերի բոլոր փաստարկներին: Այդ պարտականության ծավալը կարող է փոփոխվել՝ կախված որոշման բնույթից: Այդ պատճառով դատարանի կողմից որոշումների պատճառաբանման՝ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածից բխող պահանջի խախտման հարցը կարող է որոշվել՝ միայն ելնելով կոնկրետ գործի հանգամանքներից (Ռուիզ Տորիջան ընդդեմ Իսպանիայի, 09.12.1994թ., կետ 29, Հիրո Բալանին ընդդեմ Իսպանիայի, 09.12.1994թ., կետ 27, Հելլեն ընդդեմ Ֆինլանդիայի, 19.12.1997թ., կետ 55):

Այդուհանդերձ, նշվածը չի նշանակում, որ դատարաններն իրենց որոշումներում չպետք է պատշաճ անդրադարձ կատարեն այն փաստարկներին, որոնցով դատավարության մասնակիցնե-

րը հիմնավորում են իրենց դիրքորոշումը: Գործի քննության արդարացիության ապահովման համար կարևոր նշանակություն ունի նաև գործի քննության ընթացքում ապացույցների ձեռքբերումն օրենքով նախատեսված կանոնների խստիվ պահպանմամբ: Այս իմաստով քննարկվող հոդվածը սերտորեն առնչվում է ՀՀ Սամանադրության 22-րդ հոդվածին, որն արգելում է օրենքի խախտմամբ ձեռք բերված ապացույցների օգտագործումը³⁰:

4.5. Գործի քննության ողջամիտ ժամկետ

Ողջամիտ ժամկետում գործի քննության պահանջն արդար դատական քննության իրավունքի բաղադրատարրերից է: Այն տարածվում է ինչպես քաղաքացիական, այնպես էլ քրեական դատական վարույթների վրա: Հիշյալ դրույթի պահանջը կայանում է նրանում, որ պաշտպանում է անձին երկարատև դատական քննություններից, ինչպես նաև մատնացույց է անում գործի՝ առանց ընդհատումների քննության կարևորությունը, որոնք վերջինիս նկատմամբ արդյունավետությունն ու վստահությունը կասկածի տակ են դնում: Այն հարցը, թե որ ժամկետն է ողջամիտ համարվում՝ ՄԻԵԴ-ը որոշում է յուրաքանչյուր գործով՝ հաշվի առնելով գործի հանգամանքները: Ժամկետի ողջամտությունը գնահատելով՝ ՄԻԵԴ-ը հաշվի է առնում 3 հանգամանք՝ գործի բարդությունը, դիմողի վարքն ու պետական իշխանության մարմինների վարքը: ՄԻԵԴ-ն այս 3 հանգամանքներն ուսումնասիրում է առանձին-առանձին և որոշում է կայացնում այն մասին, թե դատավարությունն առանձին փուլերում կամ դատավարությունն ամբողջությամբ արդյոք տեղի է ունեցել անհարկի ընդհատումներով: ՄԻԵԴ-ի նախադեպային իրավունքը ժամկետի ողջամտության մասին տալիս է միայն ընդհանուր հանձնարարականներ, քանի որ յուրաքանչյուր դեպք կախված է հանգամանքների առանձնահատկություններից, մասնավորապես՝ վերոհիշ-

³⁰ Տես՝ «Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ»/ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ.Հարությունյանի և Ա.Վաղարշյանի.-Եր: «Իրավունք», 2010, էջեր 230-231:

յալ հանգամանքներից: Ժամկետը կախված է նաև քրեական դատավարության բնույթից և դրան մասնակցող ատյանների թվից: Ողջամիտ ժամկետի պահանջի խախտումն արձանագրվել է այն դեպքերում, երբ, օրինակ, քրեական դատավարությունը մեկ ատյանում տևել է ավելի քան տասնմեկ տարի, կամ երբ քաղաքացիական դատավարությունը տևել է 10 տարի, և այլն³¹:

Ողջամիտ ժամկետում գործի քննության պահանջը Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունում ամրագրվել է 2005 թվականի նոյեմբերի 27-ին դրանում կատարված փոփոխությունների արդյունքում: Ողջամիտ ժամկետում գործի քննության վերաբերյալ սահմանադրական և կոնվենցիոն դրույթներն իրենց հետագա կարգավորումն են ստացել Հայաստանի Հանրապետության համապատասխան ճյուղային օրենսդրության մեջ: Խոսքը, մասնավորապես, վերաբերում է այնպիսի իրավական ակտերի, ինչպիսիք են Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգիրքը, Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգիրքը, Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգիրքը, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը:

Դատական պրակտիկայում ողջամիտ ժամկետի պահպանման վերաբերյալ կարևոր պարզաբանումներ է պարունակում նաև Հայաստանի Հանրապետության դատարանների նախագահների խորհրդի «Գործի քննության ողջամիտ ժամկետի պահպանման մասին» 2006 թվականի հունիսի 13-ի որոշումը:

Քրեական գործի քննության ընթացքում ողջամիտ ժամկետի խախտման անթույլատրելիության վերաբերյալ իրավական դիրքորոշում է արտահայտել նաև Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանը 2007 թվականի հուլիսի 24-ի ՍԴՈ-710 որոշման մեջ, որով ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում ամրագրված՝ քրեական գործը լրացուցիչ նա-

³¹ Stu` Y.Grozev, D.Vitkauskas, S.L.Anthony, D. Straisteanu, D.Vedernikova, “Right to a fair trial under European Convention on Human Rights (Article 6): Interights manual for lawyers” Interights, 2007, էջեր 59-64:

խաքննության ուղարկելու ինստիտուտը ճանաչվել է ՀՀ Սահմանադրությանը հակասող: Այդ որոշման մեջ, մասնավորապես, նշված է. «(...) քրեական գործը լրացուցիչ նախաքննության ուղարկելու ինստիտուտի (...) կիրառումը պարունակում է նաև արդար դատաքննության տարրերից մեկի՝ դատաքննությունը ողջամիտ ժամկետում կազմակերպելու պահանջի խախտման վտանգ:

Քրեական գործի լուծման ձգձգումն ընդհանրապես բացասաբար է անդրադառնում մեղադրյալի, ինչպես նաև տուժողի վրա: Սակայն մարդու իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից ավելի վտանգավոր է գործի քննության ողջամիտ ժամկետի խախտումն այն դեպքում, երբ մեղադրյալի նկատմամբ որպես խափանման միջոց է ընտրվել կալանքը: ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 138-րդ հոդվածը սահմանում է, որ քրեական գործով մինչդատական վարույթում մեղադրյալին կալանքի տակ պահելու ժամկետը չի կարող գերազանցել մեկ տարին: Նույն հոդվածն ամրագրում է նաև, որ քրեական գործով մինչդատական վարույթում կալանքի տակ պահելու ժամկետի ընթացքը կասեցվում է այն օրը, երբ դատախազը քրեական գործն ուղարկում է դատարան: Այսինքն՝ գործը դատարանում գտնվելու ժամանակամիջոցում անձի՝ կալանքի տակ գտնվելու ժամկետը չի հաշվվում մինչդատական վարույթում օրենքով սահմանված առավելագույն ժամկետի՝ մեկ տարվա մեջ: Ստացվում է, որ դատարանի որոշմամբ քրեական գործը լրացուցիչ նախաքննության ուղարկելու հետևանքով անձն ազատության մեջ կարող է պահվել մեկ տարուց շատ ավելի երկար ժամանակ» (կետ 7):

Ողջամիտ ժամկետում գործի քննության երաշխիքի նպատակը դատավարությանը մասնակցող անձանց պաշտպանությունն է քննության չափից ավելի ձգձգումներից, որոնք կարող են խաթարել արդարադատության իրականացման արդյունավետությունը կամ դրա նկատմամբ վստահությունը: Նշվածով հանդերձ, քննարկվող երաշխիքի նշանակությունն այն է, որ պետք է

ապահովվի ողջամիտ ժամկետում համապատասխան դատավարական ակտի կայացումը՝ դրանով իսկ վերջ դնելով այն անորոշ վիճակին, որում գտնվում է անձը՝ կապված քաղաքացիաիրավական բնույթի իր վիճակի կամ իր նկատմամբ առաջադրված մեղադրանքի հետ, ինչը կարևոր է ինչպես շահագրգիռ անձի համար, այնպես էլ «իրավական որոշակիության» ապահովման տեսանկյունից:

Ողջամիտ ժամկետում գործի քննության երաշխիքն առավել ամբողջական բացահայտում է ստացել ՄԻԵԴ-ի նախադեպային վճիռներում: Մասնավորապես, քաղաքացիական գործերով ողջամիտ ժամկետի հաշվարկն սկսվում է գործի հարուցման պահից, իսկ քրեական գործերով՝ մեղադրանքի առաջադրման պահից: Ընդ որում, քրեական գործերով դա կարող է տեղի ունենալ ավելի շուտ, քան գործն ուղարկվում է դատարան: Այդ ժամկետը կարող է հաշվվել անձին կալանավորելու կամ ձերբակալելու պահից, կամ այն պահից, երբ տվյալ անձը պաշտոնապես տեղեկացվել է, որ իր նկատմամբ քրեական գործ է հարուցվել, կամ նախնական քննությունն սկսելու պահից (Էկլեն ընդդեմ Գերմանիայի, 15.07.1982թ., կետ 73, Կորիզլիանոն ընդդեմ Իտալիայի, 10.12.1982թ., կետ 34, Դեսերն ընդդեմ Բելգիայի, 27.02.1980թ., կետ 42):

Ժամկետի հաշվարկն ավարտվում է, երբ ավարտվում է քննությունն ամենաբարձր ատյանի դատարանում, այն է՝ երբ կայացվում է վերջնական որոշում: Այսինքն՝ գործի քննության ընդհանուր տևողության ողջամտությունը գնահատելիս պետք է հաշվի առնվի նաև վարույթների տևողությունը վերաքննիչ և վճռաբեկ ատյաններում: Նմանատիպ իրավադրույթներ են բովանդակում ինչպես ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 388-րդ հոդվածի 2-րդ մասը, այնպես էլ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 216-րդ հոդվածի 2-րդ մասը:

Գործի բարդությունը: Գործի բարդության աստիճանը որոշելիս կարևոր են դրա հետ կապված բոլոր հարցերը: Բարդությունը կարող է կապված լինել ինչպես փաստերի, այնպես էլ

իրավական հարցերի հետ: Դատարանը մեծ նշանակություն է տալիս այնպիսի գործոններին, ինչպիսիք են հաստատման ենթակա փաստերի բնույթը, մեղադրյալների և վկաների թվաքանակը, միջազգային գործոնները, տվյալ գործի միացումն այլ գործերին, ինչպես նաև նոր անձանց ներգրավումը դատավարությանը:

Դիմողի վարքագիծը: Եթե գործի քննության ձգձգումը տեղի է ունենում դիմողի մեղքով, ապա դա, անկասկած, վերջինիս խոչընդոտող արդյունավետությունը նվազեցնող գործոն է: Այնուամենայնիվ, չի կարելի դիմողին մեղադրել այն հարցում, որ նա ամբողջությամբ օգտագործել է ներպետական օրենսդրությամբ նախատեսված պաշտպանության միջոցները: Չի կարելի դիմողից պահանջել ակտիվ համագործակցություն դատական մարմինների հետ, եթե դա կարող է հանգեցնել նրա դատապարտման: Այն դեպքում, երբ դիմողը ձգտում է արագացնել դատավարության ընթացքը, ապա դա կդիտարկվի հօգուտ վերջինիս, սակայն նրա մոտ դատավարության ընթացքն արագացնելու ցանկության բացակայությունը չի կարող որոշիչ նշանակություն ունենալ: Նշվածի կապակցությամբ ՄԻԵԴ-ը նշել է, որ դիմողը պետք է միայն «ցուցադրի քննության` իրեն անմիջականորեն վերաբերող բոլոր փուլերին մասնակցելու պատրաստակամություն, ձեռնպահ մնա դատավարությունը ձգձգող հնարքներից, ինչպես նաև դատավարությունն արագացնելու նպատակով առավելագույնս օգտագործի ներպետական օրենսդրությամբ նախատեսված բոլոր միջոցները» (ՅուՆԻՆ Ալիմենտարիա Սանդերս ՍԱ-ն ընդդեմ Իսպանիայի, 07.07.1989թ., կետ 35):

Դատական և վարչական մարմինների վարքագիծը: Ողջամիտ ժամկետի խախտման հարցը լուծելիս պետք է հաշվի առնվի նաև գործի քննությունը պետական մարմինների կողմից ձգձգելու հարցը: Դրանով իսկ պետությունը պատասխանատվություն է կրում ոչ միայն դատական, այլ նաև վարչական մարմինների կողմից ողջամիտ ժամկետի երաշխիքների չպահպանման համար:

Գործի քննության ողջամիտ տևողության հարցը քննարկելիս առաջնահերթ նշանակություն ունի արդարադատության պատշաճ իրականացման ապահովումը, որը կարող է իրացվել քննությունն իրականացնող մարմինների կողմից գործի բոլոր հանգամանքների բազմակողմանի, լրիվ և ժամանակին ուսումնասիրությամբ: Ստրասբուրգյան չափանիշների համաձայն՝ դատարանները կրում են առանձնահատուկ պարտականություն՝ ապահովել, որպեսզի գործի քննության ընթացքում որևէ դեր ունեցող բոլոր մասնակիցները կատարեն իրենցից կախված ամեն ինչ՝ գործի քննության ցանկացած չարդարացված ձգձգումից խուսափելու նպատակով:

Այս կապակցությամբ պետությունները պարտավոր են իրենց իրավական համակարգերը կազմակերպել այնպես, որպեսզի դատարանները հնարավորություն ունենան գործելու Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի դրույթներին, այդ թվում՝ ողջամիտ ժամկետում գործի քննության սկզբունքին համապատասխան: Ընդհակառակը, օրինակ, դատական համակարգի գերծանրաբեռնված գործելու դեպքում կարող է արձանագրվել հիշյալ հոդվածի խախտում, քանի որ պետությունը համարժեք միջոցներ չի ձեռնարկել այդ իրավիճակը շտկելու համար: Համարժեք միջոցները կարող են ներառել լրացուցիչ դատավորների և վարչական ծառայողների նշանակումը, սակայն խախտում չի արձանագրվի, եթե նման ձգձգումը լինի ժամանակավոր ու բացառիկ, և եթե պետությունը ժամանակին ձեռնարկի դրավերցմանն ուղղված անհրաժեշտ միջոցներ (Չիմներմանը և Շտայներն ընդդեմ Շվեյցարիայի, 13.07.1983թ., կետ 29):

Ռիսկի աստիճանը դիմողի համար: Այս պահանջը կիրառելի է ինչպես քրեական, այնպես էլ քաղաքացիական գործերի նկատմամբ: Խոսքը վերաբերում է բոլոր այն դեպքերին, երբ գործի քննությունը որոշիչ նշանակություն ունի դիմողի համար, ունի առանձնահատուկ բնույթ կամ առանձնանում է որոշակի ակտի բեկանման անհնարինությամբ: Օրինակ, ՄԻԵԴ-ը Հոկկանենի գործով նշել է, որ «(...) էական է այն, որ խնամակալությամբ

նը վերաբերող գործերը պետք է քննվեն արագացված կարգով» (ՅՈՒՆԵՍԿՈՒՆԻ ընդդեմ Ֆինլանդիայի, 23.09.1994թ., կետ 72):

Վերոգրյալը հաստատում է, որ քննության ողջամիտ ժամկետի պահանջի խախտման փաստը գնահատելիս հաշվի են առնվում միայն օբյեկտիվ պատճառները: Իսկ մնացածը՝ դատարանների ծանրաբեռնվածությունը, դատավորների անփորձ լինելը, դատական կամ ընդհանրապես իրավական համակարգի անկատարությունը, մեղադրյալի և նրա պաշտպանի, ինչպես նաև դատավարության մյուս մասնակիցների վարքագիծը գործի քննության ձգձգման օբյեկտիվ պատճառներ դիտվել չեն կարող³²:

Որոշում կայացնելու համար Դատարանը, առաջին հերթին, պետք է հատկորոշի այն ժամանակահատվածը, որը պետք է հաշվի առնվի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի կիրառման առումով:

Ըստ կառավարության և հանձնաժողովի՝ ժամանակը մեկնարկում է առաջին ատյանի վարչական դատարանին բողոքը ներկայացնելու պահից: Դատարանը համաձայն չէ այս տեսակետին: Ինչպես դատարանը նշել է 1975 թ. փետրվարի 21-ին Գոլդերի վճռում՝ «... քաղաքացիական գործերի դեպքում հնարավոր է, որ առկա լինեն այնպիսի հանգամանքներ, որոնց պատճառով ողջամիտ ժամկետի սկիզբը համընկնի ավելի վաղ ժամանակային պահի, քան դատարանում դիմողի ներկայացրած հայցի վերաբերյալ վարույթ սկսելու մասին ծանուցման պահը» (**Golder v. The United Kingdom, 1975 թվականի փետրվարի 21, կետ 32**):

Ինչ վերաբերում է այն ժամանակահատվածին, որի նկատմամբ կիրառելի է 6-րդ հոդվածը, Դատարանը վճռել է, որ քրեական գործերի դեպքում այդ ժամանակահատվածն ընդգրկում է խնդրո առարկա վարույթի, ներառյալ՝

³² Տես՝ «Հայաստանի Հանրապետության Մահմանադրության մեկնաբանություններ»/ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ.Հարությունյանի և Ա.Վաղարշյանի.-Եր: «Իրավունք», 2010, էջեր 231-234:

բողոքարկման վարույթի ողջ տևողությունը (**Wemhoff v. Federal Republic of Germany, 1968 թվականի հունիսի 27-ի վճիռ, կետեր 18 և 20, Neumeister v. Austria, 1968 թվականի հունիսի 27-ի վճիռ, կետ 19, Delcourt v. Belgium, 1970 թվականի հունվարի 17-ի վճիռ, կետեր 25-26**): Այս դիրքորոշումը ենթակա չէ փոփոխության քաղաքացիական իրավունքների և պարտավորությունների շուրջ առաջացած վեճերի (contestations) դեպքում, որոնց համար 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը նույն կերպ պահանջում է, որ որոշում լինի առաջին ատյանում, վերաքննիչ կամ վճռաբեկ փուլերում:

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի մեջ մտնող վարույթի տևողության ողջամտությունը պետք է յուրաքանչ-յուր դեպքում գնահատվի՝ առաջնորդվելով այդ գործի հանգամանքներով: Երբ հարցում է արվում քրեական վարույթի տևողության ողջամտության վերաբերյալ, Դատարանը հաշվի է առել, ի թիվս այլնի, գործի բարդությունը, դիմողի վարքագիծը և վարչական ու դատական մարմինների հարցին ընթացք տալու ձևը (**Neumeister v. Austria, 1968 թվականի հունիսի 27-ի վճիռ, կետեր 20-21, Ringeisen v. Austria, 1971 թվականի հուլիսի 16-ի վճիռ, կետ 110**): Ինչպես և դատավարության կողմերը, Դատարանը համարել է, որ 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի շրջանակներում վարչական վարույթի ողջամտության ժամկետի խախտման քննության հիմքում պետք է ընկած լինեն այս նույն չափանիշները (**Konig v. Germany, 1978 թվականի հունիսի 28-ի վճիռ, կետեր 98-99**):

Անձը, ով բողոքում է, որ դատապարտումից հետո իր կալանքը շարունակվում է, քանի որ իր վերաքննիչ բողոքի վերաբերյալ որոշումը ձգձգվում է, չի կարող վկայակոչել 5(3) հոդվածը, սակայն ամենայն հավանականությամբ կարող է պնդել, որ տեղի է ունեցել 6(1) հոդվածում նշված «ողջամիտ ժամկետի» անտեսում (**Wemhoff v. Federal**

Republic of Germany, 1968 թվականի հունիսի 27-ի վճիռ, կետ 9):

Թեպետ 6-րդ հոդվածը քաղաքացիական իրավունքներին (contestations – ֆր.) վերաբերող գործերի համար նախատեսում է պահանջներ, որոնք խստությամբ զիջում են քրեական մեղադրանքներին վերաբերող գործերի համար նախատեսված պահանջներին, այդ տարբերությունը որևէ դեր չի խաղում այս դեպքում, քանի որ բոլոր այն վարույթները, որոնց վրա տարածվում է 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը, ենթակա են «ողջամիտ ժամկետի» պահանջին (**Konig v. Germany, 1978 թվականի հունիսի 28-ի վճիռ, կետ 96):**

Քանի որ «ողջամիտ» բառը կիրառվում է այն ժամկետի նկատմամբ, որի ընթացքում անձն ունի դատաքննության իրավունք, դրա զուտ բառացի մեկնաբանությունը դատական իշխանություններին կկանգնեցնի վարույթը մինչև վճռի կայացումը ողջամիտ ժամկետում անցկացնելու կամ մեղադրյալին որոշակի երաշխիքների դիմաց ազատ արձակելու երկու պարտավորությունների միջև ընտրություն կատարելու առջև:

Դատարանը բավականաչափ վստահ է, որ այսպիսի մեկնաբանությունը չի համապատասխանում Բարձր պայմանավորվող կողմերի մտադրությանը: Հնարավոր չէ պատկերացնել, որ նրանք կարող էին հակված լինել թույլ տալ դատական իշխանություններին, որ մեղադրյալին բաց թողնելու գնով երկարացնեն դատական վարույթի տևողությունն ավելի քան ողջամիտ ժամկետն է: Բացի դրանից, սա, անկասկած, կհակասեր վերը մեջբերված 6(1)-րդ հոդվածին (**Wemhoff v. Federal Republic of Germany, 1968 թվականի հունիսի 27-ի վճիռ, կետեր 4-5):**

Գիշտ է, որ ժամկետների պահանջների համապատասխանության հարցը, ինչպես որ 5(3)-րդ և 6(1)-րդ հոդվածների ողջամիտ ժամկետի պայմանի դեպքում, յուրաքանչ-

յուր դեպքում պետք է որոշվի առանձին՝ հաշվի առնելով այդ գործի հանգամանքները (**Sanches-Reisse v. Switzerland, 1986 թվականի հոկտեմբերի 21-ի վճիռ, կետ 55, Oldham v. UK, 2000 թվականի սեպտեմբերի 20-ի վճիռ, կետ 31**):

Դատարանը հիշեցրել է, որ 6(1)-րդ հոդվածը պահանջում է, որ «քաղաքացիական իրավունքների և պարտավորությունների որոշման համար» դատավարության բոլոր փուլերը (ներառյալ՝ գործի հատկանիշների վերաբերյալ դատավճռի կայացմանը հետևած փուլերը) տեղի ունենան ողջամիտ ժամկետում (**Robins v. UK, 1997 թվականի սեպտեմբերի 23-ի վճիռ, կետ 28**):

Դատարանը նշել է, որ Կոնվենցիան պարտավորեցնում է Պայմանավորվող պետություններին այնպես կազմակերպել իրենց իրավական համակարգերը, որ նրանց դատարանները կարողանան համապատասխանել 6(1)-րդ հոդվածի պահանջներին, ներառյալ «ողջամիտ ժամկետում» դատավարության իրականացման պահանջին: Այնուամենայնիվ, գործերի ժամանակավոր կուտակման պատճառով պայմանավորվող պետությունների պատասխանատվության հարց չի առաջանում, եթե նրանք բավական շուտափույթ շտկող քայլ են ձեռնարկում այսպիսի բացառիկ իրավիճակի կարգավորման ուղղությամբ (**Robins v. UK, 1997 թվականի սեպտեմբերի 23-ի վճիռ, կետ 51, Buchholz v. Germany, 1981 թվականի մայիսի 6-ի վճիռ**)³³:

§ 5. Անմեղության կանխավարկած

Անմեղության կանխավարկածը համարվում է այն ժողովրդավարական հիմնարար իրավական սկզբունքներից, որն օգ-

³³ Տես՝ Ն.Կարապետյան, Ն.Մանասյան և Կ.Արզումանյան, «Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումները» /ընդ. խմբ. Ա.Սկրտունյանի/-Երևան, Եվրոպայի խորհուրդ, 2012, էջեր 230-231:

տագործվում է իշխանության հնարավոր չարաշահումների սահմանափակման՝ անձին անհիմն մեղադրանքներից պաշտպանելու համար: Անմեղության կանխավարկածը՝ որպես արդարադատության սահմանադրական սկզբունք, ամրագրված է մի շարք միջազգային փաստաթղթերում: Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 11-րդ հոդվածի համաձայն՝ քրեական հանցագործության համար մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի համարվելու անմեղ, քանի դեռ նրա մեղավորությունն ապացուցված չէ ըստ օրենքի, հրապարակային դատաքննությանը: Նմանատիպ նորմ նախատեսված է Քաղաքացիական եւ քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 14-րդ հոդվածի 2-րդ մասում: Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք, ով մեղադրվում է քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ, համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղավորությունն ապացուցված չէ օրենքին համապատասխան: Հռչակելով անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը՝ Կոնվենցիան այն չի սահմանափակում միայն այն դեպքերի համար, որոնք անձին մեղադրանք են առաջադրում քրեական իրավախախտում կատարելու մեջ: Անմեղության կանխավարկածի իրավունքը կարգավորում է քրեական դատավարությունն ամբողջությամբ՝ անկախ քրեական հետապնդման ավարտման արդյունքից: Բացի դրանից, անմեղության կանխավարկածի իրավունքը կարող է տարածվել որոշակի քաղաքացիաիրավական գործերի վրա, օրինակ՝ մասնագիտական կարգապահական քննությունների, արդարացման դատավճռի հիման վրա վնասի հատուցման գործերի կամ վաղեմության ժամկետների ավարտման դեպքում քրեական հետապնդումը դադարեցնելու դեպքում ծախսերի բռնագանձման գործերի վրա: Անմեղության կանխավարկածը կիրառվում է նաև այն դեպքում, երբ վնասի հատուցման քննությունը հանդիսանում է քրեական դատավարության հետևանք և ուղեկցող հանգամանք:

Ակներև է, որ անմեղության կանխավարկածի կիրառումն ավարտվում է, երբ կայացվում է անձի մեղավորության մասին

վերջնական որոշում: Սակայն որոշ դեպքերում անմեղության կանխավարկածը կարող է խախտվել նաև դատավարության ավարտից հետո, որի արդյունքում անձն արդարացվել է: Օրինակ՝ Sekanina-ի գործով դիմողին մեղադրվել էր կնոջ սպանության մեջ, սակայն հետագայում արդարացրվել էր, որից հետո դիմողը նախաձեռնել էր կալանավորման արդյունքում կրած ծախսերի և պատճառված վնասի փոխհատուցման վարույթ: Դիմողի ներկայացրած հայցը մերժվել էր այն հիմքով, որ արդարացնող դատավճիռը չէր վերացրել կասկածները, որ վերջինս չէր գործել այդ հանցանքը: Ազգային դատարանների նման մոտեցումը դիտվել էր անմեղության կանխավարկածի խախտում³⁴:

Անմեղության կանխավարկածի և ազատ արտահայտվելու իրավունքի հարաբերակցությանը ՄԻԵԴ-ն անդրադարձել է մեկ այլ՝ «Ալեն դե Ռիբենոնն ընդդեմ Ֆրանսիայի» գործով, որում սահմանել է, որ Կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածով երաշխավորվող անձնական կարծիքի արտահայտման ազատությունը տարածվում է նաև տեղեկատվություն ստանալու և տարածելու ազատության վրա: Յետևաբար, 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետը չի կարող խանգարել իշխանությունների հասարակությանը տեղեկացնելու կատարվող քրեական հետաքննությունների մասին, սակայն այն պահանջում է, որ իշխանությունները դա անեն զուսպ եւ նրբանկատորեն, ինչպես որ պահանջում է անմեղության կանխավարկածի նկատմամբ հարգանքը: Այս գործով ՄԻԵԴ-ն արձանագրել էր անմեղության կանխավարկածի խախտում, քանի որ Ֆրանսիայի ներքին գործերի նախարարը մամլո ասուլիսում հիշատակել է քաղաքացի Դե Ռիբենոնի անունը՝ նրան համարելով սպանության հանցակից: Ասուլիսից հետո դիմողը կալանավորվում է, սակայն որոշ ժամանակ անց ազատվում կալանքից, իսկ հետագայում էլ գործը կարճվում է: Այս գործով ՄԻԵԴ-ը նշել է, որ «տվյալ դեպքում ֆրանսիական ոստիկանության առավել

³⁴ Stu` Y.Grozev, D.Vitkauskas, S.L.Anthony, D. Straisteanu, D.Vedernikova, “Right to a fair trial under European Convention on Human Rights (Article 6): Interights manual for lawyers” Interights, 2007, էջեր 65-68:

բարձրաստիճան աշխատակիցներից մի քանիսն առանց որևէ վերապահումների Ալեն դե Ռիբենոյին մատնացույց են արել որպես դրդիչներից մեկին, այսինքն՝ որպես սպանության կատարման հանցակցի: Այստեղ ակնհայտորեն առկա է հայտարարություն մեղավորության մասին, որը, մի կողմից, համոզում, հակում է հանրությանը հավատալու դրան, իսկ, մյուս կողմից՝ նախորդում է իրավասու դատավորների կողմից գործի փաստերի գնահատմանը: Հետևաբար, տեղի է ունեցել 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի խախտում»:

«Լուսոցն ընդդեմ Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության» գործով ՄԻԵԴ-ը նշել է, որ չի կարելի վնասի հատուցման գործով ընդունված որոշման մեջ օգտագործել այնպիսի ձևակերպումներ, որոնք կասկածի տակ են դնում այն անձին, որի նկատմամբ գործի վարույթը կարճվել է: ՄԻԵԴ-ը մեկ այլ՝ «Մինելին ընդդեմ Շվեյցարիայի» գործով կայացրած վճռով այն կարծիքն է հայտնել, որ մեղադրյալի անմեղության կանխավարկածը կարող է խախտվել միայն դատարանի ոչ վերջնական որոշմամբ: Մասնավորապես, ՄԻԵԴ-ի կարծիքով՝ անմեղության կանխավարկածը կխախտվի, երբ առանց մեղադրյալի մեղավորությունը՝ օրենքին համապատասխան նախապես ապացուցելու, և հատկապես առանց նրան հնարավորություն տալու օգտվելու իր պաշտպանվելու իրավունքից, նրան վերաբերող դատական որոշումն արտահայտում է այն կարծիքը, որ նա մեղավոր է³⁵:

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետում ամրագրված անմեղության կանխավարկածն արդարացի դատաքննության այն տարրերից է, որի մասին ասվում է նույն հոդվածի 1-ին կետում. 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետը կարգավորում է քրեական վարույթն ամբողջությամբ, անկախ հետապնդման արդյունքից, և ոչ թե մեղադրանքի ըստ էության քննությունը. Դատարանի կարծիքով՝ անմեղության կանխավարկածը կխախտվի այն դեպքում, երբ առանց մե-

³⁵ Տես՝ Մ.Գ.Խաչատրյան, «Արդարացի դատական քննության իրավունք».-Եր., 2004, էջեր 38-42:

ղաղրյալի մեղավորությունն օրենքին համապատասխան ապացուցելու, և հատկապես առանց նրան հնարավորություն տալու օգտվելու իր պաշտպանվելու իրավունքից, նրան վերաբերող դատական որոշումն արտահայտի այն կարծիքը, որ նա մեղավոր է: Մեղավորության ձևական հաստատման բացակայության դեպքում բավական է, որ դատավորի մատնանշած հիմնավորումները հիմք տան կարծելու, որ մեղադրյալը մեղավոր է ճանաչվել (**Barbera, Messegue and Jabardo v. Spain, 1988 թվականի դեկտեմբերի 6-ի վճիռ, կետեր 90 և 91**):

Դատարանի կարծիքով՝ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասում ամրագրված անմեղության կանխավարկածը կիրառելի է միայն «քրեական հանցագործության» մեջ մեղադրվող անձի նկատմամբ (չի կիրառվում «քաղաքացիական իրավունքների ու պարտականությունների որոշման» կապակցությամբ) և, *mutatis mutandis*, մասնագիտական կարգապահական քննությունների դեպքում, որոնք քննվում են որպես «քրեական մեղադրանքի» գործեր (**Albert and Le Compte v. the Belgium, 1983 թվականի փետրվարի 10-ի վճիռ, կետ 39, Minelli v. the Switzerland, 1983 թվականի փետրվարի 25-ի վճիռ**): 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետով նախատեսված անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը գործում է միայն կոնկրետ հանցանքի կապակցությամբ, որում անձը մեղադրվում է: Եթե մեղադրյալը պատշաճ մեղավոր է ճանաչվել այդ հանցանքի համար, ապա 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետը չի կարող կիրառվել մեղադրյալի բնավորության և վարքի վերաբերյալ կատարված դատողությունների նկատմամբ՝ որպես պատժի նշանակման գործընթացի մի մաս, քանի դեռ նման մեղադրանքները չունեն այնպիսի բնույթ և աստիճան, որ համարվեն նոր մեղադրանքի հարուցում՝ Կոնվենցիայի ինքնուրույն իմաստով (**Phillips v. the United Kingdom, 2001 թվականի հուլիսի 5-ի վճիռ, կետ 31 և 32**):

Դատարանը նշել է, որ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը ենթադրում է, որ, *inter alia*, դատավորներն իրենց պարտականություններն իրականացնելիս չպետք է առաջնորդվեն այն կանխակալ կարծիքով, որ մեղադրյալը կատարել է իրեն մեղսագրվող արարքը. այդ պարտականությունը դրված է դատախազի վրա, իսկ ցանկացած կասկած մեկնաբանվում է մեղադրյալի օգտին (**X. v. the Federal Republic of Germany, 1970 թվականի հուլիսի 13-ի վճիռ, Barbera, Messegue and Jabardo v. Spain, 1988 թվականի դեկտեմբերի 6-ի վճիռ, կետ 77**):

Անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը պետք է պահպանվի ոչ միայն գործի դատական քննությանը նախորդող ժամանակահատվածում, այլ նաև արդարացման դատավճռի հրապարակումից հետո: Ազգային դատարանները չեն կարող հիմնվել մեղադրյալի մեղավորության վերաբերյալ ենթադրությունների կամ կասկածների վրա այն դեպքում, երբ անձի նկատմամբ կայացվել է վերջնական արդարացման դատավճիռ (**Sekanina v. the Austria, 1993 թվականի օգոստոսի 25-ի վճիռ, կետեր 25 և 26**):

Դատարանի կարծիքով՝ անմեղության կանխավարկածը խախտված կլինի, եթե մեղադրյալին վերաբերող դատական որոշումն արտացոլում է նրա մեղավորության մասին կարծիքն այն դեպքում, երբ մեղադրյալը նախկինում օրենքով մեղավոր չի ճանաչվել և, հատկապես, չի ունեցել պաշտպանությունից օգուվելու հնարավորություն: Դա կարող է լինել նույնիսկ պաշտոնական եզրակացության բացակայության պայմաններում: Բավարար է, որ գոյություն ունի որոշակի պատճառաբանություն, ըստ որի՝ մեղադրյալը մեղավոր է (**Minelli v. Switzerland, 1983 թվականի փետրվարի 25-ի վճիռ, կետ 30**):

Անհրաժեշտ է տարբերակել հայտարարությունները, որոնք արտահայտում են տվյալ անձի մեղավորության վերաբերյալ կարծիք, և հայտարարությունները, որոնք պար-

զապես նկարագրում են «կասկածի վիճակ»: Առաջինները խախտում են անմեղության կանխավարկածը, մինչդեռ վերջինները դատարանի կողմից քննության առնված տարբեր իրավիճակներում ընդունվել են որպես առարկություն չառաջացնող (**Lutz v. the Federal Republic of Germany, 1987 թվականի օգոստոսի 25-ի վճիռ, կետեր 59 և 60, Englert v. the Federal Republic of Germany, 1987 թվականի օգոստոսի 25-ի վճիռ, կետեր 36 և 37, Henrikas Daktaras v. Lithuania, գանգատի ընդունելիության վերաբերյալ 2000 թվականի հունվարի 11-ի որոշում**):

Դատարանը գտել է, որ 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետը, և ոչ էլ Կոնվենցիայի որևէ այլ դրույթ «քրեական հանցագործության կատարման մեջ մեղադրվող» անձին իր ծախսերի փոխհատուցման իրավունք չի տալիս այն դեպքում, եթե նրա գործը կարճվել է: Այնուամենայնիվ, դատական գործի կարճման պատճառով «մեղադրյալին» նրա ծախսերի ու ծախսերի փոխհատուցման մերժման մասին որոշումը կարող է հանգեցնել 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի համապատասխանության վերաբերյալ հարցադրման այն դեպքում, եթե պատճառաբանական մասը, որը չի կարելի առանձնացնել որոշման վճռի մասից, ըստ էության մերձենում է մեղադրյալի մեղքի հաստատմանն՝ առանց օրենքով սահմանված կարգով դրա նախնական ապացուցման (**Lutz v. the Federal Republic of Germany, 1987 թվականի օգոստոսի 25-ի վճիռ, կետեր 59 և 60**):

Դատարանը գտել է նաև, որ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասը չի բացառում ներպետական օրենսդրությունում իրավական և փաստացի կանխավարկածների առկայությունը, որոնք մեղադրանքի ապացուցման պարտականությունը դնում են մեղադրյալի վրա: Սակայն ցանկացած դրույթ, որը նախատեսում է անմեղության ապացուցման պարտականության տեղափոխումը կամ նախատեսում է մեղավորության կանխավարկածի կիրառման հնարավորությունը, պետք է սահմանափակված լինի ողջամիտ սահ-

մաններով, որոնք հաշվի են առնում մեղադրյալի համար խիստ կարևոր հանգամանքները, և որոնք ապահովում են նրա պաշտպանության իրավունքը **(Salabiaku v. the France, 1988 թվականի հոկտեմբերի 7-ի վճիռ):**

Այնուամենայնիվ, եթե փոխհատուցման մասին ազգային որոշումը ներառում է այնպիսի նկատառում, որը քրեական պատասխանատվություն է վերագրում պատասխանող կողմին, այն կարող է առաջացնել Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի շրջանակների մեջ մտնող խնդիր **(Y. v. Norway, 2003 թվականի փետրվարի 11-ի վճիռ, կետ 42)³⁶:**

Ինչ վերաբերում է այս հարցի վերաբերյալ ՀՀ ներպետական օրենսդրությանը, ապա հարկ է նշել, որ այս իրավունքն իր արտացոլումն է ստացել թե՛ ՀՀ Սահմանադրության 21-րդ հոդվածում, թե՛ ճյուղային օրենսդրությունում: ՀՀ Սահմանադրության 21-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Հանցագործության համար մեղադրվողը համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղավորությունն ապացուցված չէ օրենքով սահմանված կարգով՝ դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով:

Մեղադրյալը պարտավոր չէ ապացուցել իր անմեղությունը:

Զփարատված կասկածները մեկնաբանվում են հօգուտ մեղադրյալի»:

Այսպիսով, ՀՀ Սահմանադրության 21-րդ հոդվածի 1-ին մասը ենթադրում է երկու առանձին իրավադրույթներ.

ա/ հանցագործության համար մեղադրվողը համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղավորությունն ապացուցված չէ օրենքով սահմանված կարգով: Այս դրույթը սերտորեն կապված է Սահմանադրության 19-րդ հոդվածի 1-ին մասի հետ, քանի որ մեղադրվողի համար ապահովում է մեղավորության ապացուց-

³⁶ Տես՝ Ն.Կարապետյան, Ն.Մանասյան և Կ.Արզումանյան, «Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումները» /ընդ. խմբ. Ա.Սկրտունյանի/-Երևան, Եվրոպայի խորհուրդ, 2012, էջեր 232-240:

ման պատշաճ իրավական ընթացակարգ՝ սահմանված օրենքով.

բ/ հանցագործության համար մեղադրվողի մեղքը համարվում է հաստատված դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով: Միայն դատարանն իրավունք ունի հանցանքի կատարման մեջ անձին մեղավոր ճանաչել, որի իրավական ձևն օրինական ուժի մեջ մտած դատավճիռն է:

Տվյալ նորմում օգտագործվում է «հանցագործության համար մեղադրվող» հասկացությունը, սակայն դրանից չի կարելի եզրակացնել, որ անմեղության կանխավարկածի գործողությունը սահմանափակվում է միայն քրեական արդարադատության շրջանակներում: Սահմանադրության մեջ «հանցագործության համար մեղադրվող» հասկացությունը պետք է մեկնաբանել ինքնավար ձևով. այն տարածվում է ոչ միայն քրեական, այլև վարչական և կարգապահական իրավախախտումների համար մեղադրելու դեպքերի վրա: ՄԻԵԴ-ը «քրեական մեղադրանք» հասկացությունը նույնպես կիրառում է ինքնավար կերպով՝ այն կապելով ոչ թե նրա հետ, թե ազգային օրենսդրության որ ճյուղին է վերաբերում մեղսագրվող արարքը՝ քրեական, վարչական, թե՛ կարգապահական, այլ՝ թե հասարակական ինչպիսի վտանգավորություն է այն ներկայացնում և ինչպիսի պատիժ է կիրառվում այդ իրավախախտման համար, և այլն: Ասվածից բխում է, որ անմեղության կանխավարկածի պահանջների պահպանման պարտականությունը տարածվում է ոչ միայն հետաքննության մարմնի, քննիչի, դատախազի կամ դատարանի, այլև անձանց հանրային իրավական պատասխանատվության ենթարկելու իրավասություն ունեցող այլ սուբյեկտների վրա:

Սահմանադրությունում տեղ գտած՝ «համարվում է անմեղ» հասկացությունից բխում է, որ անձն անմեղ է և նրա մեղավորության վերաբերյալ ոչ մի հետևություն մինչև դատավճռի օրինական ուժի մեջ մտնելը իրավաբանական նշանակություն չունի: Անմեղության կանխավարկածը մեղադրյալի օբյեկտիվ կարգավիճակն է, ինչը նշանակում է՝

- անձն անմեղ է համարվում պետության կողմից, չնայած առկա են նրա կողմից հանցագործություն կատարելու կասկածներ կամ նրան մեղադրանք է առաջադրվել,
- մինչև դատավճռի օրինական ուժի մեջ մտնելն անձին անմեղ համարելու պարտականությունը կախված չէ կասկածյալի կամ մեղադրյալի մեղավորության վերաբերյալ քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի կարծիքից կամ ներքին համոզմունքից,
- դատավորն իր պարտականությունները կատարելիս չպետք է ելնի այն համոզմունքից, որ մեղադրյալը կատարել է հանցագործություն,
- հանցագործության համար մեղադրվելու կապակցությամբ անձի իրավունքների սահմանափակումները պետք է համաչափ լինեն հետապնդվող նպատակներին: Նման սահմանափակումները չեն կարող համարժեք լինել քրեական պատժին:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 18-րդ հոդվածի 5-րդ մասում ամրագրված է, որ կասկածյալի և մեղադրյալի նկատմամբ կիրառվող խափանման միջոցները չեն կարող պարունակել պատժի տարրեր: Անմեղության կանխավարկածի սահմանադրական բովանդակությունից բխող այս դրույթի արժեքաբանական ներուժը դրսևորվում է ոչ այնքան իրավակիրառ ոլորտում, որքան իրավաստեղծ գործընթացում: Այսպես, անմեղության կանխավարկածից բխող՝ «քրեադատավարական հարկադրանքի միջոցները չպետք է պարունակեն պատժի տարրեր» դրույթը պահանջում է.

- նախնական կալանքի տակ պահելու պայմանները և իրավասահմանափակումների բնույթը չպետք է լինեն այնպիսին, որ վարույթն իրականացնող մարմնի համար ծառայեն որպես ինքնախոստովանական ցուցմունքներ կորզելու միջոց: ՄԻԵԴ-ը հաճախ նշել է, որ նախնական կալանքը չպետք է օգտագործվի որպես նախնական պա-

տիժ (Լետեւի գործով 26.07.1991թ. որոշում, Տոմազի գործով 27.08.1992թ. վճիռ):

- Նախնական կալանքի ռեժիմը, իրավասահմանափակումների բնույթը և ծավալն օրենքով պետք է կարգավորվեն այնպես, որ, մի կողմից, չխաթարվի ընտրված խափանման միջոցի նպատակների իրականացումը, մյուս կողմից՝ այդ սահմանափակումները չլինեն անհարկի, հետևաբար՝ պարունակեն պատժի տարրեր և հավասարեցվեն պատժի կատարման պայմաններին:

Անմեղության կանխավարկածը՝ որպես մեղադրյալի օբյեկտիվ կարգավիճակ, չի նշանակում, որ ՀՀ Սահմանադրությունը բացառում է մեղադրյալի մեղավորությունը: Լինելով օբյեկտիվ կատեգորիա՝ անմեղության կանխավարկածը կարող է հերքվել քրեական հետապնդման մարմնի կողմից օրենքով սահմանված կարգով ձեռք բերված ապացույցներով: Ընդունված է այն մոտեցումը, որ անմեղության կանխավարկածը գործում է մինչև մեղադրական դատավճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելը: Սակայն կոնկրետ հանցագործության դեպքում անմեղության կանխավարկածի սոցիալ-փիլիսոփայական ներուժը սահմանափակվում է մեղադրական դատավճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելու պահից մինչև դատվածության մարելը կամ հանելը: Այս ժամանակահատվածում անձը կրում է ոչ միայն հանցագործության կատարման հետևանքով ծագած քրեաիրավական բացասական հետևանքները, այլ կարող են սահմանափակվել նաև նրա այլ իրավունքներ:

Կոնկրետ հանցագործության համար պատիժը կրելուց և դատվածությունը մարելուց կամ հանելուց հետո անձը, նախկինում կատարած հանցագործության առումով, կրկին ձեռք է բերում անմեղության կանխավարկածի իրավունք, ինչը նշանակում է, որ անթույլատրելի է նախկինում հանցագործության համար դատապարտված լինելու փաստով սահմանափակել նրա ընդհանուր իրավական կարգավիճակը: Այսպես, եթե անձը դատապարտվել է որևէ հանցագործության համար, սակայն հետա-

գայլուն դատվածությունը մարել կամ հանվել է, ապա անմեղության կանխավարկածի ուժով անձը չի կարող զրկվել աշխատանքային, պետական ծառայության անցնելու և այլ սահմանադրական իրավունքներից:

ՀՀ Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 2-րդ մասում ամրագրված է խոսքի ազատության իրավունքը, որի պայմաններում անհրաժեշտ է քննարկել այն հարցը, թե արդյո՞ք մինչև դատավճռի օրինական ուժի մեջ մտնելն անձի մեղավորության վերաբերյալ հայտարարությունները խախտում են անմեղության կանխավարկածի իրավունքը: Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի՝ քրեական գործերով դատաքննության վերաբերյալ լրատվամիջոցների կողմից տեղեկություն հաղորդելու մասին թիվ (2003) 13 հանձնարարականի հավելվածի 2-րդ սկզբունքի համաձայն՝ անմեղության կանխավարկածը հանդիսանում է արդար դատաքննության իրավունքի անբաժանելի մասը: Հետևաբար, ընթացող դատաքննության վերաբերյալ ՁԼՄ-ով կարծիքներ կամ տեղեկություններ կարող են հաղորդվել այն դեպքում, եթե դա չի վնասում կասկածյալի կամ մեղադրյալի անմեղության կանխավարկածին:

Հանրային պաշտոնատար անձինք մինչև դատավճռի օրինական ուժի մեջ մտնելը

անձի մեղավորության վերաբերյալ հայտարարություններում պետք է դրսևորեն հատուկ զսպվածություն: Այսպես, դատական իշխանության մարմինների կողմից անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի խախտում է համարվում, երբ մեղադրյալը դեռևս օրենքով սահմանված կարգով չի ճանաչվել մեղավոր, իսկ նրա նկատմամբ կայացված դատական որոշումն արտացոլում է նրա մեղավորության վերաբերյալ կարծիք: Անմեղության կանխավարկածը կարող է խախտվել ոչ միայն դատական իշխանության, այլև հանրային իշխանության այլ մարմինների կողմից անձի մեղավորության վերաբերյալ արված հայտարարություններով:

Անձի մեղավորության վերաբերյալ հայտարարություններ անելու հարցում հարաբերական ազատությամբ են օժտված դատախազները: Բուտկյավիչուն ընդդեմ Լիտվայի գործով (26.03.2002) դատախազը դիմողին պատգամավորական անձեռնմխելիությունից զրկելու միջնորդությամբ դիմել է պառլամենտին, որում թույլ է տվել դիմումատուի մեղավորության վերաբերյալ ձևակերպումներ: ՄԻԵԴ-ն այս կապակցությամբ նշել է. «Թեև դատախազի հայտարարությունները որոշակի անհանգստության տեղիք են տալիս, սակայն այն կարելի է մեկնաբանել որպես պարզ պնդում այն մասին, որ առկա են բավարար ապացույցներ, որով կարելի է հիմնավորել դիմումատուի մեղավորությունը և դրանով իսկ պատճառաբանել պառլամենտին ուղղված միջնորդությունը՝ դիմումատուի դեմ քրեական գործ հարուցելու համաձայնություն ստանալու համար»: Նույն գործով ՄԻԵԴ-ը Լիտվայի օրենսդիր մարմնի նախագահի՝ դիմումատուի մեղավորության վերաբերյալ հայտարարությունը գնահատել է որպես անմեղության կանխավարկածի խախտում:

Սահմանադրական իրավունքի և քրեական դատավարության իրավունքի գիտության մեջ մշտապես քննարկվել է այն հարցը, թե նախնական քննության ընթացքում չարդարացնող հիմքերով քրեական գործով վարույթի կարճումը կամ քրեական հետապնդման դադարեցումն արդյո՞ք հակասում է անմեղության կանխավարկածի սահմանադրական սկզբունքին: Նախնական քննության ընթացքում չարդարացնող հիմքերով քրեական գործով վարույթի կարճումը չի հակասում անմեղության կանխավարկածին, եթե այդ որոշմամբ մեղադրյալը չի ենթարկվում պատժի կամ դրան հավասարազոր այլ պատժամիջոցի, եթե մեղադրյալը հնարավորություն ունի բողոքարկելու կարճման մասին որոշումը, մեղադրյալն իրավունք ունի առարկելու կարճման որոշման դեմ եւ պահանջելու, որպեսզի դատավարությունը շարունակվի ընդհանուր հիմունքներով:

Անմեղության կանխավարկածի՝ որպես մեղադրյալի օբյեկտիվ կարգավիճակի, պահանջներից է նաև այն, որ մեղադրողն է

պարտավոր ապացուցել մեղադրյալի մեղավորությունը: Սահմանադրական այս նորմից բխում է՝

- անթույլատրելի է մեղադրյալին հարկադրել ցուցմունքներ տալ ոչ միայն իր կամ մերձավոր ազգականների վերաբերյալ, այլև իր պաշտպանության օգտին: Թեև ՀՀ օրենսդրությամբ նախատեսված չէ մեղադրյալի կողմից սուտ ցուցմունք տալու համար պատասխանատվության մասին դրույթ, սակայն մեղադրյալի՝ սուտ ցուցմունք տալու հնարավորությունը որևէ կերպ պայմանավորված չէ անմեղության կանխավարկածի սահմանադրական իրավունքով,
- մեղադրյալի՝ ապացուցման գործընթացին չմասնակցելը, ընդհանուր առմամբ, չի կարող օգտագործվել մեղադրյալի դեմ, իսկ մեղադրյալի կողմից մեղքի ընդունումը քրեական հետապնդման մարմնին չի ազատում մեղավորության ապացուցման պարտականությունից,
- քրեական հետապնդման մարմինը, եթե չի կարողանում ապացուցել անձի մեղավորությունը, կամ մեղադրողը դատարանում հրաժարվում է մեղադրանքից, ապա մեղադրյալը ենթակա է արդարացման:

ՀՀ սահմանադրական դատարանի՝ 24 հուլիսի 2007 թվականի ՍԴՌ-710 որոշմամբ ՀՀ Սահմանադրությանը հակասող է ճանաչվել դատարանում գործը լրացուցիչ նախաքննության վերադարձնելու ինստիտուտը՝ այն պատճառաբանությամբ, որ գործը լրացուցիչ նախաքննության ուղարկելով՝ դատարանը նախաքննության մարմնին հնարավորություն է տալիս «վերակենդանացնել» ձախողված մեղադրանքը»: Եթե գործն ընդունվել է դատարանի վարույթ, ապա այն պետք է հանգուցալուծվի դատական նիստում: Անձի մեղավորության ապացուցման պարտականությունը չի բացառում առանձին փաստերի ապացուցման պարտականությունը մեղադրյալի վրա դնելը: Ապացուցման պարտականությունը կողմերի միջև բաշխելիս հաշվի է առնվում, թե արդյո՞ք կողմն իր նյութական և կազմակերպական հնարավոր-

րություններով փաստացի ավելի ուժեղ է, քան նրա հակառակ կողմը, և արդյո՞ք ապացուցման ենթակա հանգամանքն օբյեկտիվորեն հասանելի է տվյալ կողմին:

Անմեղության կանխավարկածի ուժով անձի մեղավորության ապացուցման պարտականությունը դրված է մեղադրողի վրա, քանի որ պաշտպանության կողմը, որպես կանոն, իր հնարավորություններով փաստացի թույլ է, քան հանրային քրեական հետապնդման կողմը, որը կարող է օգտագործել պետության կազմակերպական և նյութական միջոցները: Սակայն իրավիճակն արմատապես փոխվում է հատուկ դեպքերում, երբ պաշտպանության կողմն օբյեկտիվորեն գտնվում է անհամեմատ ավելի բարենպաստ վիճակում, քան մեղադրանքի կողմը: Սովորաբար դա տեղի է ունենում այն դեպքերում, երբ մեղադրողն ստիպված է հերքելու, այսպես կոչված, բացասական փաստերը (ինչ-որ մի փաստի բացակայությունը), որոնց վրա հենվում է պաշտպանության կողմը, հատկապես, եթե բացասական փաստերը միաժամանակ համարվում են գործով գլխավոր փաստեր:

Առանձին փաստերի ապացուցման պարտականությունը մեղադրյալի վրա դնելու վերաբերյալ դրույթներ պարունակում են նաև մի շարք միջազգային կոնվենցիաներ: ՄԱԿ-ի՝ Անդրազգային հանցավորության դեմ կոնվենցիայի 12-րդ հոդվածի 7-րդ մասի համաձայն՝ մասնակից պետությունները կարող են քննարկել այն մասին պահանջը պարզելու հնարավորությունը, որ անձը, ով հանցագործություն է կատարել, ապացուցի հանցագործությունից ստացված ենթադրյալ եկամուտների կամ բռնազրավման ենթակա այլ գույքի օրինական ծագումը՝ այնքանով, որքանով այդպիսի պահանջը համապատասխանում է իրենց ներքին օրենսդրության սկզբունքներին և դատական կամ այլ քննության բնույթին:

ՄԱԿ-ի՝ Կոռուպցիայի դեմ 2003 թվականի կոնվենցիայի 20-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր մասնակից պետություն, իր Սահմանադրության և իր իրավական համակարգի հիմնարար սկզբունքները պահպանելու պայմանով, քննության է

առնում այնպիսի օրենսդրական և այլ միջոցներ (ինչպիսիք որ պահանջվեն) ձեռնարկելու հնարավորությունը՝ այն հաշվով, որպեսզի իբրև քրեորեն պատժելի արարք ճանաչվի, դիտավորությամբ կատարվելու դեպքում, անօրինական հարստացումը, այսինքն՝ հանրային պաշտոնատար անձի ակտիվների՝ նրա օրինական եկամուտները գերազանցող նշանակալի մեծացումը, որը նա չի կարող ողջամտորեն հիմնավորել:

Անմեղության կանխավարկածից է բխում այն կանոնը, ըստ որի՝ չփարատված կասկածները մեկնաբանվում են հօգուտ մեղադրյալի: Սա նշանակում է, որ մեղադրյալի մեղավորության վերաբերյալ կասկածների առկայությունը հանգեցնում է մեղադրյալի արդարացմանը, եթե սպառված են լրացուցիչ ապացույցներ հավաքելու բոլոր հնարավոր միջոցները: Կասկածները կարող են վերաբերել ոչ միայն մեղադրանքի ողջ ծավալին, այլ նաև մեղադրանքի առանձին դրվագներին, մեղքի ձևին, հանցագործությանը մասնակցության աստիճանին և բնույթին, պատասխանատվությունը մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքներին, առանձին վերցրած ապացույցներին: Սա նշանակում է, որ՝

1/ մեղադրանքը հիմնավորող փաստերի վերաբերյալ չփարատված կասկածների առկայության դեպքում այդ փաստերը պետք է հանվեն ապացույցների համակարգից, և դրանով իսկ չփարատված կասկածները մեկնաբանվում են հօգուտ մեղադրյալի,

2/ մեղադրանքը հերքող փաստերի վերաբերյալ չփարատված կասկածների առկայության դեպքում, այդ փաստերը շարունակում են մնալ ապացույցների համակարգում, քանի դեռ դրանք չեն հերքվել, և դրանով իսկ չփարատված կասկածները մեկնաբանվում են հօգուտ մեղադրյալի:

Հանցանք գործելու մեջ անձի մեղավորության մասին հետևությունը չի կարող հիմնվել ենթադրությունների վրա, այն պետք է հաստատվի գործին վերաբերող փոխկապակցված հավաստի ապացույցների բավարար համակցությամբ: «Չփարատ-

ված կասկածները մեկնաբանվում են հոգուտ մեղադրյալի» սահմանադրական պահանջը չի վերաբերում միայն մեղադրանքի իրավաբանական և փաստական կողմին: Այս կանոնը գործում է նաև այն ժամանակ, երբ կասկածներ են ծագում իրավական նորմերի ընտրության և կիրառության հարցում: Նորմերի կիրառման կասկածները կարող են պայմանավորված լինել իրավական նորմերի հակասություններով, նորմերի ոչ հստակ ձևակերպմամբ կամ օրենսդրական այլ սխալներով: Նման դեպքերում իրավական նորմը մեկնաբանվում և կիրառվում է այն տարբերակով, որն առավել բարենպաստ է մեղադրյալի համար: Նման պահանջ ամրագրված է «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 24-րդ հոդվածի 7-րդ մասում, որի համաձայն՝ հավասար իրավաբանական ուժ ունեցող նորմատիվ իրավական ակտերի կամ նույն իրավական ակտի տարբեր մասերի միջև հակասության դեպքում պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինները ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց հետ հարաբերություններում պետք է կիրառեն ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց համար նախընտրելի նորմատիվ իրավական ակտը կամ դրա մասը³⁷:

Ինչ վերաբերում է ճյուղային օրենսդրությանը, ապա հարկ է նշել, որ բացի ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքից, անմեղության կանխավարկածի տարրեր պարունակում է նաև ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգիրքը: Մասնավորապես, ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 153-րդ հոդվածը, որը ներառված է 26-րդ՝ «Դատական կարգով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին գործերի վարույթ» գլխում, սահմանում է, որ վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին գործերով վարչական իրավախախտման մասին արձանագրության կազմման համար հիմք հանդիսացած հանգամանքների ապացուցման բեռը չի կարող դրվել այն անձի վրա,

³⁷ Տես՝ «Հայաստանի Հանրապետության Մահմանադրության մեկնաբանություններ»/ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ.Հարությունյանի և Ա.Վաղարշյանի.-Եր: «Իրավունք», 2010, էջեր 254-260:

որի գործողությունների վերաբերյալ կազմվել է համապատասխան արձանագրությունը: Արձանագրությունն ինքնին ապացույց չէ: Սույն հոդվածը պարունակում է դրույթներ, որոնք ուղղված են թե՛ իրավասու պետական ու տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, թե՛ իրավախախտման մասին գործը քննող դատարանին: Սասնավորապես, նույն հոդվածի 1.1-րդ և 2-րդ մասերը սահմանում են, որ պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինը (պաշտոնատար անձը), որը կատարել է վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վերաբերյալ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի հայցադիմումի համար հիմք հանդիսացած գործողություն կամ չի կատարել որևէ հայցվող գործողություն, սակայն հայցվորի պնդմամբ պարտավոր էր այն կատարել, կրում է իր որոշման, գործողության կամ անգործության համար հիմք ծառայած փաստական հանգամանքների ապացուցման բեռը:

Վարչական պատասխանատվության ենթարկելու մասին գործը քննելիս վարչական դատարանը պարզում է, թե տեղի է ունեցել, արդյո՞ք, վարչական իրավախախտման դեպքը, և առկա է, արդյո՞ք, հայցադիմումում նշված անձի կողմից դա կատարելու փաստը, նախատեսված է արդյոք օրենքով վարչական պատասխանատվություն տվյալ իրավախախտումը կատարելու համար, ինչպես նաև նշանակում է կամ մերժում է նշանակել վարչական տույժ:

Վերոգրյալը ևս մեկ անգամ գալիս է ապացուցելու, որ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը ժողովրդավարական հասարակարգի անբաժանելի մասնիկն է:

§ 6. Քրեական դատավարությունում մեղադրյալի հիմնարար իրավունքները

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասում նախատեսված երաշխիքներն իրենցից ներկայացնում են քրեական դատավարության ընթացքում պաշտպանության նվազագույն իրավունք-

ները, որոնք ՄԻԵԴ-ի կողմից դիտարկվում են որպես արդար դատական քննության իրավունքի հատուկ տեսակետ՝ նախատեսված 6-րդ հոդվածի 1-ին մասում: Այսպիսով, ամեն անգամ, երբ ՄԻԵԴ-ը դիտարկում է 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված որևէ իրավունքի խախտում, նա այդ խախտումը դիտարկում է 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի հետ մեկտեղ: Դա նշանակում է, որ պաշտպանության որևէ իրավունքի խախտումը հիմնավորելու համար դիմողը պետք է ապացուցի, թե ինչպես է այդ իրավունքի սահմանափակումն ազդել դատավարության արդարացիության վրա՝ որպես մեկ ամբողջություն, այդ թվում՝ վերաքննիչ և վճռաբեկ դատավարություններում³⁸:

6.1. Մեղադրյալին հասկանալի լեզվով մեղադրանքի մասին տեղեկացնելը:

Տվյալ իրավունքը կենտրոնական տեղ է զբաղեցնում մեղադրյալի պաշտպանության իրականացման համար անհրաժեշտ իրավունքների շարքում, քանի որ անձին իրեն առաջադրված մեղադրանքի մասին ծանուցելուց է սկսվում նրա պաշտպանության իրավունքը: Հարկ է նշել, որ այս իրավունքն իր մի քանի տեսակետներով կարող է համընկնել Կոնվենցիայով նախատեսված մի քանի այլ իրավունքների հետ: Սասնավորապես, առկա է մասնակի համընկնում այս իրավունքի և 5-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված իրավունքի հետ: Սակայն, եթե վերջինս մեղադրյալին թույլատրում է վիճարկել իր ձերբակալման իրավական հիմքը, ապա քննարկվող իրավունքը նվիրված է մեղադրյալին տեղեկությամբ ապահովելուն, ինչը կարևոր է նրա պաշտպանության իրականացման համար: Բացի դրանից, գոյություն ունի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի a) և b) կետերով նախատեսված իրավունքների միջև, սակայն a) կետով նախատեսված

³⁸ Տես՝ Y.Grozev, D.Vitkauskas, S.L.Anthony, D. Straisteanu, D.Vedernikova, “Right to a fair trial under European Convention on Human Rights (Article 6): Interights manual for lawyers” Interights, 2007, էջ 69:

տեղեկությունը, որն անհրաժեշտ է ներկայացնել մեղադրյալին, նույնական չէ այն տեղեկության հետ, որն անհրաժեշտ է տրամադրել b) կետով նախատեսված տեղեկատվության հետ: Վերջինը վերաբերում է այն տեղեկությանը, որն անհրաժեշտ է մեղադրյալին դատարանում իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու և իրականացնելու համար:

Մեղադրյալին տեղեկություն տրամադրելու պարտականությունը վերաբերում է իրավախախտման բնույթին և պատճառներին: Բնույթի ներքո հասկացվում է նրան մեղսագրվող արարքի իրավական բնութագիրը, իսկ «պատճառ» եզրույթը նշանակում է գործողությունը, որը վերջինս իբր կատարել է: Իրավախախտման մասին մանրակրկիտ հաշվետվությունն ունի սկզբունքային նշանակություն, քանի որ վերջինիս տրամադրման ժամանակ նա պաշտոնապես ծանուցվում է իր դեմ ներկայացված փաստացի և ձևական մեղադրանքների մասին: Խնդիրն այն է, որ յուրաքանչյուր դեպքում պետք է պարզել, թե մեղադրյալին տրամադրված տեղեկությունը եղել է բավարար, թե՛ ոչ, որը հաշվի է առնվում արդար դատական քննության իրավունքի համատեքստում: ՄԻԵԴ-ն իր նախադեպային իրավունքում սահմանել է, որ մեղադրյալին՝ իրեն առաջադրված մեղադրանքի մասին ամբողջական և մանրամասն տեղեկության տրամադրումը հանդիսանում է արդար դատավարության ապահովման կարևոր պայման: Այս իրավունքի ռեյունը կայանում է նրանում, որ տեղեկությունը պետք է բավարար լինի, որպեսզի մեղադրյալը կարողանա ձեռնամուխ լինել իր պաշտպանության կազմակերպմանը: ՄԻԵԴ-ը չի սահմանել, որ մեղադրանքի մասին ծանուցումը պետք է գրավոր լինի, այն կարող է տրամադրվել նաև բանավոր, սակայն գրավոր ձևով ավելի նախընտրելի է: Այն դեպքում, երբ վարույթն իրականացնող մարմինը փոխում է առաջադրված մեղադրանքի իրավական որակումը, ապա Կոնվենցիան պահանջում է, որպեսզի այդ փոփոխությունների մասին մեղադրյալը ժամանակին ու մանրամասն տեղեկացվի և նրան բավարար ժամանակ և հնա-

րավորություններ տրամադրվի իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու համար:

Մեղադրյալը, ում գործողություններն սկզբունքորեն պատճառ են հանդիսացել, որ նա չի ծանուցվել իրեն առաջադրված մեղադրանքի մասին, չի կարող բողոքել, որ խախտվել է սույն իրավունքը:

Հարկ է նշել, որ այս իրավունքը չի ենթադրում, որ առաջադրված մեղադրանքը պարտադիր պետք է թարգմանվի մեղադրյալի մայրենի լեզվով, քանի որ տվյալ դեպքում կարևորը առաջադրված մեղադրանքը մեղադրյալի կողմից հասկանալն է ³⁹.

Դատարանի կարծիքով՝ անհրաժեշտ է առաջնորդվել հետևյալ փաստերով: Դիմողն իտալացի չի եղել և չի բնակվել Իտալիայում: Նա աներկիմաստորեն տեղեկացրել է Իտալիայի համապատասխան մարմիններին՝ քանի որ բավարար չափով չի տիրապետում իտալերենին, ապա դժվարանում է հասկանալ նամակի բովանդակությունը: Նա նրանց խնդրել է նամակն իրեն ուղարկել կա՛մ իր մայրենի լեզվով, կա՛մ Միավորված ազգերի կազմակերպության լեզուներից մեկով:

Իտալիայի դատական մարմինները պետք է հիմնավորեին, որ դիմողը բավականաչափ տիրապետել է իտալերենին, որպեսզի ծանուցումից հասկանար նամակի իմաստը, որով նա տեղյակ էր պահվում իր դեմ հարուցված քրեական մեղադրանքի մասին, եթե՝ ոչ, մնացած դեպքերում 6-րդ հոդվածի 3(ա) կետի կատարումն ապահովելու համար այս խնդրանքն ստանալուց հետո Իտալիայի դատական մարմինները պետք է քայլեր ձեռնարկեին այն բավարարելու համար:

³⁹ Տես՝ Y.Grozev, D.Vitkauskas, S.L.Anthony, D. Straisteanu, D.Vedernikova, “Right to a fair trial under European Convention on Human Rights (Article 6): Interights manual for lawyers” Interights, 2007, էջեր 69-75:

1989 թվականի ապրիլի 23-ին լսված գործի փաստաթղթերից կամ վկաների հայտարարություններից այսպիսի փաստեր չեն երևում: Այս առնչությամբ, հետևաբար, տեղի է ունեցել 6-րդ հոդվածի 3(ա) կետի խախտում:

Մյուս կողմից՝ դատարանը համարել է, որ այն պնդումը, թե 1976 թվականի փետրվարի 23-ի ծանուցումը չի պարզաբանել «մանրամասնորեն մեղադրանքի բնույթը և պատճառը», անհիմն է: Այս նամակը նպատակ է ունեցել տեղեկացնել պրն Բրոզիչեկին նրա դեմ սկսված քրեական վարույթի մասին: Նամակում թվարկվել են այն իրավախախտումները, որոնց համար նա մեղադրվել է, նշվել են դրանց կատարման վայրը և ամիս/ամսաթիվը՝ հղում կատարելով քրեական օրենսգրքի համապատասխան հոդվածներին և նշելով գոհի անունը (**Brozicek v. Italy, 1989 թվականի դեկտեմբերի 19-ի վճիռ, կետեր 41-42**):

Դատարանը վերստին հիշեցրել է, որ քրեական գործերով մեղադրյալին ներկայացվող մեղադրանքի, հետևաբար՝ դատարանի կողմից արարքին տրվելիք հնարավոր իրավական որակման վերաբերյալ լիարժեք, մանրամասն տեղեկատվություն տրամադրելը դատավարական ընթացակարգերի արդարացիությունն ապահովելու կարևոր նախապայման է (**Pelissier and Sassi v. France, 1999 թվականի մարտի 25-ի Մեծ պալատի որոշում, կետ 52, Borisova v. Bulgaria, 2006 թվականի դեկտեմբերի 21-ի վճիռ, կետ 41**)⁴⁰:

Վերոգրյալ իրավակարգավորումից հետևում է, որ անձն այս իրավունքից օգտվում է ինչպես այն դեպքում, երբ նրան պաշտոնապես մեղադրանք է առաջադրվում, այնպես էլ՝ երբ նրա նկատմամբ սկսվում է իրականացվել քրեական հետապնդում:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսդրությունը հստակ միմյանցից տարանջատում է անձին որպես մեղադրյալ ներգրա-

⁴⁰ Տես՝ Ն.Կարապետյան, Ն.Մանասյան և Կ.Արզումանյան, «Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումները» /ընդ. խմբ. Ա.Սկրտունյանի/-Երևան, Եվրոպայի խորհուրդ, 2012, էջեր 240-242:

վելու, նրան մեղադրանք առաջադրելու, ինչպես նաև քրեական հետապնդման ինստիտուտները (ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 34, 64 և 202-րդ հոդվածներ):

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 202-203-րդ հոդվածների համաձայն՝ անձին որպես մեղադրյալ ներգրավելու որոշումը, ըստ էության, պետք է պարունակի առաջադրվելիք մեղադրանքը, քանի որ մեղադրանք առաջադրելը նշանակում է որպես մեղադրյալ ներգրավելու մասին որոշումը մեղադրյալին հայտնելը: Այս տարանջատումն ունի գործնական կարևոր նշանակություն, քանի որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 202-րդ հոդվածը որևէ ժամկետ չի սահմանում, թե նախաքննության որ պահին քննիչը պետք է որոշում կայացնի անձին որպես մեղադրյալ ներգրավելու մասին: Այս հարցում օրենսդիրը կատարել է մեկ բացառություն: Ըստ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 62-րդ հոդվածի՝ անձը կասկածյալի վիճակում ձերբակալված կարող է պահվել մինչև 72 ժամ, որը լրանալիս կասկածյալը պետք է ազատվի ձերբակալումից կամ էլ որոշում ընդունվի նրան որպես մեղադրյալ ներգրավելու մասին:

Այն դեպքերում, երբ գործով չի անցնում կասկածյալի ֆիզուրան, անձին որպես մեղադրյալ ներգրավելու պահը որոշում է քննիչը: Այս հանգամանքը գործնականում հանգեցնում է նրան, որ որոշ դեպքերում նման որոշում կայացվում է նախաքննության ավարտից անմիջապես առաջ, որով մեղադրյալը զրկվում է իր դատավարական իրավունքների իրացումից: Չի կարելի անձին մեղադրանքի առարկայով հարցաքննել որպես վկա:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքը սահմանում է, որ անձին որպես մեղադրյալ ներգրավելու որոշման մեջ պետք է նշվեն նաև «(...) մեղադրանքի ձևակերպումը՝ նշելով հանցագործության տեղը, ժամանակը, եղանակը և մյուս հանգամանքները, որքանով դրանք պարզված են գործի նյութերով»: ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 202-րդ հոդվածը չի սահմանում, որ անձին որպես մեղադրյալ ներգրավելու որոշման

մեջ պետք է նշվեն նաև այն ապացույցները, որոնք հիմք են տվել նրա նկատմամբ նման որոշում կայացնելու համար:

Ինչպես արդեն նշվել է, մեղադրանքն առաջադրելուց հետո մեղադրյալին պետք է ժամանակ տրվի պատրաստվելու ցուցմունք տալու համար: Այս հարցում ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 212-րդ հոդվածը կատարելագործման կարիք ունի: Ըստ այդ հոդվածի՝ «քննիչը պարտավոր է մեղադրյալին հարցաքննել նրան մեղադրանք առաջադրելուց հետո՝ 24 ժամվա ընթացքում, իսկ մեղադրյալի խուսափելու կամ նրա նկատմամբ հետախուզում հայտարարելու դեպքում՝ նրան բերման ենթարկելուց 48 ժամվա ընթացքում»: «Ընթացքում» բառը նշանակում է ինչպես 24 ժամվա սկզբում, այնպես էլ՝ 23 ժամ 59 րոպե նրանալու պահին:

Ինչ վերաբերում է մեղադրյալին հասկանալի լեզվով մեղադրանք առաջադրելուն, ապա խոսքը դատավարության լեզվի սկզբունքի պահպանման մասին: Մեղադրյալին նման հնարավորություն պետք է տրվի ոչ միայն մեղադրանք առաջադրելու ու նրան հարցաքննելու ժամանակ, այլ նաև դատավարության ամբողջ ընթացքում: Որևէ խոսք չի կարող լինել մեղադրյալի ցանկացած իրավունքի իրացման մասին, եթե նա չի տիրապետում դատավարության լեզվին⁴¹:

6.2. Բավարար ժամանակ և հնարավորություններ պաշտպանությունը նախապատրաստելու համար

«Ժամանակ» և «հնարավորություն» հասկացությունները մեծամասամբ փոխկապակցված են: Բավարար ժամանակի իրավունքի ելությունն այն է, որ խոչընդոտի ազգային դատարանների կողմից գործերի շուտափույթ քննությանը, ինչը մեղադրյալներին զրկում է իրենց պաշտպանությունը պատշաճ կերպով կազմակերպելու իրավունքից: Հարկ է նշել, որ այս իրավունքի վերաբերյալ ՄԻԵԴ-ի նախադեպերը բավականին սահմանափակ

⁴¹ Տես՝ Մ.Գ.Խաչատրյան, «Արդարացի դատական քննության իրավունք».-Եր., 2004, էջեր 48-54:

են: ՄԻԵԴ-ը յուրաքանչյուր դեպքում կոնվենցիոն պահանջների պահպանումը որոշում է ելնելով տվյալ գործի առանձնահատկություններից և մի շարք այլ հանգամանքներից, մասնավորապես՝ գործի բնույթն ու բարդությունը, ինչպես նաև այն փուլը, որում գտնվում է դատավարությունը: Օրինակ՝ Campbell և Fell-ի գործում ՄԻԵԴ-ը 5-օրյա ժամկետի տրամադրումն անկարգություների մասին կարգապահական դատավարությանը մասնակցելու համար՝ դիտել էր բավարար ժամանակ: Նույն կերպ ՄԻԵԴ-ը բավարար էր համարել 15-օրյա ժամկետի տրամադրումը բժշկի կողմից առանց որևէ հիմքի դեղատոմսեր դուրս գրելու համար կարգապահական դատավարությանը մասնակցելու համար:

ՄԻԵԴ-ն այս նույն դիրքորոշումն է որդեգրել նաև «բավարար հնարավորություններ» հասկացության համար: Վերջինս որոշվում է գործի կոնկրետ հազամանքներով, սակայն մի շարք հնարավորություններ պետք է հաշվի առնել որպես հիմնական, մասնավորապես՝ պաշտպանի հետ հաղորդակցվելու, գործի նյութերին ծանոթանալու մեղադրյալի իրավունքները, և այլն: Սակայն պետք է նշել, որ այս իրավունքը ևս ենթակա է սահմանափակման, օրինակ՝ այն դեպքում, երբ կարգապահական զանցանքի համար մեղադրյալին ժամանակավորապես տեղավորել էին կարգապահական խցում և արգելել էին տեսակցել պաշտպանին, 6-րդ հոդվածի խախտում չի դիտարկվել, քանի որ հաշվի էր առնվել, որ մյուս ժամանակահատվածում մեղադրյալի այս իրավունքը սահմանափակված չի եղել: Բացի դրանից, պետք է նշել նաև, որ պետությունները պետք է ապահովեն այնպիսի իրավական և գործնական ընթացակարգեր, որոնց միջոցով կկարողանան ապահովել գործի ողջամիտ քննության և «բավարար ժամանակի» միջև ճիշտ հավասարակշռությունը⁴²:

⁴² Stu՝ Y.Grozev, D.Vitkauskas, S.L.Anthony, D. Straisteanu, D.Vedernikova, “Right to a fair trial under European Convention on Human Rights (Article 6): Interights manual for lawyers” Interights, 2007, էջեր 78-81:

Դատարանը գտել է, որ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3 (a) և 3 (b) կետերը փոխկապակցված են, և որ առաջադրված մեղադրանքի բնույթի և հիմքի մասին տեղեկացվելու իրավունքը պետք է դիտարկվի իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու՝ մեղադրյալի իրավունքի լույսի ներքո (**Pelissier and Sassi v. France, 1999 թվականի մարտի 25-ի Մեծ պալատի որոշում, կետ 55, Borisova v. Bulgaria, 2006 թվականի դեկտեմբերի 21-ի վճիռ, կետ 41**):

Դատարանը հիշեցրել է, որ 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի պահանջները պետք է դիտվեն որպես 6-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված արդար դատաքննության իրավունքի առանձնահատուկ տեսակետներ (**Galstyan v. Armenia, 2007 թվականի նոյեմբերի 15-ի վճիռ, կետ 83**):

Դատարանը հիշեցրել է, որ 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի (բ) ենթակետը երաշխավորում է մեղադրյալին «բավարար ժամանակ ու հնարավորություններ՝ իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու համար», և այդ իսկ պատճառով ենթադրում է, որ ի շահ՝ ինքնուրույն իրականացվող նրա պաշտպանական գործունեությունը կարող է ներառել այն ամենը, ինչն «անհրաժեշտ է» հիմնական դատավարությունը կազմակերպելու համար: Մեղադրյալը պետք է հնարավորություն ունենա պատշաճ կերպով կազմակերպելու իր պաշտպանությունը և առանց սահմանափակումների՝ կապված գործին վերաբերող բոլոր պաշտպանական փաստարկները դատարանին ներկայացնելու հնարավորության հետ, դրանով իսկ ազդեցություն ունենալ դատավարության արդյունքի վրա (**Can v. Austria, Յանձնաժողովի 1984 թվականի հուլիսի 12-ի զեկույցը, կետ 53, Connolly The United Kingdom, 1996 թվականի հունիսի 26-ի որոշում, Mayzit v. Russia, 2005 թվականի հունվարի 20-ի վճիռ, կետ 78**): Ավելին, այն հնարավորությունները, որոնցից յուրաքանչյուր ոք, ում ներկայացված է քրեական մեղադրանք, պետք է կարողանա օգտվել, ներառում

են նաև իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու նպատակով ամբողջ վարույթի ընթացքում իրականացված քննության արդյունքներին անձամբ ծանոթանալու հնարավորություն (**C. G. P. v. The Netherlands անընդունելիության մասին 1997 թվականի հունվարի 15-ի որոշում, Foucher v. France, 1997 թվականի մարտի 18-ի վճիռ, կետեր 26-38**): Մեղադրյալին տրամադրված ժամանակի և հնարավորությունների բավարար լինելը պետք է գնահատվի յուրաքանչյուր առանձին գործի հանգամանքների լույսի ներքո (**Galstyan v. Armenia, 2007 թվականի նոյեմբերի 15-ի վճիռ, կետ 84**):

Դատարանը հիշեցրել է, որ քրեական գործերով արագացված դատաքննության առկայությունն ու կիրառումն ինքնին չեն հակասում Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի պահանջներին, քանի դեռ դրանք տրամադրում են հողվածով սահմանված բոլոր անհրաժեշտ երաշխիքները (**Galstyan v. Armenia 2007 թվականի նոյեմբերի 15-ի վճիռ, կետ 85**)⁴³:

6.3. Անձամբ կամ ներկայացուցչի միջոցով պաշտպանվելու իրավունք

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի c) կետում նախատեսված իրավունքն արդար դատական քննության իրավունքի անբաժանելի մասն է: Վերջինս բաղկացած է երեք առանձին տարրերից, մասնավորապես՝ իրեն անձամբ պաշտպանելու իրավունքը, որոշ հանգամանքներում պաշտպան ընտրելու իրավունքը և անվճար իրավաբանի օգնությունից օգտվելու իրա-

⁴³ Տես՝ Ն.Կարապետյան, Ն.Մանասյան և Կ.Արզումանյան, «Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումները» /ընդ. խմբ. Ա.Սկրտունյանի/-Երևան, Եվրոպայի խորհուրդ, 2012, էջեր 242-243:

վունքը՝ միջոցների անբավարարության և արդարադատության շահերից բխելու պահանջների դեպքում⁴⁴:

«Պակեվին ընդդեմ Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության» գործով ՄԻԵԴ-ը սահմանել է, որ «(...) Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի c) ենթակետը քրեական հանցագործության կատարման մեջ մեղադրվողի համար երաշխավորում է հետևյալ երեք իրավունքը. պաշտպանվել անձամբ, ունենալ իր կողմից ընտրված պաշտպան և, որոշակի պայմաններում՝ ունենալ իրեն անվճար նշանակված պաշտպան»:

Այսպիսով, Կոնվենցիան, առաջին հերթին, ամրագրում է մեղադրյալի՝ իրեն անձամբ պաշտպանելու իրավունքը: Այսինքն՝ անձի պաշտպանության իրավունքը դիտվում է որպես նրա սոցիալական պաշտպանության ձևերից մեկը: Այստեղ նկատի է առնվում անձի ազատության խնդիրը՝ այն իմաստով, որ անձին ոչ մի պարագայում չի կարելի ստիպել պաշտպան ունենալ, եթե նա նման ցանկություն չունի, և այդ ցանկությունն իրական է⁴⁵:

Սակայն այս իրավունքը բացարձակ բնույթ չի կրում, մասնավորապես, առանձին անդամ պետությունների իրավունքը նախատեսում է, որ մեղադրյալի՝ իրեն անձամբ պաշտպանելու իրավունքը կարող է սահմանափակվել որոշ դեպքերում, օրինակ՝ երբ անձը մեղադրվում է առանձնապես ծանր հանցագործությունների մեջ:

Սակայն, ի տարբերություն այս տարրի, Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի c) ենթակետում ամրագրված երկրորդ իրավունքը՝ մեղադրյալի՝ պաշտպան ընտրելու իրավունքը, բացարձակ իրավունք է: Այդ իրավունքը չի կարող սահմանափակվել ոչ մի պարագայում. մեղադրյալն ազատ է պաշտպանի ընտրության հարցում:

⁴⁴ Տես՝ Y.Grozev, D.Vitkauskas, S.L.Anthony, D. Straisteanu, D.Vedernikova, "Right to a fair trial under Convention on Human Rights (Article 6): Interights manual for lawyers" Interights, 2007, էջ 76:

⁴⁵ Տես՝ Մ.Գ.Խաչատրյան, «Արդարացի դատական քննության իրավունք».-Եր., 2004, էջեր 40-45:

ՄԻԵԴ-ն իր նախադեպային իրավունքում սահմանել է, որ կասկածյալին անվճար իրավաբանական օգնություն տրամադրելու նասին որոշում կայացնելիս պետական իրավասու մարմինները պետք է հաշվի առնեն մեղադրյալի նյութական դրությունն ու արդարադատության շահը, որում ներառվում է առաջադրված մեղադրանքի բարդությունն ու բնույթը, հավանական պատժի խստությունը, ինչպես նաև մեղադրյալի կողմից իր շահերն անձամբ ներկայացնելու հնարավորությունը: Հարկ է նշել, որ «արդարադատության շահը» պետք է հաշվի առնել բոլոր ատյաններում գործի քննության ժամանակ:

Մեղադրյալն օգտվում է սեփական ընտրությամբ պաշտպան ունենալու իրավունքից միայն անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցների առկայության դեպքում: Այն պարագայում, երբ դրանք բացակայում են, մեղադրյալն ստիպված է պաշտպանվել ինքնուրույն, եթե, իհարկե, «արդարադատության շահը» չի պահանջում իրավական ներկայացուցչություն: Այն դեպքում, երբ մեղադրյալին տրամադրվում է իրավաբանական օգնություն, նա չի կարող ընտրել իր պաշտպանին կամ այդ հարցի վերաբերյալ ստանալ խորհրդատվություն: Բավարար ֆինանսական միջոցների առկայության դեպքում էլ պաշտպան ընտրելու իրավունքը բացարձակ չէ. պետությունն իրավասու է կարգավորելու իր դատարանում պաշտպանի ներկայությունը և, որոշակի հանգամանքների առկայության դեպքում, արգելել առանձին անձանց մուտքը դատարան: Օրինակ՝ պաշտպանների թվի սահմանափակումը (առավելագույնը՝ 3 պաշտպան), ովքեր կարող են իրականացնել մեղադրյալի պաշտպանությունը, Կոմվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի «c» կետին հակասող դրույթ ՄԻԵԴ-ը չի ճանաչել: Քննարկվող իրավունքի խախտում չի դիտարկվել նաև այն պաշտպանների ներկայությունը դատավարությանը, ովքեր կասկածվել են ակտիվ քրեական կապեր պաշտպանելու մեջ և

տվյալ գործով էլ մեղադրյալին նման մեղադրանք է առաջադրված եղել⁴⁶:

Դատարանը հիշեցրել է, որ չնայած ոչ բացարձակ իմաստով, սակայն յուրաքանչյուր անձի, ում ներկայացվել է քրեական մեղադրանք, իրավունքը՝ արդյունավետորեն ներկայացվել պաշտպանի կողմից, անհրաժեշտության դեպքում նաև պետության կողմից նշանակված փաստաբանի միջոցով, հանդիսանում է արդար դատաքննության հիմնարար բնութագրիչներից մեկը (**Krombach v. France, 2001 թվականի փետրվարի 13-ի վճիռ, կետ 89**): Ավելին, 6-րդ հոդվածը կարող է կիրառելի լինել նաև մինչև գործը դատարան ուղարկելը, եթե հավանական է, որ դատավարության արդարացիությունը կարող է լրջորեն վնասվել, եթե ի սկզբանե չկատարվեն հոդվածի պահանջները (**Imbrioscia v. Switzerland, 1993 թվականի նոյեմբերի 24-ի վճիռ, կետ 36, Ocalan v. Turkey, 2005 թվականի մայիսի 12-ի Մեծ պալատի վճիռ, կետ 131**): Նախաքննության ընթացքում 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի և 3-րդ մասի (c) կետի պահանջների կիրառման եղանակը կախված է վարույթի առանձնահատկություններից և տվյալ գործի հանգամանքներից: Սովորաբար 6-րդ հոդվածը պահանջում է, որ մեղադրյալին թույլ տրվի պաշտպան ունենալ ոստիկանության կողմից իրականացվող հարցաքննության հենց նախնական փուլից (**John Murray v. The United Kingdom, 1996 թվականի փետրվարի 8-ի վճիռ, կետ 63, Ocalan v. Turkey, 2005 թվականի մայիսի 12-ի Մեծ պալատի վճիռ, կետ 131**): Այնուհետև, Դատարանը հիշեցրել է, որ մեղադրյալի՝ քրեական դատավարությանն արդյունավետորեն մասնակցելու իրավունքը ընդհանուր առմամբ ներառում է ոչ միայն ներկա գտնվելու, այլև, եթե անհրաժեշտ է՝ իրավական օգնություն ստանալու իրավունքը

⁴⁶ Stu` Y.Grozev, D.Vitkauskas, S.L.Anthony, D. Straisteanu, D.Vedernikova, “Right to a fair trial under European Convention on Human Rights (Article 6): Interights manual for lawyers” Interights, 2007, էջեր 77-79:

(Lagerblom v. Sweden, 2003 թվականի հունվարի 14-ի վճիռ, կետ 49, Galstyan v. Armenia, 2007 թվականի նոյեմբերի 15-ի վճիռ, կետ 89, Ocalan v. Turkey, 2003 թվականի մարտի 12-ի վճիռ, կետ 140):

Դատարանը հիշեցրել է, որ Կոնվենցիայով երաշխավորված իրավունքներից հրաժարումն այնքանով, որքանով դա թույլատրելի է, պետք է հաստատված լինի հստակ ձևով և պետք է զուգորդվի նվազագույն երաշխիքներով, որոնք համապատասխանում են դրա կարևորությանը **(Colozza v. Italy, 1985 թվականի փետրվարի 12-ի վճիռ, կետ 28, Oberschlick v. Austria, 1991 թվականի մայիսի 23-ի վճիռ, կետ 51, Sejdovic v. Italy, Մեծ պալատի 2006 թվականի մարտի 1-ի վճիռ, կետ 86, Galstyan v. Armenia, 2007 թվականի նոյեմբերի 15-ի վճիռ, կետ 90):**

Զնայած Կոնվենցիայով երաշխավորված որոշ իրավունքների բնույթն այնպիսին է, որ բացառում է դրանք իրականացնելու իրավունքից հրաժարումը **(De Wilde, Ooms and Versyp, 1971 թվականի հունիսի 18-ի վճիռ, կետ 65)**, այնուամենայնիվ, նույնը չի կարելի ասել որոշ այլ իրավունքների մասին **(Albert and Le Compte v. Belgium, 1983 թվականի փետրվարի 10-ի վճիռ, կետ 35)**: 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի (c) կետի տեքստից ակնհայտ է, որ մեղադրյալն ունի իրեն պաշտպանելու այլընտրանք՝ «անձամբ կամ իր ընտրած դատապաշտպանի միջոցով»: Այսինքն՝ սովորաբար հոդվածի պահանջներին չի հակասի, եթե մեղադրյալն իր կամքով ներկայացնում է ինքն իրեն, եթե, իհարկե, արդարադատության շահերն այլ բան են պահանջում **(Galstyan v. Armenia, 2007 թվականի նոյեմբերի 15-ի վճիռ, կետ 91):**

Դատարանը հիշեցնում է «Իմբրիոսիան ընդդեմ Շվեյցարիայի» (Imbrioscia v. Switzerland) 1993թ. նոյեմբերի 24-ի իր վճիռը, համաձայն որի՝ 6-րդ հոդվածը և հատկապես դրա 3-րդ կետը կարող են կիրառելի լինել նախքան գործը

դատաքննության ուղարկելը, եթե դատաքննության արդար ընթացքը կարող է լրջորեն խաթարվել հենց սկզբում՝ այդ դրույթի խախտման հետևանքով (**Imbrioscia v. Switzerland, 1993 թվականի նոյեմբերի 24-ի վճիռ, կետ 36**): Ինչպես նշվել է այդ դատավճռում՝ այն ձևը, որով 6-րդ հոդվածի 3(c) կետը պետք է կիրառվի նախնական քննության ժամանակ, կախված է դատավարության առանձնահատկություններից և գործի հանգամանքներից (**Imbrioscia v. Switzerland, 1993 թվականի նոյեմբերի 24-ի վճիռ, կետ 38**):

Նախնական փուլում ոստիկանության հարցաքննության ժամանակ մեղադրյալի դրսևորած վերաբերմունքի առնչությամբ ազգային օրենքները կարող են նախատեսել հետևանքներ, որոնք որոշիչ են հետագա քրեական դատավարության ընթացքում պաշտպանության հեռանկարների համար: Այս հանգամանքներում 6-րդ հոդվածը սովորաբար պահանջում է, որ արդեն իսկ ոստիկանության կողմից հարցաքննության սկզբնական փուլերում մեղադրյալին թույլ տրվի օգտվել փաստաբանի օժանդակությունից: Այնուամենայնիվ, բավարար պատճառների առկայության դեպքում այդ իրավունքը, որը բառացիորեն շարադրված է Կոնվենցիայում, կարող է սահմանափակվել ենթարկվել: Յուրաքանչյուր դեպքում հարցն այն է, թե արդյոք նման սահմանափակումը դատավարության ամբողջականության տեսանկյունից մեղադրյալին զրկե՞լ է արդար դատավարության հնարավորությունից (**John Murray v. UK, 1996 թվականի փետրվարի 8-ի վճիռ, կետեր 62-63**):

6-րդ հոդվածի 3-րդ կետը պարունակում է 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի ընդհանուր սկզբունքի առանձնահատուկ կիրառությունների թվարկումներ: Տարբեր իրավունքներ, որոնց ոչ սպառիչ ցանկը ներկայացվում է 3-րդ կետում, արտացոլում են քրեական դատավարությունում արդար դատաքննության գաղափարի որոշ կողմերը (...) 3-րդ կե-

տի համապատասխանությունը վերանայելիս չպետք է մոռանալ և արմատներից զատել նրա հիմնական նպատակը (**Artico v Italy, 1980 թվականի մայիսի 13-ի վճիռ, կետ 32**):

Դատարանը նշել է, որ ինչպես իրավացիորեն նկատել են Յանձնաժողովի պատվիրակները, 6-րդ հոդվածի 3(c) կետը խոսում է «օժանդակության», ոչ թե «առաջադրման» մասին: Չուտ առաջադրումն արդյունավետ օժանդակություն չի ապահովում, քանի որ իրավաբանական օգնություն տրամադրելու համար նշանակված փաստաբանը կարող է մահանալ, ծանր հիվանդանալ, տևական ժամանակով հեռացվել գործունեությունից կամ խուսափել իր պարտականությունների կատարումից: Նման իրավիճակի մասին տեղյակ պահվելու դեպքում իշխանությունները կամ պետք է փոխարինեն նրան, կամ ստիպեն նրան կատարել իր պարտականությունները: Կառավարության սահմանափակ մեկնաբանության ընդունումը կհանգեցնի անողջամիտ և՝ ինչպես (c) ենթակետի շարադրանքին, այնպես էլ ամբողջությամբ վերցրած 6-րդ հոդվածի կառուցվածքին անհամապատասխան արդյունքների: շատ դեպքերում անվճար իրավաբանական օգնությունը կարող է արժեք չունենալ (**Artico v. Italy, 1980 թվականի մայիսի 13-ի վճիռ, կետ 33**):

Այն ձևը, որով 6-րդ հոդվածի 1-ին և 3(c) կետերը պետք է կիրառվեն նախաքննության ժամանակ, կախված է տվյալ վարույթի առանձնահատկություններից և գործի հանգամանքներից (**Berlinski v. Poland, 2002 թվականի հունիսի 20-ի վճիռ, կետ 75**):

Թեպետ ոչ բացարձակ, սակայն քրեական հանցագործության մեջ մեղադրվող յուրաքանչյուր անձի՝ փաստաբանի միջոցով արդյունավետորեն պաշտպանվելու իրավունքը, որն անհրաժեշտության դեպքում նշանակվում է պաշտոնապես, արդար դատաքննության հիմնարար առանձնահատկություններից մեկն է: Անձը, ով մեղադր-

վում է քրեական հանցագործության համար, չի կորցնում իր իրավունքի ապահոված օգուտն այն պատճառով, որ ներկա չէ դատավարությանը: Եթե նույնիսկ օրենսդիր մարմինը պետք է կարողանա կանխել անհարգելի բացակայությունները, չի կարող պատժել իրավաբանական օգնության իրավունքից բացառություններ անելու միջոցով (**Krombach v. France, 2001 թվականի փետրվարի 13-ի վճիռ, կետ 89**):

Մեծ պալատը համաձայնել է դիմողի՝ իր փաստաբանների հետ առանց երրորդ կողմի անձանց ներկայության մեկուսի հաղորդակցվելու անկարողության կապակցությամբ Պալատի տված գնահատականին. «(...) մեղադրյալի՝ իր իրավաբանական ներկայացուցչի հետ երրորդ անձանցից մեկուսի պայմաններում հաղորդակցվելու իրավունքը ժողովրդավարական հասարակությունում արդար դատաքննության հիմնական պահանջներից մեկն է և բխում է Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3(c) կետից: Եթե փաստաբանը չի կարող առանց այսպիսի վերահսկողության խորհրդակցել իր պաշտպանյալի հետ և նրանից ստանալ գաղտնի հրահանգներ, ապա նրա օժանդակությունը զգալիորեն կզրկվի օգտակարությունից, մինչդեռ Կոնվենցիան նպատակ ունի երաշխավորել գործնական և գործուն իրավունքները (**S. v. Switzerland, 1991 թվականի նոյեմբերի 28-ի վճիռ, կետ 48**): Պաշտպանության կողմի՝ մեղադրյալի և նրա փաստաբանների միջև հանդիպումների գաղտնիության երաշխավորման իրավունքների կարևորությունը հաստատվել է բազմաթիվ միջազգային փաստաթղթերում, ներառյալ եվրոպական փաստաթղթերում (**Brennan v. the United Kingdom, 2001 թվականի հոկտեմբերի 16-ի վճիռ, կետեր 38-40**): Այնուամենայնիվ, ինչպես նշվել է վերը, (...) մեղադրյալի հաղորդակցությունն իր փաստաբանի հետ կարող է սահմանափակվել, եթե հիմնավոր պատճառ կա: Համապատասխան հարցն այն է, թե

արդյոք, ամբողջության մեջ դիտարկելով վարույթը, կարելի՞ է ասել, որ այդ սահմանափակումը զրկել է մեղադրյալին արդար դատաքննությունից (**Ocalan v. Turkey, 2005 թվականի մայիսի 12-ի Մեծ պալատի վճիռ, կետ 133, Ocalan v. Turkey, 2003 թվականի մարտի 12-ի վճիռ, կետ 146**)⁴⁷:

Հարկ է նշել, որ ՀՀ գործող օրենսդրությունն ամբողջությամբ համապատասխանում է քննարկվող իրավունքի՝ կոնվենցիոն պահանջներին: Նախ՝ այս իրավունքն ամրագրված է ՀՀ Սահմանադրության 20-րդ հոդվածում, ապա ավելի մանրամասն կարգավորված է ճյուղային իրավունքի նորմերով: Հիշյալ նորմերի ամբողջությունը պետությանը պարտավորեցնում է ապահովել արդյունավետ ընթացակարգեր և ճկուն կառուցակարգեր, որոնք յուրաքանչյուրի համար կապահովեն իրավաբանական օգնության արդյունավետ և հավասար հասանելիությունը՝ անկախ որևէ հանգամանքից: Իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունքը երաշխիք է հանդիսանում Սահմանադրությամբ ամրագրված այլ իրավունքների, մասնավորապես, իրավունքների և ազատությունների դատական, ինչպես նաև պետական այլ մարմինների առջև իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների իրավունքի (հոդված 18, մաս 1), իրավունքները և ազատություններն օրենքով չարգելված բոլոր միջոցներով պաշտպանելու իրավունքի (հոդված 18, մաս 2), խախտված իրավունքները վերականգնելու, ինչպես նաև իրենց ներկայացված մեղադրանքի հիմնավորվածությունը պարզելու համար հավասարության պայմաններում, արդարության բոլոր պահանջների պահպանմամբ, անկախ և անկողմնակալ դատարանի կողմից ողջամիտ ժամկետում իր գործի հրապարակային քննության իրավունքի (հոդված 19, մաս 1) իրականացման համար և սերտորեն կապված է դրանց հետ: Այս իրավունքը չի կա-

⁴⁷ Տես՝ Ն.Կարապետյան, Ն.Մանասյան և Կ.Արզումանյան, «Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումները» /ընդ. խմբ. Ա.Սկրտունյանի/-Երևան, Եվրոպայի խորհուրդ, 2012, էջեր 243-249:

րող սահմանափակվել ոչ մի պարագայում (հոդվածներ 43 եւ 44):

Օրենքով չարգելված միջոցների շարքին է դասվում նաև սեփական իրավունքներն ու ազատություններն իրավաբանական օգնություն ստանալու եղանակով պաշտպանելը:

Միաժամանակ, անձի՝ իրավաբանական օգնություն ստանալու օբյեկտիվ պահանջն անհրաժեշտություն է դարձնում ոչ միայն նշված իրավունքի անրագրումը, այլև դրա իրականացման երաշխիքների սահմանումը: Սահմանադրությամբ երաշխավորվող այս իրավունքի էությունից և բնույթից բխում է, որ այն պետք է բավարարի հանրաճանաչ չափանիշները, քանզի պետությունն ապահովում է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը՝ միջազգային իրավունքի սկզբունքներին ու նորմերին համապատասխան (ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի 2-րդ մաս): Դա նշանակում է, որ երաշխավորվող իրավաբանական օգնությունը պետք է լինի որակյալ, այսինքն՝ տրամադրվի բարձր որակավորում ունեցող մասնագետի կողմից և ապահովի անձի իրավունքների և օրինական շահերի պատշաճ պաշտպանությունը կամ խախտված իրավունքների վերականգնումը համապատասխան ոլորտում: Իրավաբանական օգնության որակյալ լինելն ընդգծում է պետության կողմից երաշխավորվող իրավունքի նշանակությունը: Այլ կերպ ասած՝ դրա համար անհրաժեշտ է, որ իրավաբանական օգնությունը ցույց տրվի ձեռնհաս անձի՝ մասնագետի կողմից: Որպես այդպիսին Հայաստանի Հանրապետությունում հանդես են գալիս այդ նպատակով հատուկ ստեղծված կառույցի (փաստաբանության) ներկայացուցիչները՝ փաստաբանները, որոնց կողմից իրավաբանական օգնության տրամադրման կարգը սահմանված է 2004 թվականի դեկտեմբերի 14-ին ընդունված՝ «Փաստաբանության մասին» ՀՀ օրենքով:

Իրավաբանական օգնություն ստանալու իրավունքի անհրաժեշտ բաղադրատարրերից է հանդիսանում որոշակի դեպքերում դրա անհատուցելիությունը: Սահմանադրությունը երաշ-

խավորում է, որ օրենքով նախատեսված դեպքերում իրավաբանական օգնությունը ցույց է տրվում պետական միջոցների հաշվին: Նշված դրույթի ուժով պետությունն իրավական և սոցիալական պատասխանատվություն է ստանձնում բավարար ֆինանսական և այլ միջոցներ տրամադրել այն անձանց իրավաբանական ծառայություններ մատուցելու համար, ովքեր գտնվում են սոցիալական անբարենպաստ վիճակում: Վերջիններս պետք է զրկված չլինեն իրենց իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության համար փաստաբանին դիմելու հնարավորությունից:

Պետական միջոցների հաշվին տրամադրվող փաստաբանը պետք է ունենա այնպիսի փորձ և ձեռնհասություն, որն անհրաժեշտ է նմանատիպ իրավիճակում հայտնված ցանկացած այլ անձի իրավունքների պաշտպանության պատշաճ մակարդակ ապահովելու համար: ՀՀ օրենսդրության համաձայն՝ պետական միջոցների հաշվին իրավաբանական օգնության տրամադրումը երաշխավորվում է միայն քրեական և, մասնակիորեն՝ քաղաքացիական գործերով: Ըստ «Փաստաբանության մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի՝ պետությունը երաշխավորում է անվճար իրավաբանական օգնությունը քրեական գործերով՝ Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանված կարգով:

Պետական միջոցների հաշվին տրամադրվող իրավաբանական օգնությունն ապահովվում է փաստաբանների պալատը՝ իր կազմում գործող ստորաբաժանման՝ հանրային պաշտպանի գրասենյակի միջոցով՝ «Փաստաբանության մասին» ՀՀ օրենքի 41 և 42-րդ հոդվածներով սահմանված կարգով: Անվճար իրավաբանական օգնություն կարող է ցույց տրվել նաև փաստաբանի նախաձեռնությամբ:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքը չի սահմանել քրեական գործերով անվճար իրավաբանական օգնություն տրամադրելու հստակ կարգ և դեպքեր: Համաձայն ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 10-րդ հոդվածի 5-րդ մասի՝ քրեա-

կան վարույթն իրականացնող մարմինը կարող է որոշում կայացնել կասկածյալին կամ մեղադրյալին անվճար իրավաբանական օգնություն տրամադրելու մասին՝ ելնելով նրա գույքային դրույթունից: Ինչպես տեսնում ենք, քրեական գործերով անվճար իրավաբանական օգնության տրամադրումը քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի համար իրավունք է, այլ ոչ թե պարտականություն, և թողնված է նրա հայեցողությանը: Օրենսդրական նման կարգավորումն ուղղակի հակասության մեջ է մտնում սահմանադրորեն ամրագրված պետության պարտականության հետ, որն անվերապահ է: Բացի դրանից, ո՛չ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրքը, ո՛չ «Փաստաբանության մասին» ՀՀ օրենքը և ո՛չ էլ որևէ այլ իրավական ակտ չեն սահմանում կասկածյալի կամ մեղադրյալի գույքային դրույթունը որոշելու չափանիշները: Այդ պարագայում սահմանադրական երաշխիքը մնում է չիրացված:

Պաշտպան ունենալու իրավունքը հանցանքի կատարման մեջ կասկածվող կամ մեղադրվող (քրեական հետապնդման մեջ գտնվող) անձին օրենքով վերապահված կարևորագույն իրավունքներից մեկն է: Թեև այն հաճախ նույնացվում է քրեական գործերով արդարադատության իրականացման հիմնարար սկզբունքներից մեկի՝ կասկածյալի և մեղադրյալի պաշտպանության իրավունքի և դրա ապահովման հետ, սակայն իրականում հանդիսանում է դրա մի տարրը: Անձի համար պաշտպան ունենալու իրավունքը մեղադրանքը վիճարկելու, իր իրավունքներն ու օրինական շահերը պաշտպանելու հնարավորություններից մեկն է: Միաժամանակ, այն իրական երաշխիք է կասկածյալին և մեղադրյալին տրված մնացած իրավունքների (ցուցմունքներ տալու, նյութեր ներկայացնելու, միջնորդություններ հարուցելու, բողոքներ ներկայացնելու, գործի նյութերին ժանոթանալու և այլնի) իրականացման համար, քանի որ մեղադրանքից պաշտպանվելու ընթացքում անձն իր պաշտպանից ստանում է նաև իրավաբանական օգնություն՝ օրենքով չարգելված բոլոր միջոցներով:

Օրենքի ուղղակի կարգավորման ուժով (ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 68-րդ հոդվածի 1-ին մաս) քրեական գործով որպես պաշտպան կարող է հանդես գալ միայն փաստաբանը, այսինքն՝ այն անձը, ով օրենքով սահմանված կարգով ստացել է փաստաբանական գործունեություն իրականացնելու արտոնագիր, փաստաբանների պալատի անդամ է և երդում է տվել («Փաստաբանության մասին» ՀՀ օրենքի 17-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Դա նշանակում է, որ պետությունը երաշխավորում է որպես պաշտպան ընդգրկված յուրաքանչյուր փաստաբանի ձեռնհասությունը: Պաշտպանի դատավարական գործունեության նպատակն է պարզել մեղադրանքը հերքող, կասկածյալի կամ մեղադրյալի պատասխանատվությունը բացառող կամ պատիժը և դատավարական հարկադրանքի միջոցները մեղմացնող հանգամանքները, պաշտպանել կասկածյալի և մեղադրյալի օրինական շահերն ու իրավաբանական օգնություն ցույց տալ նրանց: Նշված առաքելությունն իրականացնելու համար պաշտպանն օժտված է իրավունքների լայն շրջանակով՝ ծանոթանալ առաջադրված մեղադրանքին, առանձին, խորհրդապահական կարգով, անարգել տեսակցել իր պաշտպանյալի հետ, մասնակցել իր միջնորդությամբ կամ իր պաշտպանյալի մասնակցությամբ իրականացվող քննչական կամ այլ դատավարական գործողություններին, քրեական գործով ձեռք բերել նյութեր, դրանք ներկայացնել քրեական գործին կցելու և հետազոտելու համար, նախաքննության ավարտման պահից ծանոթանալ գործի բոլոր նյութերին, հարուցել միջնորդություններ, ներկայացնել բացարկներ և բողոքներ, մասնակցել բոլոր ատյանների դատարանների նիստերին և այլն (ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 73-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Միաժամանակ, պաշտպանն իրավունք չունի կատարել պաշտպանյալի շահերին հակասող որևէ գործողություն, հրապարակել այն տեղեկությունները, որոնք իրեն հայտնի են դարձել իրավաբանական օգնություն ցույց տալու ընթացքում, ինքնակամ դադարեցնել իր լիազորությունները, ինչպես նաև կատարել օրենքով արգելված մի շարք այլ գործո-

ղություններ (ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 73-րդ հոդվածի 2-4-րդ մասեր):

Ձերբակալման, խափանման միջոց ընտելու կամ մեղադրանքի առաջադրման պահից իր ընտրությամբ պաշտպան ունենալու անձի իրավունքի իրականացումն ապահովվում է նաև պետական իշխանության լիազոր մարմինների կամ պաշտոնատար անձանց վրա դրված մի շարք պարտականություններով: Այսպես, քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը պարտավոր է կասկածյալին և մեղադրյալին բացատրել նրանց իրավունքները և ապահովել օրենքով չարգելված բոլոր միջոցներով մեղադրանքից նրանց պաշտպանվելու փաստացի հնարավորությունը: Քրեական վարույթն իրականացնող մարմինն իրավունք չունի որևէ մեկին երաշխավորել հրավիրելու որևէ պաշտպանի: Բացի դրանից, կասկածյալի կամ մեղադրյալի կողմից իր իրավունքներից օգտվելը կամ դրանցից օգտվելուց հրաժարվելը չի կարող մեկնաբանվել ի վնաս նրա և նրա համար առաջացնել որևէ անբարենպաստ հետևանք:

Մեկնաբանվող դրույթի գլխավոր առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ երկրի Հիմնական օրենքը հստակ նախանշում է այն պահը, որից սկսած անձը կարող է իրացնել սահմանադրական իր իրավունքը: Պաշտպանի մասնակցության սկզբնական պահը պայմանավորվում է ձերբակալման, խափանման միջոց ընտրելու կամ մեղադրանքի առաջադրման հետ, որով էլ քրեական դատավարությունում հենց որոշվում է անձի դատավարական կարգավիճակը՝ կասկածյալ կամ մեղադրյալ: Այսինքն՝ օրենսդրական մակարդակով անձի պաշտպան ունենալու իրավունքը ծագում է նրա նկատմամբ իրավասու մարմինների կողմից քրեական հետապնդում հարուցելու պահից: Սակայն պրակտիկայում այս իրավունքի իրականացումն ապահովելու համար անհրաժեշտ է ելնել ոչ թե դրա ծագման պահի ձևական բնույթից, այլ քրեական հետապնդման կամ մեղադրանքի բովանդակության էությունից, քանի որ գործնականում օրենքի ձևական պահանջները միշտ չէ, որ համընկնում են իրական

իրավիճակների հետ: Մասնավորապես, խոսքը վերաբերում է այն դեպքերին, երբ քրեական ընթացակարգի շրջանակներում իրավաբանորեն կասկածյալի կամ մեղադրյալի դատավարական կարգավիճակ չունեցող անձը փաստացի և օբյեկտիվորեն փաստաբանի կողմից տրամադրվելիք իրավաբանական օգնության կարիք է զգում (օրինակ, բացատրություն տալու համար իրավապահ մարմիններ իրավիրվելու կամ բերման ենթարկվելու դեպքերում):

Պաշտպանության իրավունքի ծագման պահը մեկնաբանելիս ՄԻԵԴ-ը հիմք է ընդունում, այսպես կոչված, ինքնավար հասկացությունները՝ առաջարկելով տեսնել, թե ինչ է թաքնված գործի արտաքին տեսքից այն կողմ և ուսումնասիրել քննարկվող ընթացակարգի բուն էությունը: Այս կապակցությամբ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի ենթատեքստում ՄԻԵԴ-ը հանդես է գալիս «մեղադրանք» հասկացության բովանդակային, այլ ոչ թե ձևական ընկալման օգտին: Հետևաբար, Եվրոպական դատարանը 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի նպատակների համար «մեղադրանքը» ոչ միայն սահմանել է որպես «լիազորված պետական մարմնի կողմից անհատին տրված պաշտոնական ծանուցում այն մասին, որ նա քրեական հանցանք է գործել», այլև նշել է, որ «որոշ ատյաններում այն կարող է այլ միջոցների ձև ստանալ, որոնք կրում են վերոհիշյալ մեղադրանքի ենթադրությունը, և որոնք դրանց նման էականորեն ազդում են կասկածյալի վիճակի վրա»:

Այսպիսով, ՀՀ Սահմանադրության 20-րդ հոդվածի 2-րդ մասը պետք է դիտարկել դրա 1-ին մասի հետ անբաժանելի և տրամաբանական կապի մեջ ու հասկանալ այն իմաստով, որ քրեական ընթացակարգի շրջանակներում յուրաքանչյուրին երաշխավորվում է փաստաբանի կողմից իրավաբանական օգնության տրամադրումը՝ անկախ նրա ձևական (ֆորմալ) դատավարական կարգավիճակից, այդ թվում՝ անկախ կասկածյալ կամ մեղադրյալ ճանաչելու հանգամանքից, եթե պետական իշխանության իրավասու մարմիններն անձի նկատմամբ կիրառել են նրա

ազատությունն ու անձնական անձեռնմխելիությունը, ներառյալ՝ ազատ տեղաշարժվելու իրավունքն իրապես սահմանափակող միջոցներ (օրինակ՝ իշխանության ներկայացուցչի կողմից անձին պահելը, քրեական վարույթն իրականացնող մարմին հարկադրաբար բերելը, առանց որևէ հաղորդակցման մեկուսացնելը, ինչպես նաև ցանկացած այլ գործողություն, որն էապես կսահմանափակի անձի ազատությունն ու անձնական անձեռնմխելիությունը):

Նշված սահմանադրական իրավունքի արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել ոչ միայն անձի ձևական դատավարական կարգավիճակը, այլև նրա փաստացի վիճակը: Անձի նկատմամբ փաստացի իրականացվող քրեական հետապնդումը կարող է դրսևորվել մեղադրական գործունեության տարրեր պարունակող հետևյալ գործողություններում՝ կոնկրետ անձի դեմ քրեական գործ հարուցելով, նրա նկատմամբ քննչական գործողություններ կատարելով (խուզարկություն, ճանաչման ներկայացնել, հարցաքննություն) կամ այլ միջոցառումներ իրականացնելով, որոնք ուղղված են հանցանքի կատարման մեջ նրա ներկացմանը կամ վկայում են նրա նկատմամբ կասկածանքի առկայության մասին: Քանի որ նշված գործողություններն ուղղված են անձին մեղսագրվող փաստերի և հանգամանքների բացահայտմանը, իսկ որոշ դեպքերում՝ նաև նրա մեղքը հաստատող ապացույցների հավաքմանը, ապա նրան պետք է անհապաղ հնարավորություն ընձեռվի դիմելու փաստաբանի (պաշտպանի) օգնությանը:

Դրանով իսկ կստեղծվեն անհրաժեշտ պայմաններ, որոնք հնարավորություն կտան անձին պատշաճ պատկերացում կազմել իր իրավունքների և պարտականությունների, իրեն ներկայացված կասկածանքի կամ մեղադրանքի մասին, հետևաբար՝ արդյունավետ պաշտպանվել, ինչպես նաև կերաշխավորեն հետագայում օրենքի խախտմամբ ձեռք բերված ապացույցների օգտագործման անհնարինությունը:

Մեկնաբանվող դրույթին բնորոշ հատկանիշներից մեկն էլ այն է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի իր ընտրությամբ պաշտպան ունենալու իրավունք: Ջարգացնելով Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի «գ» կետում (քրեական հանցագործություն կատարելու մեջ մեղադրվող յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի պաշտպանելու իրեն անձամբ կամ իր ընտրած պաշտպանի միջոցով) պաշտպանի անհատական հրավիրման սկզբունքը՝ ՀՀ Սահմանադրությունը ևս նախապատվությունը տալիս է կասկածյալի կամ մեղադրյալի՝ պաշտպան ընտրելու իրավունքին: Դա առաջին հերթին նշանակում է, որ պաշտպանի թեկնածության և վարույթին նրա վերջնական մասնակցության հարցը կախված է կասկածյալի կամ մեղադրյալի կամաարտահայտությունից:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 70-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի համաձայն՝ փաստաբանները քրեական գործով վարույթին որպես պաշտպան մասնակցում են կասկածյալի, մեղադրյալի, նրա օրինական ներկայացուցչի, ազգականի, ինչպես նաև կասկածյալի կամ մեղադրյալի խնդրանքով կամ համաձայնությամբ՝ այլ անձանց հրավերով: Նշված անձանց կողմից պաշտպանի հրավիրումը հիմք է հանդիսանում նրա կողմից պաշտպանությունն ստանձնելու համար, և իրավաբանական առումով, ըստ էության, տարբերություն չի դրվում, թե ուն կողմից է հրավիրվում պաշտպանը: Սակայն բոլոր դեպքերում պաշտպանը կարող է քրեական գործով շարունակել իր դատավարական գործունեությունը միայն կասկածյալի կամ մեղադրյալի համաձայնության դեպքում: Այդ պատճառով իր իրավավիճակը հաստատելու համար պաշտպանը քրեական վարույթն իրականացնող մարմնին ներկայացնում է անձը հաստատող փաստաթուղթ և փաստաբանների պալատի կողմից տրված՝ իր փաստաբան լինելու հանգամանքը հաստատող փաստաթուղթ, ինչպես նաև որպես պաշտպան հանդես գալու՝ կասկածյալի կամ մեղադրյալի ստորագրությամբ վավերացված փաստաթղթային հաստատումը (ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 71-րդ հոդված):

Այդուհանդերձ, պաշտպան ընտրելու իրավունքը բացարձակ չէ և ելնելով որոշակի հանգամանքներից՝ կարող է սահմանափակվել: Մասնավորապես, անձը կարող է իրացնել պաշտպան ընտրելու իր իրավունքը, այսինքն՝ պաշտպանվել իր իսկ ընտրած պաշտպանի միջոցով միայն այն դեպքում, երբ բավարար միջոցներ ունի փաստաբանին վճարելու համար: Նման միջոցների բացակայության դեպքում անձին իրավաբանական օգնություն կտրամադրվի պետական միջոցների հաշվին, եթե «արդարադատության շահերը» իրավաբանական ներկայացուցչություն կպահանջեն: Կասկածյալը կամ մեղադրյալը, որին իրավաբանական օգնություն է տրամադրվել ՀՀ Սահմանադրության 20-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված միջոցների հաշվին, չի կարող օգտվել պաշտպան ընտրելու նախապատվության իրավունքից և իրավունք չունի իր հայեցողությամբ պաշտպան ընտրել:

Իրավաբանական օգնության դիմաց վճարելու համար անհրաժեշտ միջոցների առկայության դեպքում ևս պաշտպանի ընտրության իրավունքը բացարձակ չէ: Դա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ քրեական գործերով օրենքը պաշտպանին ներկայացնում է մասնագիտական որոշակի պահանջներ (փաստաբանական գործունեության արտոնագրի առկայություն), և նույնիսկ անձի ցանկությունն ու նյութական հնարավորությունները բավարար չեն քրեական վարույթին փաստաբանից բացի այլ անձի որպես պաշտպան ներգրավելու համար:

Պաշտպան ունենալու իրավունքը սուբյեկտիվ է և իրացվում է անձի կամաարտահայտության դեպքում: Ընդամին, անձը ցանկացած պահի կարող է հրաժարվել արդեն իսկ ընտրած պաշտպանից, ինչը նշանակում է, որ նա նախընտրում է պաշտպանվել ինքնուրույն: Այդուհանդերձ, իրեն անձամբ պաշտպանելու՝ անձի իրավունքը ևս բացարձակ չէ: Օրենքով նախատեսված դեպքերում ինքնուրույն պաշտպանվելու անձի իրավունքը կարող է մերժվել, քանի որ որոշակի իրավիճակներում անհրաժեշտ է, որ կասկածյալը կամ մեղադրյալը ներկայացված լինի: Մասնավոր

րապես, քրեական գործով վարույթին պաշտպանի մասնակցությունը պարտադիր է, երբ կասկածյալի կամ մեղադրյալի համար դժվար է ինքնուրույն իրականացնել պաշտպանության իր իրավունքը՝ ֆիզիկական կամ հոգեկան արատների հետևանքով, կասկածյալը կամ մեղադրյալը չի տիրապետում կամ ոչ բավարար չափով է տիրապետում քրեական դատավարության լեզվին, հանցանքը կատարելու պահին կասկածյալը կամ մեղադրյալն անչափահաս է, քրեական հետապնդումն իրականացվում է այն անձի նկատմամբ, որին վերագրվում է քրեական օրենսգրքով չթույլատրված արարքի կատարում անմեղսունակության վիճակում, դատական քննության արագացված կարգի կիրառման դեպքում, ինչպես նաև երբ դատարանն ամբաստանյալի նկատմամբ որպես դատական սանկցիա կիրառել է նիստերի դահլիճից հեռացնելը:

Վերոշարադրյալ դեպքերում քրեական վարույթն իրականացնող մարմինն իրավունք ունի, իսկ վերջին պարագայում՝ պարտավոր է չընդունել պաշտպանից կասկածյալի կամ մեղադրյալի հրաժարվելը և նշանակել պաշտպան կամ պահպանել նշանակված պաշտպանի լիազորությունները: Փաստորեն, օրենքը նախատեսում է սուբյեկտիվ իրավունքի հարկադրական իրականացում, քանի որ նման իրավիճակներում առանց պաշտպանի օգնության կասկածյալը կամ մեղադրյալն օբյեկտիվորեն չի կարող ինքնուրույն պաշտպանվել կամ լիարժեք իրականացնել պաշտպանության իր իրավունքը:

Այսպիսի իրավական կարգավորումը բխում է ոչ միայն կասկածյալի և մեղադրյալի, այլև արդարադատության շահերից⁴⁸:

6.4. Վկաներին հարցաքննելու իրավունք

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի d) կետում օգտագործվող «վկա» հասկացությունն ունի ինքնուրույն իմաստ և

⁴⁸ Տես՝ «Հայաստանի Հանրապետության Մահմանադրության մեկնաբանություններ»/ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ.Հարությունյանի և Ա.Վաղարշյանի.-Եր: «Իրավունք», 2010, էջեր 237-246:

նշանակություն. այն չի սահմանափակվում այն անձանցով, ովքեր իրատեսական ժամանակում դատարանում ցուցմունքներ են տալիս: Այդ անձանց թվին են դասվում հաղորդում ներկայացրած անձինք, մյուս մեղադրյալների ցուցմունքները, երբ դրանք էական նշանակություն են ունենում մեղադրական դատավճիռ կայացնելու համար, և այլն: 6-րդ հոդվածը վկաներից չի պահանջում դրսևորել անկախություն և անաչառություն, այդ պատճառով էլ Կոնվենցիայի իմաստով փորձագետները նույնպես համարվում են վկաներ, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ նրանք նշանակվում են դատարանի կողմից և ունենում են որոշակի դատավարական արտոնյալ կարգավիճակ՝ այդպիսով պարտավորվելով հետևել որոշակի անաչառության պայմանների⁴⁹:

Քննարկվող դրույթում Կոնվենցիան մեղադրյալին վերապահել է հաջորդաբար երկու իրավունք՝ «հարցաքննել իր դեմ ցուցմունքներ տվող վկաներին կամ իրավունք ունենալ, որ այդ վկաները հարցաքննության ենթարկվեն, և իրավունք ունենալ կանչելու ու հարցաքննելու իր վկաներին նույն այն պայմաններով, ինչ իր դեմ ցուցմունք տված վկաները»:

Առաջին իրավունքի իրականացման համար Կոնվենցիան սահմանել է, կարծես, նաև երկընտրանքային իրավունք՝ «կամ իրավունք ունենալ, որ այդ վկաները հարցաքննության ենթարկվեն»:

Արտաքուստ թվում է, թե նշված երկու իրավունքի միջև հակասություն կա, սակայն իրականում այդպես չէ:

Կոնվենցիան մեղադրյալին վերապահել է իր դեմ ցուցմունք տված վկաներին հարցաքննելու իրավունք, իսկ թե այդ իրավունքից մեղադրյալը դատավարության որ փուլում կօգտվի, թողնվել է նրա հայեցողությանը:

«Իր դեմ ցուցմունքներ տվող վկաներին հարցաքննելու» մեղադրյալի իրավունքը վերաբերում է մինչդատական վարույթին՝

⁴⁹ Stu` Y.Grozev, D.Vitkauskas, S.L.Anthony, D. Straisteanu, D.Vedernikova, “Right to a fair trial under European Convention on Human Rights (Article 6): Interights manual for lawyers” Interights, 2007, էջ 82:

Եթե կատարվում է առերեսում իր և վկաների միջև: Եթե նման առերեսում չի կատարվել կամ մեղադրյալը չի ցանկացել, կամ էլ քննիչն այն չի կատարել, ապա այդ իրավունքից նա կարող է օգտվել դատական քննության փուլում՝ «կամ իրավունք ունենալ, որ այդ վկաները հարցաքննության ենթարկվեն»:

Կարևորն այն է, որ մեղադրյալը պետք է տեղյակ պահվի վկաների այն ցուցմունքներին, որոնք տրվել են իր դեմ: Իսկ թե մեղադրյալն այդ ցուցմունքների ժխտման ինչ ձև կընտրի՝ կապահանջի իր հետ առերես հարցաքննել մինչդատական վարույթում, թե հետագայում նման միջնորդությամբ հանդես կգա դատարանում, կորոշի ինքը՝ կախված նրանից, թե ինչ մարտավարություն է նա ընտրել: Նշված իրավունքը չի խախտվում նաև այն դեպքերում, երբ առերեսումը՝ վկայի և մեղադրյալի միջև, կատարվում է քննիչի նախաձեռնությամբ: Այս դեպքում մեղադրյալը կարող է նորից օգտվել իր իրավունքից՝ հարցաքննել (հարցեր տալ) կամ չհարցաքննել իր դեմ ցուցմունք տվող վկաներին, թե թողնել, որ նրանք հարցաքննվեն հետագայում՝ հրապարակային և մրցակցային դատավարության ընթացքում. «Սկզբունքորեն ապացույցները պետք է ներկայացվեն հրապարակային դատավարության ընթացքում՝ մեղադրյալի ներկայությամբ՝ մրցակցային վիճաբանություններ անցկացնելու նպատակով: Սակայն դա չի նշանակում, որ վկաների ցուցմունքները՝ որպես ապացույց օգտագործվելու համար, պետք է ներկայացվեն դատարանում՝ հրապարակային քննության ընթացքում. մինչդատական փուլում ստացված նման ցուցմունքների որպես ապացույցներ օգտագործումը ինքնին չի հակասում 6-րդ հոդվածի 1-ին և 3-րդ (d) կետերին՝ պաշտպանության իրավունքի ապահովման պայմանով: Որպես կանոն, այդ իրավունքները ենթադրում են մեղադրյալին համապատասխան և պատշաճ հնարավորություն ընձեռելը՝ բացարկելու իր դեմ ցուցմունք տվող վկային և հարցաքննելու նրան՝ կամ վերջինիս կողմից ցուցմունք տալու, կամ դատական քննության հետագա փուլում», - նշել է ՄԻԵԴ-ը, գտնելով, որ խախտվել է Կոնվենցիայի պահանջը «Դե-

տան ընդդեմ Ֆրանսիայի» գործով, որով դիմումատուն դատապարտվել էր ենթադրվող հանցագործության զոհի ցուցմունքների հիման վրա, որը հանդիսացել էր ոստիկանության սպայի մտերիմ ընկերը: Մեղադրող կողմի՝ դատարան կանչված երկու վկաները չներկայացան դատավարությանը, և դիմումատուն դատապարտվեց նրանց կողմից մինչ այդ տրված ցուցմունքների հիման վրա. վկաներից ոչ ոք չէր հարցաքննվել ոչ նախաքննությունը կատարած դատավորի կողմից, ոչ էլ դատարանի կողմից»:

ՄԻԵԴ-ը 6-րդ հոդվածի խախտում արձանագրել է նաև հետևյալ գործերով.

1. «Իսգրոուն ընդդեմ Իտալիայի» - քրեական գործով մեղադրական դատավճիռը մասամբ հիմնված է եղել այն ցուցմունքների վրա, որոնք վկայի կողմից տրվել են քննիչի մոտ և ընթերցվել դատական նիստում. նշված վկային հնարավոր չի եղել գտնել:

2. «ԱՇ-ն ընդդեմ Ավստրիայի» - քրեական գործով մեղադրական դատավճիռը մասամբ հիմնված է եղել այն ցուցմունքների վրա, որոնք վկայի կողմից տրվել են ոստիկանին և ընթերցվել դատական նիստում. նշված վկան հրաժարվել է դատարանի առջև ներկայանալուց:

3. «Արտներն ընդդեմ Ավստրիայի» - քրեական գործով մեղադրական դատավճիռը մասամբ հիմնված է եղել այն ցուցմունքների վրա, որոնք վկայի կողմից տրվել են ոստիկանությունում և քննիչի մոտ, հետագայում ընթերցվել դատական նիստում՝ նշված վկայի անհետանալուց հետո:

4. «Սաիդին ընդդեմ Ֆրանսիայի» - քրեական գործով մեղադրական դատավճիռը բացառապես հիմնված է եղել այն ցուցմունքների վրա, որոնք տրվել էին մեղադրյալի հետ առերեսման չենթարկված վկաների կողմից:

Ինչպես նշված, այնպես էլ բազմաթիվ այլ գործերով ՄԻԵԴ-ի դիրքորոշումը միանշանակ է. մեղադրական դատավճռում որպես մեղադրյալի մեղքը հիմնավորող ապացույցներ կարող են օգտագործվել միայն այն վկաների ցուցմունքները, որոնց հար-

ցաքննության ժամանակ պահպանվել են Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «d» ենթակետով սահմանված՝ մեղադրյալի իրավունքները⁵⁰:

Դատարանը կրկնել է, որ 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի (դ) ենթակետը չի պահանջում մեղադրյալի կողմից բոլոր վկաների դատական նիստին կանչելն ու նրանց հարցաքննելը: Դրա բուն նպատակը, ինչպես երևում է «միևնույն պայմաններում» ձևակերպումից, գործով կողմերի լրիվ «հավասարությունն» է (**Ashot Harutyunyan v. Armenia, 2010 թվականի հունիսի 15-ի վճիռ, կետ 144, Engel and others v. The Netherlands, 1976 թվականի հունիսի 8-ի վճիռ, կետ 91, Bonisch v. Austria, 1985 թվականի մայիսի 6-ի վճիռ, կետ 32, Vidal v. Belgium, 1992 թվականի ապրիլի 22-ի վճիռ, կետ 33**):

6-րդ հոդվածի 3 (d) կետը, կրկին որպես ընդհանուր կանոն, վկաներ կանչելու անհրաժեշտությունը գնահատելու իրավասությունը վերապահում է ներպետական դատարաններին (**Vidal v. Belgium, 1992 թվականի ապրիլի 22-ի վճիռ, կետ 33**): Ըստ այդմ, միայն ամբաստանյալի բողոքն առ այն, որ իրեն թույլ չեն տվել հարցաքննելու որոշակի վկաների, ինքնին բավարար չէ: Նա պետք է նաև հիմնավորի, թե ինչու է կարևոր համապատասխան վկաներին լսելը, և ինչով է վերջիններիս տված ցուցմունքը նպաստելու ճշմարտության բացահայտմանը (**Engel and others v. The Netherlands, 1976 թվականի հունիսի 8-ի վճիռ, կետ 91, Bricmont v. Belgium, 1989 թվականի հուլիսի 7-ի վճիռ, կետ 89, Perna v. Italy, Մեծ պալատի 2003 թվականի մայիսի 6-ի վճիռ, կետ 29, Ashot Harutyunyan v. Armenia, 2010 թվականի հունիսի 15-ի վճիռ, կետ 149**):

Բացի դրանից, առհասարակ բոլոր փաստերը պետք է ներկայացվեն մեղադրյալի մասնակցությամբ տեղի ունե-

⁵⁰ Տես՝ Մ.Գ.Խաչատրյան, «Արդարացի դատական քննության իրավունք».-Եր., 2004, էջեր 51-53,

ցող դռնբաց նիստի ժամանակ՝ մրցակցային վիճաբանությունն ապահովելու նպատակով: Այս սկզբունքից նախատեսվում են բացառություններ, որոնք, սակայն, չպետք է խախտեն պաշտպանության կողմի իրավունքները: Որպես ընդհանուր կանոն՝ 6-րդ հոդվածի 1-ին և 3 (դ) կետերը պահանջում են, որ ամբաստանյալին վիճարկելու և իր դեմ հանդես եկող վկային նրա ցուցմունք տալու ժամանակ կամ ավելի ուշ հարցեր տալու պատշաճ և համապատասխան հնարավորություն տրվի (**Van Mechelen v. The Netherlands, 1997 թվականի ապրիլի 23-ի վճիռ, կետ 51**):

Սեղավորությունը հիմնավորելու համար անանուն վկաների կողմից տրված ցուցմունքները ոչ մի պարագայում անհամատեղելի չեն Կոնվենցիայի հետ (**Doorson v. Netherlands, 1996 թվականի մարտի 26-ի վճիռ, կետ 69, Van Mechelen v. The Netherlands, 1997 թվականի ապրիլի 23-ի վճիռ, կետ 52**):

Դատապարտումը չպետք է հիմնված լինի զուտ կամ մեծամասամբ անանուն հայտարարությունների վրա (**Van Mechelen v. The Netherlands, 1997 թվականի ապրիլի 23-ի վճիռ, կետ 55, Doorson v. Netherlands, 1996 թվականի մարտի 26-ի վճիռ, կետ 76**):

Որպես ընդհանուր կանոն՝ 6-րդ հոդվածի 1-ին և 3(դ) կետերը պահանջում են, որ ամբաստանյալին տրվի վիճարկելու և նրա դեմ ցուցմունք տվող վկային հարցաքննելու համապատասխան և պատշաճ հնարավորություն (**Birutis and Others v. Lithuania, 2002 թվականի հունիսի 28-ի վճիռ, կետ 28**):

6-րդ հոդվածը բառացիորեն չի պահանջում, որ ընդհանուր առմամբ՝ վկաների և մասնավորապես զոհերի շահերը հաշվի առնվեն, երբ նրանց կանչում են ցուցմունք տալու: Այնուամենայնիվ, նրանց կյանքը, ազատությունը կամ անվտանգությունը կարող են դրվել հարցականի տակ, ինչպես և կարող են հարցականի տակ դրվել այն շահերը,

որոնք առաջանում են Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի շրջանակներում: Վկաների և զոհերի այս շահերը պաշտպանվում են Կոնվենցիայի այլ նյութական դրույթներով, ինչը ենթադրում է, որ Պայմանավորվող պետություններն իրենց քրեական դատավարությունները պետք է կազմակերպեն այնպես, որ անարդարացիորեն չվտանգեն այդ շահերը: Այս պայմաններում արդար դատաքննության սկզբունքները նույնպես պահանջում են, որ համապատասխան դեպքերում պաշտպանության կողմի շահերը հավասարակշռվեն ցուցմունք տալու նպատակով կանչված վկաների կամ զոհերի շահերի հետ (**Van Mechelen v. The Netherlands, 1997 թվականի ապրիլի 23-ի վճիռ, կետ 53, Doorson v. Netherlands, 1996 թվականի մարտի 26-ի վճիռ, կետ 70**):

Այնուամենայնիվ, մեղադրող կողմի վկայի ինքնությունը գաղտնի պահելու դեպքում պաշտպանության կողմը քրեական վարույթի ընթացքում կհանդիպի այնպիսի դժվարությունների, որոնք սովորաբար բացակայում են քրեական վարույթում: Հետևաբար, դատարանը գտել է, որ այդ դեպքերում կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը, 6-րդ հոդվածի 3(դ) կետի համակցությամբ, պահանջում է, որ այն դժվարությունները, որոնք պաշտպանության կողմը փորձում է հաղթահարել այս դեպքերում, հավասարակշռվեն դատական մարմինների կողմից կիրառվող ընթացակարգերով (**Van Mechelen v. The Netherlands, 1997 թվականի ապրիլի 23-ի վճիռ, կետ 54, Doorson v. Netherlands, 1996 թվականի մարտի 26-ի վճիռ, կետ 72**):

Դատարանի կարծիքով՝ պաշտպանության կողմի շահերի հավասարակշռումը վկաների գաղտնիության պահպանման օգտին գոյություն ունեցող փաստարկների հետ առաջացնում է առանձնահատուկ խնդիրներ, եթե վկաները, որոնց մասին է խոսքը, տվյալ պետության ոստիկանական ուժերի ծառայողներ են: Թեպետ նրանց շահերը և,

իրավամբ, նաև նրանց ընտանիքի շահերը նույնպես արժանի են Կոնվենցիայի պաշտպանությանը, պետք է ընդունել, որ նրանց դիրքորոշումը որոշ չափով տարբեր է չլահագրգռված վկայի կամ գոհի դիրքորոշումից: Նրանք ունեն պետության գործադիր իշխանությանը ենթարկվելու ընդհանուր պարտավորություն և սովորաբար նաև՝ կապեր մեղադրող կողմի հետ: Ուստի նրանց՝ որպես անանուն վկաներ հանդես գալու հնարավորությունը պետք է կիրառվի միայն բացառիկ հանգամանքներում: Բացի դրանից, բնական է, որ նրանց և, մասնավորապես, ձերբակալությունն իրականացրած ծառայողների պարտականությունները կարող են ներառել դմբաց դատարանում ցուցմունք տալը:

Մյուս կողմից՝ Դատարանն սկզբունքորեն գտել է, որ նպատակ ունենալով պաշտպանել գաղտնի գործակալին և նրա ընտանիքին, ինչպես նաև չվտանգել հետագա գործողություններին նրա մասնակցելու օգտակարությունը, ոստիկանության մարմինները կարող են օրինականորեն պաշտպանել գաղտնի գործողությունների մեջ ներգրավված գործակալների անանունությունը՝ պայմանով, որ հարզվեն պաշտպանության կողմի իրավունքները...

Չաշվի առնելով այն դերը, որ ունի արդար դատաքննության իրավունքը ժողովրդավարական հասարակությունում, պաշտպանության կողմի իրավունքները սահմանափակող ցանկացած միջոց պետք է պայմանավորված լինի խիստ անհրաժեշտությամբ: Եթե նվազ խիստ միջոցը կարող է բավարար համարվել, ապա պետք է կիրառվի նվազ խիստ միջոցը (**Van Mechelen v. The Netherlands, 1997 թվականի ապրիլի 23-ի վճիռ, կետեր 56-58**):

Դատարանը կրկնել է, որ ապացույցների ընդունելիության հարցն առաջին հերթին կարգավորվում է ներպետական օրենսդրությամբ, և որ, որպես կանոն, ապացույցների գնահատման հարցը թողնված է ներպետական դատարան-

ներին: Դատարանի խնդիրն է պարզել, թե որքանով է քննությունն ընդհանուր առմամբ, ներառյալ ապացույցների ձեռքբերման եղանակը, եղել արդար (**Asch v. Austria, 1991 թվականի ապրիլի 26-ի վճիռ, կետ 26, Edwards v. the United Kingdom, 1992 թվականի դեկտեմբերի 16-ի վճիռ, կետ 34**):

Բոլոր ապացույցները, որպես կանոն, պետք է ներկայացվեն մեղադրյալի մասնակցությամբ գործի հրապարակային քննության ընթացքում՝ հակափաստարկ ունենալու հնարավորությամբ: Սակայն սա չի նշանակում, որ որպեսզի վկաների ցուցմունքներն օգտագործվեն իբրև ապացույց, դրանք անպայման պետք է տրված լինեն միայն հրապարակային դատաքննության ընթացքում: Նախաքննության ընթացքում տրված նման ցուցմունքներն իբրև ապացույց դիտարկելն ինքնին չի հակասում 6-րդ հոդվածի 1-ին մասին և 3-րդ մասի (դ) կետին, եթե երաշխավորվել են պաշտպանական կողմի իրավունքները: Որպես կանոն, այս իրավունքների իրականացումը պահանջում է, որ մեղադրյալին համարժեք և պատշաճ հնարավորություն տրվի վիճարկելու և հարցաքննելու իր դեմ ցուցմունք տվող վկային, ինչպես ցուցմունք տալու պահին, այնպես էլ գործի քննության հետագա փուլերում (**Mamikonyan v. Armenia, 2010 թվականի մարտի 16-ի վճիռ, կետեր 41-42, Delta v. France, 1990 թվականի դեկտեմբերի 19-ի վճիռ, կետ 36**):

Դատարանը նշել է, որ թեպետ ապացույցների ընդունելիությունը հիմնականում ազգային օրենքի կարգավորմանը ենթակա խնդիր է, 6-րդ հոդվածի՝ արդար քրեական դատավարության պահանջներից բխում է, որ հանցավորության դեմ պայքարի հանրային շահը չի կարող արդարացնել այնպիսի ապացույցների օգտագործումը, որոնք ձեռք են բերվել ոստիկանության հրահրիչ գործողությունների արդյունքում (**Edwards and Lewis v. UK, 2003 թվականի հուլիսի 22-ի վճիռ, կետ 49**):

Դատարանը հիշեցրել է, որ Կոնվենցիայի 19-րդ հոդվածի համաձայն՝ իր պարտականությունն է Կոնվենցիայով Բարձր պայմանավորվող պետությունների ստանձնած պարտավորությունների կատարման ապահովումը: Մասնավորապես, ներպետական դատարանների կողմից փաստական կամ իրավական ենթադրյալ սխալների ուսումնասիրությունը չի հանդիսանում նրա գործառույթը, քանի դեռ և այնքանով, որքանով որ այդ սխալները չեն խախտել Կոնվենցիայով պաշտպանվող իրավունքներն ու ազատությունները: Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածը երաշխավորում է արդար դատաքննության իրավունքը՝ միևնույն ժամանակ այն չի սահմանում ապացույցի ընդունելիության վերաբերյալ կանոններ, որպես այդպիսիք, որն ի սկզբանե հանդիսանում է ներպետական օրենքի կարգավորման առարկա (**Harutyunyan v. Armenia, 2007 թվականի հունիսի 28-ի վճիռ, կետ 60, Schenk v. Switzerland, կետեր 45-46**):

Ինչ վերաբերում է, մասնավորապես, Կոնվենցիայի խախտման բնույթի ուսումնասիրությանը, ապա Դատարանը հիշեցրել է, որ, մասնավորապես Khan-ի, (**Khan v. the United Kingdom, կետեր 25-28, P.G. and J.H. v. the United Kingdom կետեր 37-38**) գործերով ինքն արձանագրել է, որ գաղտնի ձայնագրող սարքի օգտագործումը հանդիսացել է Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի խախտում, քանի որ նման միջոցի օգտագործումը չունի իրավական հիմքեր ներպետական օրենսդրության մեջ, և դիմումատուի՝ անձնական կյանքը հարգելու իրավունքին միջամտությունը «նախատեսված չէր օրենքով»: Չնայած որ այդ գործերի հանգամանքներում նման ճանապարհով ստացված տեղեկատվությունը որպես ապացույց օգտագործելը չի հակասել Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասով երաշխավորված արդարության պահանջներին:

Դատարանը նշել է, որ, այնուամենայնիվ, գոյություն ունեն տարբեր մոտեցումներ 3-րդ հոդվածի խախտմամբ ձեռք բերված ապացույցների նկատմամբ: Հարցը կարող է առաջանալ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի ներքո այն ապացույցի կապակցությամբ, որը ձեռք էր բերվել հոդված 3-ի խախտումով, եթե նույնիսկ դատապարտման համար նման ապացույցի ընդունելիությունը չուներ վճռորոշ նշանակություն: Հոդված 3-ի խախտումով ձեռք բերված ապացույցի՝ քրեական դատավարության ժամանակ օգտագործումը դատավարության արդարության առումով լուրջ խնդիրներ է առաջացնում: Մեղադրող ապացույցը, լինի դա խոստովանության կամ իրեղեն ապացույցի տեսքով, որը ձեռք է բերվել բռնությունների գործադրման միջոցով կամ դաժանությունների կամ այլ վերաբերմունքի, որը կարելի է բնութագրել որպես խոշտանգում, երբեք չպետք է դրվի տուժողի մեղքի ապացույցի հիմքում՝ անկախ դրա ապացուցողական նշանակությունից: Ցանկացած այլ եզրահանգում միայն կծառայի բարոյապես դատապարտելի արարքն անուղղակիորեն արդարացնելուն, որը Կոնվենցիայի հոդված 3-ի հեղինակները ջանացել են արգելել, այլ կերպ ասած՝ թույլ կտա դաժանությունների գործադրումն օրենքի քողի ներքո (**Harutyunyan v. Armenia, 2007 թվականի հունիսի 28-ի վճիռ, կետեր 62-63, Jalloh v. Germany, կետեր 99 և 105**): Վկային քննելու իրավունքը կարող է իրականացվել միայն այն դեպքում, երբ մեղադրյալը հայտնել է նման ցանկություն (**Cardot v. France, 1991 թվականի մարտի 19-ի վճիռը, պարբ. 35-36, Galstyan v. Armenia, 2007 թվականի նոյեմբերի 15-ի վճիռ, պարբ. 78**):

Դատարանը կրկնել է, որ գործի հանգամանքների համար գործում առկա ապացույցների ունեցած նշանակության գնահատման հարցում ներպետական դատարանները գտնվում են ամենալավ դիրքում: Ավելին, 6-րդ հոդվածը,

կրկին որպես ընդհանուր կանոն, նրանց է թողնում զնահատելը, թե արդյոք վկաներ կանչելը նպատակահարմար է **(Meltex LTD and Mesrop Movsesyan v. Armenia, 2008 թվականի հունիսի 17, կետ 90, Vidal v. Belgium, 1992 թվականի ապրիլի 22-ի վճիռը, կետ 33, Wierzbicki v. Poland, 2002 հունիսի 18-ի վճիռը, կետ 45)**⁵¹:

Այս հարցի վերաբերյալ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսդրությունը համապատասխանում է Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի պահանջներին, մասնավորապես, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 65-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 6-րդ կետի համաձայն՝ մեղադրյալն իրավունք ունի առերես հարցաքննվել իր դեմ վկայած անձանց հետ, 216-րդ հոդվածի համաձայն՝ քննիչն իրավունք ունի կատարելու նախօրոք հարցաքննված երկու այն անձանց առերեսում, որոնց ցուցմունքներում էական հակասություններ կան: Քննիչը պարտավոր է կատարել առերեսում, եթե էական հակասություններ կան մեղադրյալի և մեկ այլ անձի ցուցմունքներում: Այսինքն՝ առերեսումը քննիչի պարտականությունն է և, ի տարբերություն Կոնվենցիայի, ըստ օրենսգրքի՝ մեղադրյալի առերեսումը պետք է կատարվի ոչ միայն վկաների, այլև ցանկացած այլ անձի՝ մեղադրյալների, տուժողների, դատապարտյալների հետ, եթե նրանց ցուցմունքներում կան էական հակասություններ: Չնայած ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրքը քննիչին պարտավորեցնում է առերեսում կատարել մեղադրյալի և այլ անձանց միջեւ, սակայն այդ դեպքում էլ մեղադրյալի համար առերեսվելը մնում է որպես իրավունք, ուստի՝ վերջինս առերեսվելու ընթացքում կարող է հրաժարվել ցուցմունքներ տալուց:

⁵¹ Տես՝ Ն.Կարապետյան, Ն.Մանասյան և Կ.Արզումանյան, «Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումները» /ընդ. խմբ. Ա.Սկրտունյանի/-Երևան, Եվրոպայի խորհուրդ, 2012, էջեր 249-259:

6.5. Թարգմանչի օգնությունից անվճար օգտվելու իրավունք

Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի e) կետի համաձայն՝ մեղադրյալն ունի թարգմանչի անվճար ծառայությունից օգտվելու իրավունք, եթե չի հասկանում կամ չի օգտագործում այն լեզուն, որն օգտագործում է դատարանը: Մեղադրյալը չի օգտվում այս իրավունքից, եթե հասկանում է և խոսում է դատարանի կողմից օգտագործվող լեզուն և այդ լեզվով, եթե նույնիսկ իր պաշտպանությունն իրականացնում է օտար լեզվով: Մեղադրյալի ֆիզիկական արատի հետևանքով դատարանի լեզուն չհասկանալն ու չխոսելը նույնպես ընդունված է համարել դատարանի լեզվով խոսելու և հասկանալու անկարողություն, ինչն էլ իր հերթին մեղադրյալին տալիս է թարգմանչի ծառայությունից անվճար օգտվելու իրավունք:

Հարկ է նշել, որ այս իրավունքը բացարձակ բնույթ է կրում: Զննարկվող դրույթում «անվճար» հասկացությունը նշանակում է ոչ միայն գործի քննության ընթացքում մեղադրյալին թարգմանչի անվճար ծառայությունների տրամադրում, այլ նաև պետական մարմինների կողմից քրեական դատավարության ավարտից հետո թարգմանության համար կատարված ծախսերի դիմաց մեղադրյալից բռնագանձում կատարելու արգելքը:

Այս իրավունքը տարածվում է նաև գործի նյութերի գրավոր թարգմանության վրա, բացառապես այն նյութերի, որոնք առնչվում են մեղադրյալին: ՄԻԵԴ-ը սահմանել է, որ այս իրավունքը կիրառվում է այն բոլոր բանավոր հայտարարությունների և գրավոր նյութերի վրա, որոնք ուղղված են մեղադրյալի դեմ կամ վերջինիս համար ունեն կարևոր նշանակություն կամ որոնց հասկանալը կարևոր է մեղադրյալի համար: Սակայն դա չի նշանակում, որ անհրաժեշտ է մեղադրյալին տրամադրել բոլոր տպագիր ցուցմունքների և պաշտոնական փաստաթղթերի թարգմանությունները:

Ենթադրվում է, որ թարգմանիչը պետք է հնարավորություն ունենա մեղադրյալին տեղեկություն տրամադրել իր դեմ հա-

րուցված քրեական գործի վերաբերյալ և օգնել իր պաշտպանությունն իրականացնելու համար:

Հարկ է նշել, որ պատասխանատու պետական մարմինների պատասխանատվությունը չի սահմանափակվում միայն թարգմանիչ նշանակելով. այս պարտականությունը տարածվում է նաև հետագա թարգմանության նույնականության վրա հսկողության իրականացմամբ, օրինակ՝ պահանջներին չհամապատասխանող թարգմանչի փոխարինումը⁵²:

«Ինչպես և Հանձնաժողովը, Դատարանը նույնպես կարծում է, որ 6-րդ հոդվածի 3(ե) կետում գործածված *gratuitement/free* [անվճար] բառերն ամփոփում են հստակ և որոշակի իմաստ: Ֆրանսերեն *gratuitement* նշանակում է *d'une maniere gratuite, qu'on donne pour rien, sans retribution* (Littre, Dictionnaire de la langue francaise), dont on jouit sans payer' (Hatzfeld et Darmesteter, Dictionnaire general de la langue francaise), 'a titre gratuit, sans avoir rien a payer, a titre onereux-ի (Larousse, Dictionnaire de la langue francaise) հակառակը, *d'une maniere gratuite; sans retribution, sans contrepartie* (Robert, Dictionnaire alphabetique et analogique de la langue francaise): Նմանապես, *free* անգլերեն նշանակում է *not costing or charging anything, given or furnished without cost or payment* [անռանց որևէ բան տալու կամ վերցնելու, անվճար կամ անվարձահատույց տրված] (Webster's Third New International Dictionary):

Հետևաբար, Դատարանին մնում է միայն *gratuitement* և *free* բառերին վերագրել այն բացարձակ իմաստը, որոնք նրանք սկզբունքորեն ունեն Դատարանի երկու պաշտոնական լեզուներում: Այս հասկացությունները ցույց են տալիս ո՛չ վճարումից պայմանական ազատում, ո՛չ էլ կասեցում,

⁵² Stu` Y.Grozev, D.Vitkauskas, S.L.Anthony, D. Straisteanu, D.Vedernikova, "Right to a fair trial under European Convention on Human Rights (Article 6): Interights manual for lawyers" Interights, 2007, էջ 86:

վրա, եթե նույնիսկ, ինչպես Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետությունում, յուրաքանչյուր մեղադրյալի, որը չի տիրապետում դատարանի լեզվին, ինքնաբերաբար թարգմանիչ նշանակվի: Այսպիսի նշանակումն ակներևաբար վերացնում է այն լուրջ թերությունները, որոնք ավելի շուտ առաջ կգային, եթե մեղադրյալը ստիպված լիներ պաշտպանել իրեն մի լեզվով, որին կա՛մ չի տիրապետում, կա՛մ վարժ չի տիրապետում, քան եթե նա լրացուցիչ ծախսեր կատարեր: Այնուամենայնիվ, ինչպես նշվել է համձնաժողովի անդամների կողմից, վտանգ կա, որ որոշ սահմանային գործերում թարգմանչի նշանակումը կամ նրա նշանակման բացակայությունը կարող են կախված լինել մեղադրյալի դիրքորոշումից, որն իր հերթին կարող է պայմանավորված լինել ֆինանսական հետևանքները կրելու մտավախությամբ:

Հետևաբար, քանի որ 6-րդ հոդվածով երաշխավորվող արդար դատաքննության իրավունքն էլ բացասական ազդեցություն կկրեր, ապա *free/gratuitement* սահմանումների սովորական իմաստին, ինչպես նաև 6-րդ հոդվածի առարկային և նպատակին և, մասնավորապես, դրա 3(ե) կետին հակառակ կլիներ, եթե այս վերջին կետն այնքան մեղացվեր, որ ընդգրկեր միայն վճարումից պայմանական ազատման իրավունքի երաշխիք և չկանխեր ազգային դատարաններին, որպեսզի չպահանջեին դատապարտված անձանցից թարգմանական ծախսերի վճարումը (**Luedicke, Belkacem and Koc v. Germany, 1978 թվականի նոյեմբերի 28-ի վճիռ, կետ 42**):

Մեղադրյալը, եթե չի կարող հասկանալ կամ խոսել դատարանի օգտագործած լեզվով, ունի անվճար թարգմանչի ծառայություններից օգտվելու հնարավորություն կամ նրա դեմ ներկայացված վարույթի փաստաթղթերի կամ արձանագրությունների թարգմանության իրավունք, քանի որ որպեսզի կարողանա օգտվել արդար դատաքննության իրա-

վունքից, պետք է կարողանա հասկանալ (**Luedicke, Belkacem and Koc v. Germany, 1978 թվականի նոյեմբերի 28-ի վճիռ, կետ 48**):

Ղատարանի կարծիքով՝ դիմողի՝ թարգմանական ծառայությունների կարիքը այնպիսի հարց է, որի մասին դատավորը պետք է որոշում կայացներ դիմողի հետ քննարկելուց հետո, մանավանդ որ վերջինիս դատապաշտպանը զգուշացրել էր նրան, որ անձամբ դժվարանում է շփվել դիմողի հետ (**Cuscani v. United Kingdom, 2002 թվականի սեպտեմբերի 24-ի վճիռ, կետ 38**)⁵³:

Ինչ վերաբերում է այս հարցի վերաբերյալ ՀՀ ներպետական իրավակարգավորմանը, ապա հարկ է նշել, որ այն համապատասխանում է Կոնվենցիայի պահանջներին: Սասնավորապես, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի սկզբունքներից է պետական միջոցների հաշվին քրեական դատավարության այն մասնակիցներին թարգմանիչ տրամադրելը, ովքեր քրեական դատավարության լեզվին չեն տիրապետում: Ընդ որում, եթե Կոնվենցիան այս իրավունքը սահմանափակում է միայն մեղադրյալի համար, ապա քրեական դատավարության օրենսգիրքն այս իրավունքը երաշխավորում է քրեական դատավարության յուրաքանչյուր մասնակցի համար: Բացի դրանից, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 15-րդ հոդվածի 3-րդ մասը երաշխավորում է նաև, որ քրեական դատավարության լեզվին չտիրապետող համապատասխան անձանց տրվում են սույն օրենսգրքով նախատեսված՝ հանձնման ենթակա փաստաթղթերի վավերացված պատճեններն այն լեզվով, որին նրանք տիրապետում են: Այս սկզբունքի կիրառումն ապահովող կարևոր երաշխիքներից է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 166-169-րդ հոդվածներում տեղ գտած իրավակարգավորումը: Հիշյալ նորմերի համալիր ուսումնասիրությունից

⁵³ Տես՝ Ն.Կարապետյան, Ն.Մանասյան և Կ.Արզումանյան, «Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումները» /ընդ. խմբ. Ա.Սկրտունյանի/-Երևան, Եվրոպայի խորհուրդ, 2012, էջեր 259-262:

հետևում է, որ թարգմանչի ծառայությունների դիմաց վարձատրությունը կատարվում է պետական բյուջեի միջոցների հաշվին, իսկ քրեական դատավարության ավարտից հետո դրանք դատապարտյալից հնարավոր բռնագանձման ենթակա դատական ծախսերի մեջ ներառված չեն:

§ 7. Քրեական դատավարությանը մասնակցող անձանց պաշտպանությունը

Իրավական պետության կարևորագույն սկզբունքներից է պետության և քաղաքացու փոխադարձ պատասխանատվությունը: Քրեական դատավարության ոլորտում այս սկզբունքի դրսևորման եղանակ է դատավարությանը մասնակցող անձանց նկատմամբ պետական պաշտպանության միջոցների ձեռնարկումը:

Պետությունը մի շարք դեպքերում պարտավորեցնում է անձին մասնակցել քրեական դատավարությանը: Օրինակ՝ հանցագործության ակնատեսը քրեական պատասխանատվության ենթարկվելու սպառնալիքի ներքո պարտավոր է ցուցմունքներ տալ, նույնիսկ այն դեպքում, երբ դա կարող է վտանգավոր լինել ականատեսի և նրա մերձավորների համար: Նման դեպքերում պետությունը միաժամանակ պետք է ստանձնի դատավարական պարտականությունները կատարած անձի անվտանգության ապահովման պարտականությունը⁵⁴:

ՀՀ քրեական դատավարությունում այս հարցն իր կարգավորումն ստացել է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 12-րդ գլխում, որը նորույթ է մեր քրեական դատավարության համար:

Հարկ է նշել, որ նախկին օրենսդրությունը որևէ ուղղակի պարտականություն չէր դնում վարույթն իրականացնող պաշտո-

⁵⁴ Տես՝ Ա.Երեմյան, Ա.Ղամբարյան, «Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարությանը մասնակցող անձանց պետական պաշտպանությունը»,-Երևան, «Լույս», 2006, էջ 14:

նատար անձանց և մարմինների վրա՝ դատավարության առան-
ձին սուբյեկտների պաշտպանությունն ապահովելու համար:
Ընդ որում, այս ինստիտուտը պահպանվել է նաև ՀՀ քրեական
դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծում, որի 8-րդ գլու-
խը՝ «Քրեական վարույթին ներգրավված անձանց պաշտպա-
նությունը» վերտառությամբ, ամբողջությամբ նվիրված է այս
ինստիտուտին⁵⁵:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 98-րդ հոդվածի
համաձայն՝ քրեական դատավարությանը մասնակցող յուրա-
քանչյուր անձ, ով կարող է հաղորդել տվյալներ, որոնք նշանա-
կություն ունեն հանցագործությունը բացահայտելու և այն կա-
տարողին հայտնաբերելու համար, ինչի հետևանքով կարող են
վտանգվել նրա, նրա ընտանիքի անդամի, մերձավոր ազգակա-
նի կամ մերձավորի կյանքը, առողջությունը, գույքը, իրավունք-
ներն ու օրինական շահերը, ունի պաշտպանության իրավունք:

Հարկ է նշել, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի
12-րդ գլխում «մերձավոր» եզրույթն ավելի լայն հասկացություն
է, քան օրենսգրքի մյուս գլուխներում օգտագործվող նույն եզ-
րույթը, որի բովանդակությունը բացահայտված է ՀՀ քրեական
դատավարության օրենսգրքի 6-րդ հոդվածի 40-րդ կետում:
Մասնավորապես, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի
98-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ սույն գլխում «մերձա-
վոր» է համարվում այն անձը, որի պաշտպանության նպատա-
կով քրեական դատավարությանը մասնակցող անձը գրավոր դի-
մում է ներկայացրել քրեական վարույթն իրականացնող մար-
մին:

Քրեական դատավարությանը մասնակցող անձի, ինչպես
նաև նրա ընտանիքի անդամի, մերձավոր ազգականի կամ մեր-
ձավորի (սույն գլխում այսուհետ՝ պաշտպանվող անձ) պաշտ-
պանությունն իրականացնում է քրեական վարույթն իրականաց-
նող մարմինը:

⁵⁵ Տես՝ <http://www.moj.am/files/drafts/3/30.pdf>:

Քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը հայտնաբերելով, որ պաշտպանվող անձը պաշտպանության կարիք ունի, այդ անձի գրավոր դիմումի հիման վրա կան իր նախաձեռնությամբ որոշում է կայացնում պաշտպանության միջոց ձեռնարկելու մասին, որը ենթակա է անհապաղ կատարման:

Պաշտպանության միջոց ձեռնարկելու մասին պաշտպանվող անձի դիմումը քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից քննարկվում է անհապաղ, բայց ոչ ուշ, քան այն ստանալու պահից 24 ժամվա ընթացքում: Կայացված որոշման մասին անմիջապես հայտնվում է դիմողին, և նրան է ուղարկվում համապատասխան որոշման պատճենը:

Եթե պաշտպանվող անձի դիմումի առնչությամբ քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը որոշում է կայացրել պաշտպանության միջոցներ ձեռնարկելու վերաբերյալ դիմումը մերժելու մասին, ապա դիմում ներկայացրած անձն իրավունք ունի որոշման պատճենն ստանալուց հետո՝ հնգօրյա ժամկետում, այն բողոքարկելու ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանված կարգով:

Պաշտպանության միջոցներ ձեռնարկելու վերաբերյալ դիմումի մերժումը արգելք չէ պաշտպանվող անձի կողմից այդպիսի միջոցներ ձեռնարկելու մասին նոր դիմում ներկայացնելու համար, եթե նա ենթարկվել է սպառնալիքի կամ հարձակման կամ ի հայտ են եկել նախորդ դիմումում չնշված այլ հանգամանքներ:

Ձերբակալվածներին պահելու վայրի, կալանավորվածներին պահելու վայրի կամ ուղղիչ հիմնարկի վարչակազմի ղեկավարը համապատասխանաբար ձերբակալված, կալանավորված կամ ազատագրվածն ձևով պատիժը կրող անձի պաշտպանության համար կարող է դիմել քրեական վարույթն իրականացնող մարմին՝ իր նախաձեռնությամբ կամ այդ անձի դիմումի հիման վրա:

Քրեադատավարական օրենսդրությամբ նախատեսված են պաշտպանության հետևյալ միջոցները.

- անձին պաշտոնապես նախազգուշացնելը, ունից սպասվում է պաշտպանվող անձի նկատմամբ բռնության վտանգ կամ այլ հանցանքի կատարում.
- պաշտպանվող անձի ինքնությունը հաստատող տվյալները պաշտպանելը.
- պաշտպանվող անձի անձնական անվտանգությունն ապահովելը, բնակարանը և այլ գույքը պահպանելը.
- պաշտպանվող անձին անհատական պաշտպանության միջոցներ տրամադրելը և վտանգի մասին հայտնելը.
- վերահսկողության տեխնիկական միջոցներ օգտագործելը և հեռախոսային ու այլ հաղորդումները գաղտնալսելը.
- պաշտպանվող անձի՝ քրեական վարույթն իրականացնող մարմին ներկայանալու անվտանգությունն ապահովելը.
- կասկածյալի կամ մեղադրյալի նկատմամբ այնպիսի խափանման միջոց ընտրելը, որը կբացառի նրանց կողմից պաշտպանվող անձի հանդեպ բռնության կամ այլ հանցանքի կատարման հնարավորությունը.
- պաշտպանվող անձին բնակության այլ վայր փոխադրելը.
- պաշտպանվող անձի ինքնությունը հաստատող փաստաթղթերը փոխարինելը կամ արտաքինը փոխելը.
- պաշտպանվող անձի աշխատանքի, ծառայության կամ ուսման վայրը փոփոխելը.
- դատական նիստերի դահլիճից առանձին անձանց հեռացնելը կամ դռնփակ դատական քննություն անցկացնելը.
- դատարանում պաշտպանվող անձին հարցաքննելը՝ առանց նրա ինքնության մասին տեղեկությունների հրապարակման:

Անհրաժեշտության դեպքում կարող են իրականացվել մեկից ավելի պաշտպանության միջոցներ:

Քրեադատավարական օրենսդրությունը սահմանում է նաև պաշտպանության միջոցների դադարեցման կարգը, մասնավորապես, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 99¹-րդ հոդ-

վածի 1-ին մասի համաձայն՝ պաշտպանության միջոցների իրականացումը կարող է դադարեցվել, եթե պաշտպանվող անձը՝

- այդ մասին ներկայացրել է գրավոր դիմում.
- տվել է կեղծ ցուցումներ, որը հաստատվել է օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով.
- չի կատարել սույն օրենսգրքի 99-րդ հոդվածի երկրորդ մասով նախատեսված պարտականությունները.
- այլևս պաշտպանության կարիք չունի՝ իր կյանքին կամ անվտանգությանը սպառնացող իրական վտանգի վերացման պատճառով.
- մահացել է:

Պաշտպանության միջոցների իրականացման դադարեցումը կատարվում է քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի որոշմամբ, որի պատճենը եռօրյա ժամկետում ուղարկվում է պաշտպանվող անձին, որը կարող է այն բողոքարկել դատական կարգով:

Չնայած նման միջոցների կիրառման համար բավականին համեստ հնարավորություններին՝ գործող ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում և ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծում նման ինստիտուտի նախատեսումը կարևոր ձեռքբերում է մեր քրեադատավարական համակարգի համար:



ԱՍՈՂԻԿ

Տպագրված է «ԱՍՈՂԻԿ» հրատարակչության տպարանում:

Ք. Երևան, Սայաթ-Նովա 24 (գրասենյակ)

Ավան, Դավիթ Մալյան 45 (տպարան)

Հեռ. (374 10) 54 49 82, 62 38 63

Էլ. փոստ՝ info@asoghik.am